

BJØRN FØRDE

Livet i Fridlev

2024

En fortsættelse af
"Rejsen til Fridlev"

 Tirsdag den 1. april 2025

Forord

Den 14. maj 2024 udkom min dagbogslignende bog *"Rejsen til Fridlev. Om bofællesskaber og klimakrise"* om de 575 dage fra Anne og jeg i april 2022 for første gang snakkede om muligheden for igen at flytte i bofællesskab, til vi flyttede ind i Fridlev i november 2023.

Da bogen sluttede, var alle Fridlevs 42 familier kommet på plads. Nu kunne vi koncentrere os om at lære hinanden at kende, plante vores lille stykke jord til med buske og træer, deltage i arbejdsdage og arbejdsgrupper, praktisere fællesspisningens velsignelser, og indimellem selvfølgelig også nyde tilværelsen i fred og ro.

"Men hvorfor ikke skrive videre?" tænkte jeg, da vi havde fået hængt de sidste malerier op. For én ting er *rejsen* til Fridlev. Hvad med de små og store begivenheder i *det levede liv* i Fridlev? Dagligdagen. Fællesmøderne. Fællesspisningerne. Arbejdsdagene. Klyngelivet. Bofællerne. Børnene. Naboerne. Uenighederne. Festerne. Plus de globale begivenheder, som vil fortsætte med at skabe rammer og begrænsninger for vores drømme om livet i Fridlev.

Hvordan mon de mange facetter af livet i vores bofællesskab kommer til at udvikle sig i medgang og modgang?

Hvordan står det levede liv efter indflytningen mål med de visioner og forhåbninger, vi drømte om og drøftede undervejs?

Det synes jeg giver mening, i hvert fald for mig selv, men forhåbentlig også for andre i og udenfor Fridlev, uanset om de har læst den første bog. [Men det kan være en fordel, og bogen kan bestilles på forlagets hjemmeside: [Frydenlund - Frydenlund](#)].

Så jeg besluttede at skrive videre, i samme form som den trykte bog, og stadig med et blik for den globale virkelighed, vi er en del af. Og efter samme princip som i bogen: de oplevelser og tanker, jeg nedfælder en bestemt dag, bliver ikke senere ændret. De bliver måske redigeret rent sprogligt, men bagklogskaben får ikke lov til at slette eller tilføje.

En trykt bog kan man ikke bestille. *"Livet i Fridlev 2024"* foreligger kun som et elektronisk dokument på www.f4dialogue.dk og om ikke alt for længe også på Bofællesskabet Fridlevs hjemmeside www.fridlev.net.

God fornøjelse!

Indhold

DECEMBER 2023

Nye vedtægter? 4
 På vej mod en retssag? 8
 Julemand på besøg 10
 Historisk nytårsaften 12

JANUAR 2024

Første fællesspisning 15
 En skulptur i sneen 20
 Kongekroning 22
 Konsensus om nye vedtægter 24
 Orangeriets skæbne [1] 27
 Min første kokketjans 30

FEBRUAR 2024

Vejen til lavere udslip 35
 Borgerne ønsker handling 40
 De riges forbrug af oksekød 42
 Nu må det stoppe! 47
 Det mener Almenr om sig selv 49

MARTS 2024

Arbejdsdag i bofællesskabet 58
 Klynge 3 fester for Klynge 60
 Udsigten fra min bolig 66
 Bjørns klimaaftryk anno 2024 68
 Parterapi med Almenr 70

APRIL 2024

Vejret er ikke en aprilsnar 79
 Får vi snart ladestandere? 81
 Børn har ret til 100 forældre 83
 Fællesspisning i 90'erne 87
 Officiel indvielse 93
 Generalforsamling 98

MAJ 2024

Med børnebørn i Sagnlandet 104
 Vibse fra Hvidovre 108
 Kan en sten forsvinde? 110
 Orangeriets skæbne [2] 114
 Fridlevs første Forårsfest 118

JUNI 2024

Demokrati kontra miljø 120
 Så blev huset endelig rødt 124
 Hvorfor ikke et seniorfællesskab? 126

JULI 2024

En amerikaner besøger Fridlev 130

AUGUST 2024

Orangeriets skæbne [3] 136
 Fredagsbarens velsignelser 139

SEPTEMBER 2024

Vi har fået ladestandere! 141
 Afrika i Lejre 144
 Et eksistentielt opgør 149
 Dialog om Fridlevs værdier 156

OKTOBER 2024

Fred i min tid? 160
 Misundelsens have 164
 Farvel til Vera og Fanny 166
 Halloween i Fridlev 169

NOVEMBER 2024

Lad 1000 træer overleve! 171
 Jyllandsturné til bofællesskaber 174

DECEMBER 2024

Børnekokke laver grøn risengrød 186
 Julemanden og hans kone 189
 Status over 2024 191

Tirsdag den 5. december 2023

Nye vedtægter?

Vi nåede ikke til enighed ved konsensus om vores nye vedtægter for tre uger siden. Nu var dagen kommet, hvor det måtte briste eller bære. Hvis der stadig ikke var konsensus, måtte vi ty til afstemningens matematiske retfærdighed. Men selv hvis der efter en optælling viste sig at være klart flertal for de nye vedtægter, vidste vi, at det kunne ende i en frustrerende og dyr retssag, hvis bare en enkelt bofælle mente, at vedkommendes rettigheder var blevet krænket.

Det var vedtægterne, vi alle sammen var kommet for at drøfte, og som vi om alt gik vel også kunne vedtage, men inden vi nåede dertil, var der et par andre nok så interessante punkter på fællesmødets dagsorden.

Først blev der orienteret om opstarten på *fællesspisningen*, som er bofællesskabets vigtigste aktivitet og starter op lige efter nytår.

Arbejdsgruppen gjorde rede for sine overvejelser, ikke mindst hvordan den havde tænkt sig, at man skulle melde sig til én, to, tre eller fire spisninger om ugen, og hvor mange kokketjanser man regnede med, at vi hver især blev nødt til at påtage os hver måned. At være kok blev fremlagt som en 'pligt', eller i hvert fald en stærk opfordring for at være helt korrekt, uanset om man havde tænkt sig at spise med eller ej.

En yderst interessant konstruktion, som man alt efter temperament kunne mene balancerede på kanten af det rimelige, al den stund vi i vedtægtsgruppen havde været yderst forsigtige med vores sprogbrug, når det handlede om, at alle bofæller skulle eller burde være aktive medlemmer af en ansvarsgruppe. Nu blev det så af fællesspisningsgruppen indført ad køkkendøren, kunne man hævde, uden at der var nogen formel beslutningsproces involveret.

På tilsvarende vis kan man mene, at gruppens udspil om betaling, herunder udformningen af betalingssystemet, burde have været tryktestet ved en afstemning. En spisning skal koste 40 kr. – ja/nej. Du betaler forud per måned for spisning fire dage per uge – ja/nej. Hvis du kun vælger at spise to gange om ugen, som jeg nok selv ender med, får du tilbagebetalt et beløb efter hvert kvartal – ja/nej.

Mig bekendt er alt dette forhold, som i de fleste bofællesskaber vil blive besluttet efter en formel proces, og på et fællesmøde. Økonomisk vil udgiften til fællesspisning for de fleste beboere være af en størrelse, som kan konkurrere med det månedlige fællesbidrag, som naturligvis besluttet ved konsensus eller afstemning. Hvorfor ikke når det handler om fællesspisning?

Måske fordi gruppen af forståelige grunde er stærkt fokuseret på at få spiseriet kørt i gang i denne eksperimenterende fase af bofællesskabets liv, og så kan vi tage debatten om de tekniske detaljer senere. En forståelig tilgang, men ikke af den grund nødvendigvis rimelig. Normalt ville jeg råbe vagt i gevær i en situation som denne, men jeg har valgt at holde lav profil. Det ligger ikke helt til min natur, men på den anden side hverken kan eller skal man altid mene noget om alt muligt.

Næste orienteringspunkt handlede om den forestående *julefrokost*, som gennemføres i Klyngehus 1 på et tidspunkt, hvor der stadig ikke er noget køkken. Derfor medbringer vi alle sammen vores eget service, og alle medbringer også en ret til julebuffeten.

Endelig blev der orienteret om den *budgetproces 2024*, bestyrelsen har sat i gang. Alle arbejdsgrupper skal melde ind med deres ønske til det beløb, de realistisk mener, der bliver brug for til årets arbejde. I sagens natur er det svært at gøre dette præcist, for vi har ikke prøvet det før.

Lidt det samme kan man sige om vedtægterne. Dog med den markante forskel, at vi trods alt har forsøgt at lægge et solidt fundament. Udkast nummer ni er vi nået til. Drøftelse nummer to kan tage sin begyndelse. Efter en lang række indledende drøftelser gennem snart et år.

Der er tre udestående temaer af principiel karakter:

Skal *klimaskærmen* være et fælles anliggende og betales på en særskilt måde for at gøre det retfærdigt?

Skal *fællesbidraget* beregnes efter husenes størrelse eller ligeligt per person/ejer/voksen, som gør brug af vores fælles faciliteter?

Skal *stemmeretten* være én per hus eller én per person?

På alle tre områder viste fronterne sig, ikke overraskende, at være stort set de samme som for tre uger siden.

Klimaskærmen blev hurtigt skudt til hjørne ved at udskyde en endelig beslutning til om et års tid, når vi ved mere om, hvad vedligeholdelsen af tage, vinduer og facader handler om og koster. Sagen indeholder naturligvis principper om, hvor ansvaret skal ligge, men til syvende og sidst tror jeg, at teknikken og logistikken bliver afgørende.

Fællesbidraget handler om kroner og øre, målt i forhold til det, man har forventet at skulle betale, da man købte sit hus, og i forhold til den økonomi, vi hver især lever med. Men det var ikke den side af sagen, som prægede indlæggene fra forsamlingen. Ikke overhovedet faktisk. Derimod lød de stemmer, som understregede *ligeligheden* i bofællernes medejerskab og brug, højest og tydeligst. Og derfor en stemme for en model, hvor alle ejere betaler det samme beløb, og dermed bidrager lige meget til betaling af vandafgift, elektricitet, rengøringsmidler, forsikring, udbygning af legepladser, beplantning på gårdspladser, opstilling af ladestandere, fælles fester, og alt muligt andet. Der var aldrig tvivl om, at det store flertal sluttede op om denne forståelse.

Ligesom der var markant og kvalificeret flertal for, at alle voksne beboere, som også er ejere, har én stemme, hverken mere eller mindre.

Ikke én stemme per hus. Heller ikke to stemmer per hus. Men kort og godt én stemme per person, som jeg mener, det bør være tilfældet i et bofællesskab, som tager sig den frihed at kalde sig demokratisk.

Flere bofæller gav udtryk for, med en intensitet som tydeligt fremgik af stemmeføringen, at de havde meldt sig ind i et *fællesskab* snarere end i en *ejerforening*. Bedre kan fronterne ikke beskrives.

”Så lykkedes det,” sagde Anne og gav min hånd et ekstra tryk, da vi spadserede hjem ad stier fyldt med vand og mudder, som den sparsomme belysning gjorde det vanskeligt at navigere forbi. ”Slutter det mon her?”

Da mødet sluttede, havde 41 huse givet udtryk for, at de kunne bakke op om det samlede forslag til nye vedtægter. Kun én bofælle havde stemt imod. I et traditionelt demokrati ville en afstemning med 41 stemmer for og én imod være en sejr, som gav genlyd. Men helt sådan forholder det sig ikke, når foreninger ændrer vedtægter. Så skal den ene, der stemmer imod, stadig give ’samtykke’.

Jeg synes, den pågældende bofælle har en dårlig sag, og jeg vil ikke blive overrasket, hvis beslutningen bliver udfordret.

Torsdag den 7. december 2023

På vej mod en retssag?

Fra arbejdsværelset på første sal kan jeg følge med i Fridlevboernes begejstring over at skøjte rundt på den midlertidige sø på nabogrunden. Vi bor stadig på en byggeplads, men på smukke vinterdage tænker man ikke over det. Desværre ødelægger en e-mail den gode stemning og får mig til at strække armene op over hovedet i fortvivlelse, ligesom mine træskulpturer af to afrikanske mænd gør dagen lang i min vindueskarm.

Fællesmødet for et par dage siden havde vist stærk opbakning til de nye vedtægter. Alligevel havde jeg haft på fornemmelsen, at ejeren af den enlige *imod-stemme* ikke ville affinde sig med at blive stemt ned, uanset hvor massivt et flertal, der stemmer *for*. Og det var lige netop, hvad bestyrelsens formand klokken 21.43 kunne bekræfte i sin e-mail til alle beboere. I lidt omskrevet form stod der:

"Bestyrelsen har i dag modtaget vedlagte skrivelse fra en beboer og hendes advokat, og der er dermed startet en proces, som kan ende i en retssag mod foreningen med påstand om de nye vedtægters ugyldighed."

Brevet fra advokaten indeholder en række påstande om vores nye vedtægter, både om beslutningsprocessens forløb, og om kvaliteten og udformningen af paragrafferne, herunder at de risikerer at gøre en bolig i Fridlev usælgelig. Til sidst skriver han:

"I fravær af en bekræftelse må bestyrelsen påregne, at ejeren vil forfølge sagen retligt, herunder med søgsmål om de nye vedtægters gyldighed. Det vil kunne medføre væsentlige omkostninger for foreningen."

Jeg har hele tiden været fortalere for, at foreningen skulle samle den kastede handske op, hvis der ikke kunne findes et kompromis, som på den ene side gav de 'nødvendige' indrømmelser, men samtidig sikrede, at de grundlæggende fællesskabsprincipper, vi havde brugt så mange samtaler og møder på at blive enige om, ville stå uantastede. Min vurdering er også, at de nye vedtægter ikke forringer den utilfredse beboers situation. En retssag ville derfor falde ud til Fridlevs fordel. Godt nok er jeg ikke jurist, men sådan er min mavefornemmelse.

Bestyrelsen erkendte, at vedtægtsforslaget ikke var udsendt sammen med indkaldelsen til fællesmødet den 24. november, men først kom ud den 28. november. Den slags detaljer betyder noget, når man står på kanten af en mulig retssag, hvor det ikke er 41 ud af 42 beboeres følelser, som skal fælde dom.

Derfor blev de 'nye' vedtægter lagt på is, så bestyrelsen kunne rådføre sig med en advokat. Ergo var det stadig de gamle vedtægter, som styrede Fridlev. "Vi håber ikke, I bliver alt for skræmte af denne besked," lød det til sidst i formandens meddelelse.

Søndag den 24. december 2024 Julemand på besøg

30 år gamle fotos dokumenterer, at jeg har en fortid som julemand, dengang vores børn var små og vi for første gang boede i bofællesskab. Mine egne børnebørn er skeptiske omkring en julemand, der kommer flyvende ind fra Grønland i en slæde trukket af rener. Men også i 2023 kunne jeg i mange af de mindste børns øjne se fortryllelsen lyse op, da de åbnede døren og en smule generte så julemandens krøllede hvide skæg.

Det var formand Rasmus, som nogle dage inden juleaften skrev til mig på vores interne kommunikationsplatform, Heynabo. ”Kunne du tænke dig at være Julemand for de børnefamilier, som ønsker at få besøg?” spurgte han.

”Hvorfor ikke,” svarede jeg, vel vidende at der sikkert ville være nogle af børnene, som ikke tror på eksistensen af en Julemand, fordi det i almindelighed er gået af mode, måske endda fordi forældrene har belært deres børn om, at den slags tror vi sandelig ikke på.

”Så kommer forældrene forbi med gaverne, og du får også en sæk. Hvad med hue, skæg og dragt?”

Jeg købte en æske med julemandsudstyr i Jem & Fix, noget billigt og utvivlsomt også miljøskadeligt stads fremstillet i Kina. Så snart jeg tog det på, begyndte små røde stumper fra bukser og frakke at sprede sig på gulvet. Skægget smagte ikke godt.

Men det var ikke udstyret, jeg bekymrede mig mest om. Det var børnenes navne. Nogle kunne jeg godt huske. Andre var endnu ikke faldet på plads i min hukommelse. Derfor stod det hurtigt klart, at uden Anne som Julemor var det ikke muligt at gennemføre denne optræden på overbevisende måde. Børnene forventede selvfølgelig, at Julemanden kendte deres navne. De havde jo skrevet til ham.

Vi skrev husnumrene ned på et stykke papir, sammen med børnenes navne. Lige før vi bankede på, hviskede Anne navnene til mig. Det hjalp selvfølgelig også, at navnene stod på de gaver, jeg delte ud.

Hvor mange børn, der troede på, at det var Julemanden, der skjulte sig bag det viltre skæg og den forurenende dragt, skal jeg ikke kunne sige, men de fleste var i hvert fald gode til at lade som om, de syntes, det var hyggeligt at få besøg af Julemanden. Dog undlod en enkelt ikke at gøre opmærksom på, at han kunne se elastikken ved Julemandens skæg.

Dagen efter forlød det også, at nogle børn havde ladet deres forældre vide, at de syntes, det var rigtig pænt af Anne og Bjørn at komme på besøg lige den dag. Selv var vi glade for at få lov til at starte dagen med at se nogle af Fridlevbørnenes forventningsfulde øjne.

Søndag den 31. december 2023

Historisk nytårsaften

Når danskerne om mange år bliver spurgt, hvad de kan huske fra nytårsaften 2023, vil de fleste helt sikkert nævne Dronning Margrethes meddelelse om, at hun abdicerer den 14. januar 2024. Ganske rigtigt en historisk begivenhed, uanset hvor svag din tro på monarkiet er. Men mon ikke en hel del beboere i Fridlev med et frydefuldt smil vil nævne, at det var den aften, hvor vi fejrede nytår i vores helt eget helt nye bofællesskab?

Nytårsfesten er traditionelt noget, som i mange danske familier følger sine helt egne regler. Værtsskabet går på omgang i vennekredsen. Det er de samme mennesker, som samles år efter år. Naturligvis starter man med at se Dronningens tale sammen og skåle i et glas bobler. Menuen ligger mere eller mindre fast. Fyrværkeriaktiviteten er også underlagt traditionens forunderlige love, hos nogle helt uden begrænsninger, hos andre måske helt forbudt.

Vi har i mange år fulgt et rimeligt fast nytårsmønster, sammen med en lille gruppe af nære venner, som skæbnen førte os sammen med for adskillige årtier siden, i ét tilfælde var det en af Annes barndomsveninder fra børnehavetiden for seks årtier siden, i et andet var det udviklingsarbejdet i Zimbabwe som førte os sammen for 'kun' fire årtier siden. I begge tilfælde er det også børnene, som har holdt os sammen, ikke mindst snakken om deres ve og vel. Nytårsfejringen har haft symbolsk værdi som en anerkendelse af venskabet betydning.

Men sådan var det ikke, da vi boede i bofællesskab i 90'erne. I de år holdt vi *altid* nytårsfest i bofællesskabet, ligesom de fleste andre familier gjorde. Vel at mærke en storstilet fest for børn og voksne, koreograferet ned til den mindste detalje, styret med hård hånd af festkomitéen, og med bidrag fra alle familier. Man skulle virkelig have en helt ekstraordinær forklaring, hvis man ikke deltog, fx at nytåret denne gang uheldigvis faldt sammen med svigerfars runde fødselsdag, som nødvendiggjorde tilstedeværelsen af alle familiemedlemmer.

I anledning af den første nytårsfest i Fridlev har jeg gravet mit arkiv af festsange igennem, og det er ikke noget, man bare gør i en håndevending. Min far var en dygtig forfatter af sange til barnedåb, konfirmationer, fødselsdage, vielser og begravelser. Fortrinsvis skrev han sange til sine egne familiemedlemmers fester, men det skete ikke sjældent, at forældre bankede på skoleinspektørens dør for at høre, om han kunne skrive en konfirmationssang til datteren sammen, og datteren kendte min far jo, fordi han havde undervist hende i dansk og engelsk, ligesom han havde undervist mig i dansk og engelsk.

Efter sin alt for tidlige død 54 år gammel overtog jeg rollen som familiens sangskriver, og det er i årenes løb blevet til en del sange i forbindelse med søskendes, børns, forældres, svigerforældres og gode venners og arbejdskollegers fester. Da bofællesskabet Leerbjerg Lod kom ind i billedet, blev en sang til nytårsfesten en fast udfordring. De er alle gemt, selvom de langt fra alle sammen har en kvalitet, som berettiger ar-

kivering, men de bidrager til at skærpe hukommelsen og minde én om, hvordan tider og normer skifter. Der er ordvalg i nogle af sangene, som man ikke slap ustraffet afsted med i dag. Rimeligt nok.

Bofællesskabets nytårssang var en kærkommen lejlighed til at mene noget kærligt-kritisk-satirisk-perfidt-ærligt-sprængfarligt om os selv, de såkaldte *Lødtosser*, og fremhæve nogle særlige begivenheder, som gennem sangens afsyngning ender med at indgå i bofællesskabets historieskrivning. Jeg drømmer om, at nytårssangen en dag bliver en del af Fridlevs dna, og at andre end mig prøver kræfter med den udfordring, det undertiden kan være at skrive noget sjovt og nærgående, uden at overskride de grænser, vi hver især har, når andre kommer tæt på.

Normalt vil en nytårssang indeholde navnene på adskillige af de personer i bofællesskabet, som har gjort sig fortjent til det, og dermed også opleve den ære det er at have gjort sig fortjent til at blive rullet i fjer og tjære. Rutiner og traditioner i Fridlev er stadig i sin vorden, men en bestyrelsesformand og en leder af fællesspisningen kunne jeg da finde lidt morsomt (synes jeg selv) at skrive om. Den forholdsvis beskedne forsamling fyldte ikke meget i fælleshusets spisesal, men der var masser af luft i deres lunger, da tiden var inde.

Det blev en rigtig hyggelig aften, og en vellykket generalprøve på det, som en dag forhåbentlig kan blive en fast tradition.

Interessant nok var nytårsfesten ikke med på årets *festliste*, da ansvarsgruppen for bofællesskabets *festliv* for ikke længe siden sendte et oplæg rundt. Har udvalget allerede konkluderet, at det ikke lader sig gøre at ændre folks vaner på dette punkt? Eller har udvalget erkendt, at ingen af vores fælleshuse er store nok til at rumme alle børn og voksne?

Men festet skal der skam nok blive i Fridlev, det er jeg ikke i tvivl om. Sikkert også i et omfang, som langt overskrider grænserne for, hvad selv en pensionist i sin bedste alder kan magte. Men der er nu noget med nytårsaften, som er helt specielt. Og i år historisk specielt, fordi vi sammen oplevede, at vores monark meddelte, at hun abdicerede, ganske frivilligt og i levende tilstand. Det sker godt nok ikke hver dag!

Onsdag den 3. januar 2024

Første fællesspisning

Få temaer er så ofte på dagsordenen ved et fællesmøde i et bofællesskab som fællesspisningens mysterier, og få emner kan som fællesspisningen splitte et bofællesskab i atomer. Samtidig med at det at lave mad og spise sammen sandsynligvis er den aktivitet, som bidrager mest til at skabe relationer på kryds og tværs. At det også er på dette område, at fællesskabets bæredygtighed bliver sat på prøve, skal ikke glemmes.

En arbejdsgruppe har haft hovederne liggende i blød i månedsvis for at udvikle en model for fællesspisningen i Fridlev, som alle – eller i hvert fald et stort flertal – kan bakke op omkring. Ved mine aftenlige samtaler med Anne, som er medlem af arbejdsgruppen, har jeg flere gange givet udtryk for, at der hviler et langt tungere åg på medlemmerne af fællesspisningsgruppen end på medlemmerne af vedtægtsgruppen.

Som vi har erfaret, handler vedtægter om grundlæggende principper om ret og rimelighed for den enkelte i forhold til fællesskabet, med et potentiale til at samle, men så sandelig også til at splitte. Det samme gælder sådan set for fællesspisningen. Men den let antændelige dynamit under fællesspisningen skyldes ikke mindst, at det handler om, hvordan man som familie kan få hverdagen til at fungere. For familier med børn er dette tidspunkt på dagen én af de store daglige forhindringer, som man håber at komme helskindet igennem.

Om det lykkes at gøre middagen til en mindeværdig social begivenhed kan sagtens skyldes tilfældigheder, som fællesspisningens organisering ikke har noget med at gøre. Børn kan være syge efter en dag i institution, forældre kan være trætte efter en hård dag på jobbet, offentlige transportmidler er måske ikke ankommet til tiden. På den anden side er det ikke svært at opregne et antal forhold ved fællesspisningen, som gør den til en følsom størrelse:

- På hvilket tidspunkt ønsker børnefamilierne at spise?
- Hvornår synes pensionisterne det passer dem bedst?
- Skal man sidde bænket i faste grupper?
- Eller sætter man sig hvor man har lyst og der er plads?
- Skal børnene tvinges til at sidde ned i starten?
- Er det rimeligt at pålægge beboerne et vist antal kokketjanser?
- Hvor mange kokke er det nødvendigt at bruge?
- Skal man kunne spise fire eller fem dage om ugen?
- Har man lov til at nøjes med en enkelt dag om ugen?
- Er det i orden at nogle beboere slet ikke spiser med?
- Hvad skal et måltid koste?
- Skal man betale forud for det fulde antal dage?
- Eller bagud efter det antal spisninger man deltager i?
- Måske bare betale med mobilepay nogle dage i forvejen?
- Lægger kokkeholdet selv ud eller betaler med fælles kort?
- Hvad hvis der bruges for få eller for mange penge?

Hvor mange spisende kan eller bør salen rumme?

Skal kokkene koordinere deres menuer?

Er det alene kokkeholdet som skal stå for oprydningen?

Og sådan kunne man blive ved. Ved denne første fællesspisning lød gongongen præcis klokken 18, og én fra kokkeholdet fortalte de forventningsfulde børn og voksne i den tætpakkede sal, hvad der var på menuen. En dejlig grønsagsret med hjemmebagt brød viste det sig. Den gik vi i krig med, lige efter vi havde sunget en god dansk sang, valgt af kokkeholdet. Dermed var sangen fra første dag måske et fast ritual, måske? Efter tyve minutter slog et barn kraftfuldt på gongongen igen, som tegn på at der nu var fri bane for tant og fjas i legerummet på første sal.

Ikke siden slutningen af 2002 havde vi deltaget i en fællesspisning. Dengang sammen med vores to børn på henholdsvis 10 og 12 år. Nu som dengang fornemmede jeg forventningens glæde. Hvad havde kokkene mon fundet på? Var det noget vores børn brød sig om?

I 2002 havde vores daværende bofællesskab eksisteret i mere end 20 år, og regler og ritualer var hugget i sten allerede, da vi flyttede ind i 1995. Ligesom tilfældet var med vedtægterne og alle mulige andre regler. Vi blev ikke kastet ud i månedlange udmarvende gruppedrøftelser om udformningen af fællesspisningen. Vi kunne tage for os af retterne i sikker forvisning om, at når ritualerne havde overlevet 3.000 fællesspisninger, var forklaringen nok, fordi de gav mening.

Sådan vil nye indbyggere i Fridlev også tænke om fem eller ti år, når først vi har fundet vores egen formel. Det må tage den tid, den slags nu engang tager. Flere modeller vil sikkert blive afprøvet. Kanterne vil blive filet til, så ingen skærer sig på dem. De, der undervejs var uenige om dele af modellen, vil finde ud af, at de sikkert kan vænne sig til det alligevel. Værre er det trods alt heller ikke.

Hvis man sendte en drone op for at fotografere alle danske bofællesskaber, ville man kunne se, hvor forskellige de er i deres arkitektoniske fremtoning. Røntgenfotograferede man spisesalene, ville man også konstatere, at fællesspisningen er organiseret meget forskelligt.

Fridlev er ikke det eneste bofællesskab med tre fælleshuse, men langt de fleste har kun ét. Som regel meget større end det enkelte fælleshus i Fridlev, med stor spisesal, stor garderobe, stort køkken, værelser til børn i forskellige aldersgrupper. Som er de nødvendige fysiske rammer omkring dagens og fællesskabets store måltid, hvis det ikke bare skal være en begivenhed, hvor man hurtigst muligt kyler maden indenbords og

skynder sig væk igen. Et måltid skulle helst være en begivenhed, hvor krop og sjæl kan falde til ro, og en fællesspisning skulle helst også udvikle sig til en fælles samtale, hvor bofællerne får glæde af hinandens betragtninger om alt mellem himmel og jord.

Måske er det en lige lovlig romantisk udgave af fællesspisningens karakter, men sådan mindes jeg den fra 90'erne, når den var bedst. Der var, når jeg tænker mig godt om og er helt ærlig, også masser af forjagede og forvirrede spisninger, med skrigende og grædende overtrætte børn, der ikke orkede at spise, hvad der blev serveret; og for den sags skyld trætte forældre, som ikke havde overskud til andet end at sluge maden hurtigst muligt og få børnene lagt i seng.

Stemningen var i top ved denne første fællesspisning i Fridlevs fælleshus nummer 1. Maden var absolut af en kvalitet, som kokkeholdet kunne være bekendt. Børnene opførte sig så pænt, som man med rimelighed kunne forlange.

Glæden over, at vi mange år efter idéen om Fridlev blev skabt om-sider kunne spise sammen, var til at tage og føle på. Vi har tidligere festet sammen. Vi har snakket vedtægter sammen. Vi har afholdt arbejdsdage sammen. Men fællesspisningen er både fysisk og symbolsk beviset på, at fællesskabsdrømmen er blevet til virkelighed. Det kunne mærkes.

Men der er også en tvivl, som nager, kan jeg mærke. Først og fremmest omkring den fysiske ramme: er huset for lille, og måske ligefrem forkert indrettet?

Er det muligt, uden en rigtig garderobe, at undgå, at man skal springe over 40-45 par sko og støvler anbragt hulter til bulter ved indgangsdøren for at komme ind i spisesalen?

Det håber jeg virkelig, for jeg kan mærke, at den form for hækkeløb ikke er den sport, jeg i min fremskredne alder egner mig til. Og jeg tror også, at det for børneforældre er en dårlig start på fællesspisningen at skulle 'aflevere' deres børn på denne måde. Forår og sommer vil det være lettere. Efterår og vinter kan blive en prøvelse.

Er det muligt at få roen til at sænke sig over spisesalen, når man sidder så tæt sammen, som man er nødt til, hvis der skal være plads til omkring 45 mennesker?

Som jeg husker projektbeskrivelsen, er der plads til 42 siddende i spisesalen. Det bør være det absolut maksimale, men omkring 30 spisende vil være mere befordrende for en fællesspisning, som ikke kun kom-

mer til at handle om at mætte sultne maver, men også om at dele tanker. Det kan måske løses ved at sætte grænser for spiseholdenes størrelser.

Er det muligt at skabe en tryk og rolig legeplads for børnene, når de har leveret en kraftpræstation på 20 minutters koncentreret spisning og nu har lyst til at lege med kammeraterne fra de tre klynger?

Legerummet befinder sig oppe under loftet, for enden af en trappe, som udgør en nærmest skulpturel udsmykning af spisesalen. Ikke kun forældrenes øjne var stift rettet mod den myreagtige række af børn i to-tre-fire-fem-års alderen, som begyndte at kravle eller stavre op ad trappen med et fast greb om trappens gelænder, så snart gongongens vibrationer var faldet til ro. Også mine egne øje begyndte at fokusere mere på trappen end på den bofælle, jeg tilfældigvis havde bænket mig ved siden af. Legen oppe i rummet kan de små nok finde ud af alene, uden at der behøver at være voksne til stede hele tiden, men vandringen mod toppen indeholder en tilstrækkelig stor risiko, som gør vagtsomheden både forståelig og nødvendig.

Hvis Anne havde kigget mig over skulderen, ville hun for længst have sat en stopper for mine tirader og bedt mig om at slå koldt vand i blodet:

”Sådan er Fælleshuset nu engang konstrueret, og det finder vi løsninger på. Vi er trods alt lige startet på fællesspisningen, og kun i ét fælleshus. Måske bliver det ikke så ideelt, som du kunne ønske, men det skal nok komme til at fungere!”

Jeg forventer, at hun får ret. Det gør hun heldigvis som regel!

Torsdag den 4. januar 2024

En skulptur i sneen

Det har regnet og blæst næsten lige siden vi flyttede ind i november sidste år. Året med den højeste nedbør nogensinde efterlod sig dybe spor i Fridlevs fysiske såvel som mentale tilstand. Ét er at bo på en byggeplads i længere tid end planlagt, noget andet at vade rundt i vand og pløre. Det trætter og irriterer. Men denne morgen vågnede vi op til en sol, som spejlede sig i den rene sne og omdannede Fridlev til en smuk skulptur.

Når man kommer fra Osted, får man et par kilometer fra Hvalsø et kort glimt af toppen af Fridlev, og når lige at tænke den kæterske tanke, at det vist ikke lignede et almindeligt dansk parcelhuskvarter, måske snarere et byggeri man ville kunne finde i mere bjergrige områder af Norden. Hvilket bekræftes en halv kilometer senere, hvor lidt mere af byggeriet kommer til syne i nogle sekunder.

Det kom jeg i tanker om, da jeg så ud mod landevejen og bakkerne mod Bidstrup Skovene fra vores soveværelse på første sal, som vender mod øst. Solen fik de sneklædte bakker til at se ud, som om de var belagt med tæpper af sølv. Hvis mine ski ikke havde været anbragt i huset i Norge, hvor chancen for sne nok til en langrendstur er større end normalt i Danmark, havde jeg allerede været på vej ud over bakkerne, med kaffe og brunostemadder i rygsækken.

”Men du kan vandre op på toppen af marken på den anden side af jernbanesporet, lige dér hvor man for første gang kan se Fridlev, når man nærmer sig Hvalsø, lige dér hvor der ligger en stendysse fra stenalderen,” tænkte jeg.

Lige siden jeg var dreng, har jeg været fascineret af at være den første, som træder et spor op i den frosne sne. Det kan være tungt for lårene, men man fornemmer den følelse, opdagelsesrejsende må have haft, første gang de bevægede sig ind i ukendt territorium.

Helt så eksotisk var det måske ikke denne morgen, men jeg kunne nu godt mærke et sus i kroppen, da jeg nærmede mig bakketoppen og på den anden side af jernbanesporet så huse i grønne, røde og brune nuancer strække sig mod himlen, som solen denne morgen gjorde mere blå, end den plejer at være.

Hvis man ikke vidste bedre, ville det naturlige spørgsmål have været: ”Hvem har lavet den installation eller skulptur og placeret den lige her, til glæde for Hvalsøs indbyggere?”

Det har de 42 familier i Fridlev naturligvis. Ikke bare har de sørget for tag over hovedet til sig selv. De har også husket, at et byggeri gerne må være smukt at se på, som en praktisk udformet installation eller en skulptur. Det synes jeg godt, vi kan være stolte af.

Søndag den 14. januar 2024

Kongekroning

Jeg har intet grundlag for at mene, at der blandt Fridlevboerne skjuler sig en stor gruppe ægte royalister, som i anledning af dagens kongekroning ser deres chance for omsider at komme til ære og værdighed. Men at vi skulle samles på denne historiske dag, var såvel republikanere som royalister enige om lige efter Dronningens nytårstale. Selvfølgelig skulle der festes!

Hvad var mere passende på denne højtidelige dag, end at vi også selv gennemførte en kroning, med *Karen Margrethe* i rollen som den abdicerende Dronning Margrethe II, *Frederik* i rollen som Kong Frederik X, *Maria* som Dronning Mary, og *Christian* som Kronprins Christian. Ikke et øje var tørt, da følget viste sig på 'balkonen' ved legerummet, majestætisk bevægede sig ned af trappen og derefter gennemførte kroningsritualet.

Arrangørgruppen havde opfordret os til at møde op iklædt vores mest royale garderobe, og jeg tør godt vove den påstand, at *vores* hørte til de mest royale, takket være Annes ihærdige forberedelser. Måske havde vi en lille fordel i forhold til de fleste andre, fordi vi den 14. maj 2004 havde fejret brylluppet mellem Frederik og Mary hos gode danske naboer i Botswanas hovedstad Gaborone. Ved den lejlighed var både børn og voksne klædt i deres bedste skrud, kvinderne i lange kjoler, mændene i officersuniform eller arabiske gevandter, og naturligvis brystet fyldt med flere rækker af betydningsfulde ordner.

Ved denne lejlighed havde jeg fundet min orden med Kong Frederiks morfar, som pudsigt nok også hed Frederik, frem, plus den med Nelson Mandela. *Frederik* har jeg set bevæge sig gennem Københavns gader i starten af 1970'erne, hvor jeg var en rimeligt flittig studerende på Københavns Universitet, og jeg husker ham som en gæv fyr. *Mandela* har jeg haft den store oplevelse at snakke og danse med ved en solidaritetskonference for udenlandske anti-apartheidaktivister i Johannesburg, et par år efter han blev valgt til Sydafrikas første præsident i 1994.

Den dag i dag kan jeg mærke hårene i nakken og på armene rejse sig, når jeg lytter til Mandelas taler. Sådan reagerede alle, når han trådte ind i et lokale eller talte til dig. Alt blev elektrisk.

Helt den samme oplevelse havde jeg ikke, da vores nykronede Kong Frederik talte fra balkonen på Christiansborg Slot. Mandela havde 27 år i fængslet til at tænke over, hvad han en dag ville sige til sit folk. Et fængsel kan man vel ikke ligefrem påstå, at Kong Frederik har opholdt sig i, før han skulle tale til *sit* folk, men han har sikkert ofte tænkt over, hvad han skulle sige, når tiden var inde.

At dømme efter mediernes alen- og timelange royale besværgelser, har jeg på fornemmelsen, at jeg er i mindretal. Danskerne virker, som om de tager den nye konge til sig.

Torsdag den 18. januar 2024

Konsensus om nye vedtægter

Himlen stod i brand over Fridlev denne torsdag morgen, hvor vi om aftenen skulle mødes endnu engang for at finde ud af, om vi kunne blive enige om vores vedtægter. Eller måtte erkende, at der ikke var anden udvej end en dyr og langtrukken retssag, hvor 41 familier ville stå sammen mod den ene, som indtil nu havde nedlagt veto. Min mavefornemmelse antydede, at det hele ville falde på plads. Derefter ville livet i Fridlev gå videre.

Der var vist blevet snakket en hel del Fridlevboerne imellem, siden formanden sidste år havde rundsendt det advokatbrev, som truede med bål og brand, hvis flertallet ikke makkede ret og accepterede, at ét af 42 huse skulle have lov til at bruge det veto, som flertalselskende demokrater vil hævde er konsensus-princippets akilleshæl. At blive enige gennem den nødvendige tids samtale og med en forståelse af, at vi ofte er nødt til at reagere ved at sige ”Pyt, det går sgu nok!”, er et smukt princip, men kan også blive samlivets værste fjende.

Man kan ikke med rimelighed vedtage nye vedtægter, hvis det kan dokumenteres, at konsekvensen bliver, at husejere må gå fra hus og hjem. Et sådant forslag ville vedtægtsgruppen naturligvis aldrig have fremlagt. At fællesbidraget kunne blive lidt højere for nogle huse, har vi været klar over. Men næppe voldsomt meget højere.

At husene i Fridlev efter advokatens mening ville blive usælgelige som følge af vedtagelsen af nye vedtægter, har hele tiden været et yderst spekulativt argument. Ingen kan naturligvis vide, hvad vi kan sælge vores huse for om fem, ti eller tyve år. Men intet tyder på, at man kan dokumentere en negativ sammenhæng mellem vedtægter og salgspris.

Eftersom vi er de eneste i Fridlev, der tidligere har købt og solgt hus i et bofællesskab, vel at mærke et bofællesskab med langt mere radikale vedtægter, end Fridlev foreslår, optræder jeg gerne som vidne i en retssag: Efter syv år solgte vi med en fortjeneste, som svarede til det generelle boligmarked. Huse som det, vi solgte i 2002, blev nu, tyve år senere, solgt for cirka det dobbelte.

Heldigvis havde bestyrelsen lagt sig i selen for at finde en forhandlingsløsning. Det gav bare ikke mening at bruge bofællesskabets sparsomme midler til dyre advokathonorarer, hvis yderligere samtaler både kunne fastholde de dyrebare principper, det store flertal ønskede at forsvare, og åbne en bagdør for at få ”udbryderen” tilbage i folden.

Missionen lykkedes. Alle rettigheder og forpligtelser gælder fremover i fuldt omfang for beboerne i 41 af de i alt 42 huse i Fridlev. Nu har alle ejere én stemme, til forskel fra én stemme per hus, som de gamle vedtægter foreskrev. Altså lige bortset fra beboeren i ét af husene, hvis stemme vejer lidt mere end andres stemme. Det vil næppe nogensinde få praktisk betydning.

Sådan lykkedes det at føre Fridlev ned fra de stormfulde højder, hvor en dyr retssag lå på lur som en ødelæggende mulighed.

Det er ikke godt at vide, hvordan historien vil bedømme *vedtægtskrisen*, når tiden en dag er inde til at fælde dom. Som en eksistentiel krise, der efterlod åbne sår? Eller som en mindre sten på et nyt bofællesskabs vej mod udformningen af et fælles regelsæt?

At dømme efter nogle bofællers kommentarer på fællesmødet, i kølvandet på oplysningen om, at der var indgået forlig, er det i hvert fald ikke en sag, som bliver glemt med det samme. Ikke fordi en bofælle tilod sig at stå fast på retten til at forfægte sine synspunkter, for det er kun rimeligt, men fordi der blev truet med en retssag.

Jeg forstår sådan set godt de voldsomme følelser, som nogle bofæller gav udtryk for. Det er bestemt legitimt at give udtryk for sine følelser, også når de kommer til at fylde mere end substansen. Netop i et bofællesskab skal vi bedre end så mange andre kunne etablere det sikre rum, hvor der er plads til hele registeret, til ærligheden når den gør ondt, til uenigheden når den bliver personlig og menneskelig.

Men det bliver nok ikke den sidste sag, som kommer til at dele vandene i Fridlev. Vi er første lige startet på den rejse, som det har taget andre bofællesskaber årevis at gennemleve, før de kunne række armene i vejret og med stolte stemmer proklamere: ”Det lykkedes!” Undervejs faldt nogle ifølge jubilæumsbøgernes beretninger fra, fordi grøfterne blev gravet for dybe og uenigheder blev til fjendskaber, og det forekommer at være en naturlov snarere end en sjælden tilfældighed.

Tvivlens nådegave er nyttig at være i besiddelse af, når man skal bo i bofællesskab, ligesom når man skal fungere i et ægteskab. Lysten, evnen og styrken til at erkende, at vores syns- og standpunkter er ligeværdige, også når de forekommer at befinde sig på vidt forskellige planeter, er en uundværlig valuta, når man skal kæmpe sig gennem en jungle af udfordringer. Nu og da er det nødvendigt at turde bekendtgøre, først for sig selv og derefter for andre, at ”jeg tog fejl!”.

At række hånden frem til de bofæller, man er uenige med, er også nødvendigt. Og nok den fysiske gestus, vi får mest brug for, hvis den enlige bofælle skal have lyst til at blive boende. At kunne håndtere forskelligheder er ikke kun noget, vi skal prale med, når det går godt, men især have lov til at være stolte af, når det gør ondt og er svært.

Når bølgerne har lagt sig, håber jeg, at Fridlev igen vil kunne tænke på sig selv som ét fællesskab, bestående af 42 enheder, ikke et fællesskab af 41 plus én. Det vil være en lige så stor sejr som selve beslutningen om de nye vedtægter.

Onsdag den 24. januar 2024

Orangeriets skæbne [1]

Ved flere lejligheder, som oftest når solen er ved at dykke ned bag jordvolden, har jeg taget en tur rundt om Laden, Fridlevs største bygning, for at se hvordan byggeriet udvikler sig. Stående i den del, som ikke er opvarmet og kaldes for "Orangeriet", forestillede jeg mig en vinteraften før jul hvor stemningsfuld en forårs- eller sommerfest, vi kan holde hér, når solen står højere på himlen end på en vinterdag, og med frit udsyn gennem glasfacaden hele vejen rundt.

Men sådan skulle det åbenbart ikke være. En vagtsom bofælle tættere på byggeriet meddelte en sen eftermiddag på vores interne kommunikationsplatform, at ”der ser ud til at være en fejl” på byggeriet.

Få minutter senere vandrede jeg i gummistøvler gennem mudrede vandhuller ned til Laden. Hjertet satte tempoet op, da jeg fik øje på ’fejlen’ og dermed misæren. Nu var der ikke længere uforstyrret udsyn ind i Orangeriet, og derfor heller ikke den modsatte vej ud mod søen og engen. Både gavlen og siderne var dækket af de samme hvidgrå plasticplader, som taget havde været belagt med i et stykke tid. Stående inde i salen forestillede jeg mig, at det måtte være sådan, det så ud, hvis man var en fisk i et akvarium, der ikke var blevet rensset for alger i længere tid.

”Det er *så* kikset,” jamrede jeg til Anne om aftenen, da mørket havde lagt sig over Fridlev og skjulte ’overgrebet’ mod den smukke arkitektur, som er en vigtig årsag til, at jeg er flyttet til Fridlev. ”Du tror det er løgn, når du ser det!”

”Men er det ikke bare en mindre fejl?” forsøgte Anne, måske i håb om at få skruet nogle grader ned for min ophidselse.

”Du mener en ’mindre’ fejl ligesom den forkerte farve på vores hus? At nogen har glemt at gøre arkitekten eller entreprenøren eller hvem der har det sidste ord i denne sag, opmærksom på, at der skal være glas på gavl og sider, så man kan se ud, se igennem, nyde sceneriet, ikke føle sig lukket inde i et dårligt vedligeholdt akvarium?”

”Ja, noget i den retning, der sker jo fejl hele tiden, de kan bare lave det om,” fortsatte Anne sit optimistiske felttog.

Så let skulle det ikke være, viste det sig de følgende dage, da vi via vores byggeudvalg gjorde bygherre og entreprenør opmærksomme på sagen. Derfor stod vi i dag forsamlede midt på Orangeriets rustikke betongulv, repræsentanter for bygherren Almenr, entreprenøren E&P, og repræsentanter fra bofællernes byggeudvalg. Kunne vi blive enige om en løsning på denne ’fejl’, som alle parter kunne leve med?

Fridlev-byggeriet omfatter tæt på 50 bygninger, så at holde styr på alle store og små tekniske detaljer er selvfølgelig lidt af en udfordring. Naturligvis kan der opstå fejl og misforståelser, som der med mellemrum gør på de fleste arbejdspladser. Men lige når det handlede om Orangeriet, havde jeg ikke i min vildeste fantasi forestillet mig, at der kunne opstå en fejl så voldsom som denne. I min optik er Orangeriet Fridlevs midtpunkt, ikke fordi det ligger præcist midt i det hele, heller ikke fordi det

nødvendigtvis er den smukkeste bygning, men fordi bygningen er den største i Fridlev, og den eneste som kan huse alle beboere samtidig.

Derfor er Orangeriet vores katedral! Som man behandler med varsomhed og giver sin fulde opmærksomhed. Normalt er jeg ikke et stærkt religiøst menneske, men når det gælder et så vigtigt symbol som en 'katedral', kan jeg mærke, at jeg bliver grebet af stærke følelser.

At jeg skal leve med det, se på det, spankulere rundt i det, måske danse i det, og helst glæde mig over det hver eneste dag i resten af mit liv, gør det ikke mindre betydningsfuldt.

At jeg også husker, hvordan jeg blev draget mod Fridlev, da jeg i tidernes morgen så arkitektens smukke tegning af et glasbelagt Orangeri, spiller nok også en rolle.

For selvfølgelig skal det være glas, ikke gråhvide plasticplader!

Det var der sådan set heller ikke uenighed om i rundkredsen af mænd, som mødtes i Katedralen denne januardag. Nu handlede det om at finde ud af, hvordan byggeriet kunne ændres. Ikke nødvendigvis én til én med den arkitekttegnede drømmeversion i salgsmaterialet, men tæt nok til, at Orangeriet kan blive det vartegn over Fridlev, jeg tror, både arkitekt, bygherre, entreprenør og beboere vil være stolte over at have bidraget til og gøre brug af.

Som det altid er tilfældet med byggerier, har kommunen også noget at skulle have sagt. Faktisk ret meget, har jeg indtryk af fra min deltagelse i Fridlevs byggeudvalg, og meget mere end det fra starten stod klart for mig. "Og det er godt," skynder jeg mig at tilføje, inden læseren får indtryk af, at der nu kommer endnu et genkendeligt frontalangreb på det statslige og kommunale bureaukratis omsiggribende magtfuldkommenhed. For dramaet om Fridlevs Katedral finder netop sted i en periode, hvor det ene politiske reformudspil efter det andet lanceres til tonerne af den samme melodi, der handler om at sætte borgere og medarbejdere 'fri'. Fri fra det statslige og kommunale 'tyranni', som de samme politikere etablerede for nogle år siden, dengang datidens public management orakler blev ophøjet til et ufejlbarligt præsteskab.

For det *er* godt, at kommunale myndigheder i vores tilfælde holder øje med, hvilke bygninger der opføres i kommunen. Især for at sikre, at det tekniske er i orden, men såmænd også for at sikre, at det ser nogenlunde fornuftigt ud rent arkitektonisk.

At det også betyder, at det kan tage længere tid at gøre Orangeriet til den storladne Katedral, jeg drømmer om, må vi tage med.

Onsdag den 24. januar 2024

Min første kokketjans

Kokkeholdets udfordringer er mange. Vi skal indkøbe råvarer i de rigtige mængder; lære køkkenets maskinpark at kende; mestre den kraftfulde industriovns muligheder; regne ud hvor lang tid det tager at gøre en middag klar; og naturligvis kunne bespise et varieret publikum i en bred aldersgruppe fra nyfødte til pensionister. Men at lave mad sammen med andre bofæller end Fruen eller naboen er en dejlig udfordring.

For hver dag, der går, lærer jeg noget nyt om mine bofæller. Især om bofællerne i Klynge 3, for deres liv kan jeg følge med i fra vores vinduer ud mod gårdspladsen. Især hvis jeg er stået tilstrækkelig tidligt op, når mange skal på arbejde og børn i børnehave, eller sidst på dagen, når børn fra forskellige klynger finder sammen.

Jeg kan jeg om morgenen se Annette låse døren efter sig, inden hun begynder gåturen ned til stationen, med rygsækken fyldt med læsestof til togturen, formoder jeg.

Lidt senere er det Birgittas og Torkilds tur til at låse deres nymalede indgangsdør, og efter de mange fyldte poser at dømme er de endnu engang på vej til genbrugspladsen ved Landevejen tæt på motorvejen ved Kirke Såby, godt otte kilometer fra Fridlev, og tæt på den store Tesla-ladepark, jeg med mellemrum besøger.

Vores naboer til højre, Ilse og Hans Jørgen, er normalt tidligere i sving, end jeg kan prale af. Måske er de også i dag på vej ned til gården ved Ringsted, som har været deres hjem i mere end 35 år, og som tilsyneladende indeholder uendelige mængder af ting og sager, som det sikkert er svært at skille sig af med.

Lærke og Casper, vores unge naboer til venstre, tager tidligt på arbejde, tror jeg, for jeg ser dem ikke gå forbi på stien ved køkkenvinduet, når jeg er stået op. Eller også arbejder de hjemme, som mange gør nu om dage, en opfindelse jeg ikke selv har haft glæde af, men som mine medarbejdere i mine sidste år på arbejdsmarkedet var glade for.

Den slags forstyrrer ikke treårige Veras tanker, tror jeg, når hun sammen med én af sine forældre, Mais eller Tina, tager sig god tid til at tilbagelægge turen ad stien fra deres hus skråt over for vores op til parkeringspladsen, når hun skal i børnehave. Jeg har endnu til gode at møde Vera uden at blive mødt af hendes charmerende smil, og det virker, som om hun er én af de få iblandt os, som ikke brokker sig over de mange mudderpøle og regnvandssøer, som omgiver os. I hvert fald springer hun uden tøven med et stort smil ud i både pøle og søer.

Det kan lyde, som om livet på gårdspladsen minder mindre om landlig idyl end om en pulserende banegårdsplads, men det er nu ikke tilfældet. Der er også dage, hvor jeg kun ser enkelte af vores bofæller. Medmindre der altså er fællesspisning, som var det, denne artikel skulle handle om. Med den indledende pointe, at jeg efter de første par måneder i Fridlev allerede har lært en hel del om mine bofæller, men endnu ikke har den mindste forestilling om deres evner ud i kunsten at lave

mad. Og hvad kan være vigtigere end et minimalt kendskab til vegetarisk kokkekunst i et bofællesskab, hvor man spiser vegetarisk sammen flere gange om ugen?

Systemet er indrettet sådan, at man månedsvis vælger de to datoer, man har mulighed for at være kok. Det kræver, at der afsættes en del timer til indkøb, madlavning, borddækning, opvask og rengøring. Der arbejdes indtil videre med fire kokke per fællesspisning.

Min kokkedebut skete i selskab med tre midaldrende kvinder, Annette, Birgitta og Anne-Marie, alle tre fra min egen klynge. Hverken alder eller bosted var kriterier, jeg bevidst havde valgt min kokkegruppe efter, men det skulle vise sig at være en rigtig god beslutning.

Især fordi Birgitta fra starten sørgede for, at der var styr på det hele. Ikke for ingenting har hun en fortid i IKEA, og dermed evnen til på en praktisk og enkel måde at få tingene til at fungere. At kvinderne på et meget tidligt tidspunkt, uden min viden og tilstedeværelse, besluttede, at vi skulle servere minestrone-suppe med hjemmebagt brød, skal de ikke høre et ondt ord for. Ikke alt her i tilværelsen behøver at diskuteres og besluttet på demokratisk vis. Da slet ikke når minestrone-suppe hører til mine livretter.

Hasse fra Klynge 2 har beriget fællesspisningen med et regneark, som gør det muligt for alle kokkehold at udregne, hvor meget der skal indkøbes til eksempelvis 30 voksne og 10 børn, når man tager udgangspunkt i en opskrift til fire personer. Den udregning klarede Birgitta, hvorefter jeg sammen med Annette eksekverede indkøbet i den lokale udgave af Brugsen, som er ganske velforsynet.

Især er vi glade for skabet med de lokale oste, som vi desværre ikke fik brug for til denne fællesspisning, hvor vi kun havde brug for en god italiensk parmesan, som ikke produceres i Hvalsø og omegn. Der stod heller ikke Hvalsø på andre ingredienser til minestrone-suppen, og det er ikke godt, hvis vi får lyst til at beregne graden af bæredygtighed for de fællesmiddage, vi tilbyder. Så langt er vi endnu ikke kommet.

Det kunne fx være nyttigt med en oversigt over, hvor vores grøntsager er blevet fremstillet, så vi ved, hvordan transport og produktionsforhold har belastet klimaet. Instinktivt vil vi helst benytte grøntsager dyrket i Danmark, fordi vi går ud fra, at det er mindre CO₂-belastende at spise grøntsager fra Danmark end fra Spanien eller Tyrkiet. Men som et eksempel med afskårne roser produceret i Kenya og Holland viser, er det ikke altid så let at gennemskue, som man skulle tro.

I hvert fald hvis man tror på den *livscyklusvurdering*, som fair trade organisationen *Max Havelaar* i Schweiz fik lavet af produktionen af roser fra Kenya og Holland. Her har man set på udledningen af drivhusgasser i forbindelse med produktion, pakning og transport. Hvis roserne sendes med fly fra Kenya, er udledningen stadig 2,9 gange mindre end de hollandske. Hvis de sejler med skib, er udledningen 21 gange lavere. Kenyanske roser til din elskede er med andre ord klart at foretrække, og forklaringen er især, at energiforbruget til kunstig belysning og varme er langt højere i Holland end i Kenya.

Til minestronesuppen købte vi danske gulerødder, løg og hvidkål, men auberginer, agurker og hvidløg kom fra lande i det sydlige Europa, Mellemøsten og Nordafrika, nogle gange sikkert fragtet til Hvalsø med dieselosende lastbiler, andre gang med fly via Kastrup. Det samlede pengebeløb kunne vi regne ud med det samme og derfor konstatere, at vi ikke havde brugt mere end de 40 kr. per voksen, som vi havde budget til. Udslippet af drivhusgasser ved denne middag den 24. januar 2024 kunne vi ikke gøre rede for, hvis vi blev spurgt.

Hvornår mon vi bliver i stand til det? Det er et helt system, som skal under kniven, hvis forbrugere som os skal kunne tage informerede beslutninger om livsvigtige spørgsmål. Det handler igen om hele det komplicerede netværk af kæder og afhængigheder, som jeg skrev om i ”Rejsen til Fridlev”. Dem kan vi ikke enkeltvis vriste os fri af. Dem må vi sammen bekæmpe, forandre, udskifte, reformere, revolutionere, eller hvordan vi nu foretrækker at udtrykke det.

”Bliver det hele ikke meget dyrere, hvis vi kun må købe lokalt?” er der sikkert en del, også i Fridlev, som vil spørge. Hvortil jeg blot kan nikke og svare, hvad jeg tror er sandt: ”Jo, det bliver dyrere!” For der er næsten altid rationelle økonomiske begrundelser for at indkøbe grøntsager såvel som alt muligt andet fjernt fra de danske kyster. Én begrundelse er naturligvis, at Danmark ikke kan producere alt. En anden er, at det kan produceres billigere i andre lande, hvor levefoden generelt er lavere og arbejderne på store eksportorienterede landbrug ikke har lige så favorable overenskomster som på de danske, hvis de ansatte da overhovedet har noget, der ligner en overenskomst.

Summa summarum: Fridlevs bæredygtighed handler i høj grad om, hvordan vi spiser, og beslutningen om at prioritere vores vegetariske smagsløg betyder, at vi er langt mere bæredygtige, end hvis vi spiste oksekød, svinekød og fjerkræ i samme omfang, som danskerne normalt

gør. *Hvor* bæredygtige vi så er, når det kommer til stykket, afhænger af, hvordan spisningen hjemme i den private bolig er skruet sammen. For de fleste familier i Fridlev spises der privat mindst tre dage om ugen, for mange måske helt op til fire eller fem. Hvis der på disse dage spises store mængder kød, bliver en del af vores samlede bæredygtighed bogstavelig talt spist op. Måske er det sådan i nogle familier. I andre kan det være, at de vegetariske fællesspisninger forplanter sig til familiens private middagsbord.

Det var nu hverken grøntsagernes udledning af drivhusgasser gennem deres afmålte levetid, eller udmålingen af bofællesskabets samlede udledning af drivhusgasser, som snakken i køkkenet kredsede omkring. Det var brugen af snittemaskinen og varmluftsovn. Hjælpsomme kokke, som allerede havde været i ilden for første gang, hjalp os med at få samlet snittemaskinen korrekt, så vi ikke fik snittet andet end det, der var planlagt. Ligesom de kom og hjalp os med at trykke på de rigtige knapper, da Birgitta skulle bage brød.

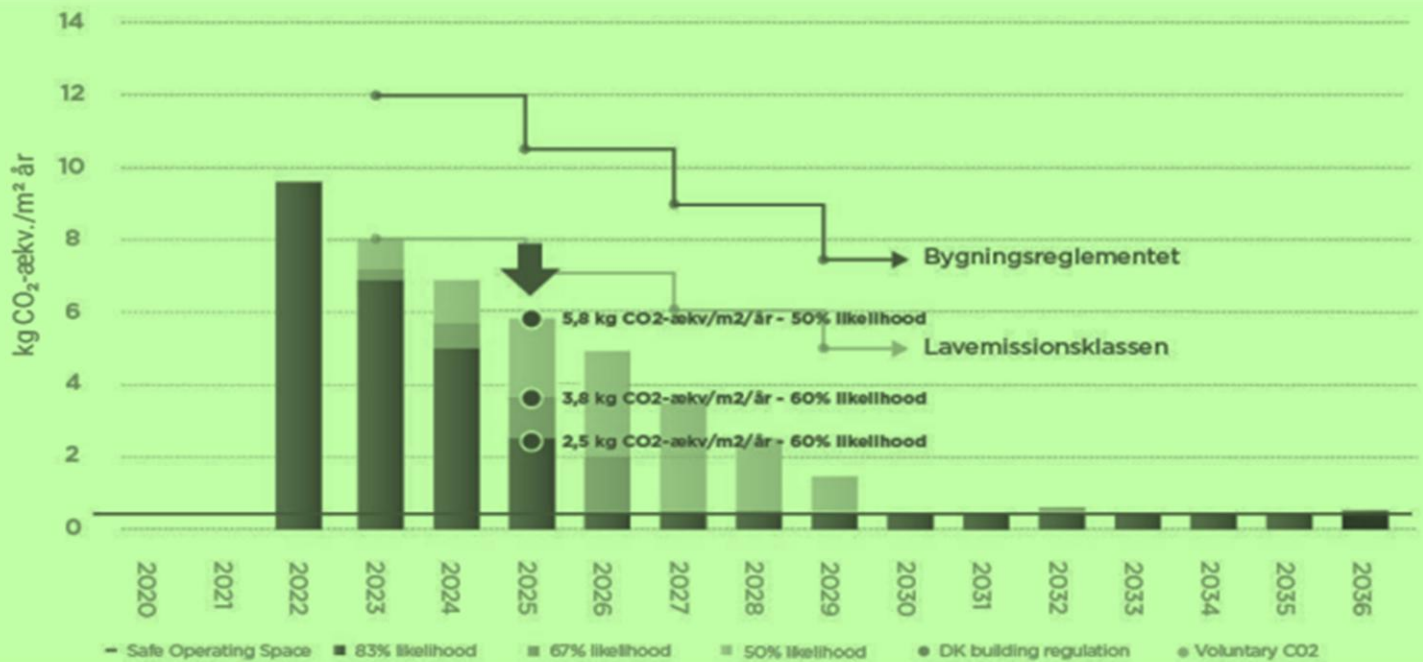
Præcis klokken 18 lød gongongen i den fyldte fællessal, menuen blev forklaret, og da vi havde en ægte IKEA-svensker med på kokkeholdet, startede vi med at synge nogle af versene fra Cornelis Wreeswijks berømte sang fra starten af 1970'erne: *Veronica*. Den hørte jeg første gang, da den hollandsk-fødte 'svenske' visesanger fremføre den på én af Københavns mange jazzscener. Det var vist nok i 1974, mens jeg var studerende på Københavns Universitet, året efter sangen kunne høres for første gang. De unge familier i Fridlev var endnu ikke født og kan derfor ikke bebrejdes, at de hverken kendte Cornelis eller Veronica.

Da vi nogle timer senere gjorde status efter oprydning og opvask, var vi enige om, at "Det kunne vi godt være bekendt!". Selvfølgelig havde nogle af os gerne set suppen en anelse mere krydret; Birgitta selv syntes brødet havde fået for lidt, men det var vi andre uenige i, og det var trods alt første gang vi brugte ovnen; ligesom det var første gang vi skulle beregne mængden og derfor forståeligt, at vi havde skudt ret meget ved siden af med hensyn til suppen, men heldigvis til den rigtige side.

"Jeg skal i hvert fald have minestronesuppe igen i morgen aften," meddelte jeg mine kokkevenner, da vi i aftenmørket i samlet flok forlod fælleshuset med den kolde vind lige i ansigtet og med plasticbøtter fyldt med velsmagende suppe i hænderne.

Tirsdag den 6. februar 2024

Vejen til lavere udslip

Det kaldes for et "Reduction Roadmap", men jeg foretrækker den danske version, fordi den fortæller, hvad det reelt handler om: "Vejkort til en reduktion af drivhusgasser i byggeriet". Hvor forfriskende, i lyset af sejpineriet med landbruget, at opleve en branche, hvor det sprudler med initiativer. Det meste af det rent tekniske magter jeg ikke, men processen er fascinerende, og deltagelsen af stort set alle de vigtigste aktører i den danske byggebranche ligeså.

Læsere af *Rejsen til Fridlev* vil vide, at bogen endte med at indeholde en del betragtninger om *bæredygtigt byggeri*, ikke så meget på det rent tekniske niveau, men mere de principielle perspektiver om klodens fremtid i lyset af den måde, vi traditionelt bygger på.

Jeg blev bl.a. fascineret af, hvor mange kreative kræfter der findes blandt arkitekter og entreprenører. Eksempelvis var det vildt opløftende at læse om de fremskridt, der i disse år gøres inden for *cirkulært byggeri*. Der er tilsyneladende næsten ingen grænser for, hvad vi kan genbruge. Til gengæld er der masser af lovgivningsmæssige forhindringer, som politikere og bureaukrater skal hjælpe os med at afskaffe eller ændre, og der er omkostninger involveret, som gør det for dyrt for de fleste af os at genbruge byggematerialer i det omfang, vi kunne ønske.

Derfor blev jeg opstemt, da jeg i min daglige avis *Information* denne tirsdag morgen blev mødt af en alenlang overskrift hen over hele forsidens, placeret lige under et billede af Taylor Swift: *DI modarbejder 500 af byggebranchens aktører, som kræver hårdere klimakrav*. Skuffende nok var det Taylor Swift, som avisens leder beskæftigede sig med, i lyset af den kommende *Superbowl* i amerikansk fodbold om en lille uges tid, en begivenhed jeg følger begejstret med i af grunde, som jeg afslører sidst i artiklen. Ikke desto mindre havde det været på sin plads, at lederen også beskæftigede sig med byggebranchens svar på tidens klimamæssige udfordringer. Så betydningsfuld er Taylor Swift vel heller ikke?

Samtidig var jeg skuffet over, at jeg ikke allerede under arbejdet med min bog i 2023 havde opdaget dette initiativ. Men bedre sent end aldrig! Derfor kommer her en forsinket og kort introduktion.

Først om de aktører, som bakker op. Og her kan det være nyttigt at vide, hvad de pågældende forpligter sig til. Er der tale om præcise krav, de forpligter sig til at leve op til? Eller er der alene tale om hensigtserklæringer? Om det kan man læse denne ærlige udmelding:

"Når din organisation støtter Reduction Roadmap-initiativet er du ikke forpligtet til at gøre noget som helst. Med støtten beder vi om tilladelse til at tilføje din organisations navn til listen over støtter, som vi kan dele offentligt på Roadmap-hjemmesiden og sociale medier i løbet af kampagnen. Den offentligt tilgængelige liste over støtteorganisationer bruges som løftestang til at påvirke lovgivningen og fortælle lovgivere, at bygge- og anlægsbranchen er klar til at stå sammen og accelerere den grønne omstilling i overensstemmelse med klimavidenskaben og Paris-aftalen. Ifølge Reduction Roadmap betyder det, at grænseværdien for udledningen fra nybyggeri i gennemsnit skal fastsættes til maksimalt 5,8 kg CO₂-ækv./m²/år i 2025. Vi opfor-

drer din organisation til at hjælpe med at sprede budskabet ved at dele din støtte med dit netværk.”

Nej, virksomhederne er ikke forpligtede til noget som helst! Alligevel er det et skridt i den rigtige retning, når firmanavne som Arup, BIG, COWI, Dorte Mandrup, FLSmidt Cement, Henning Larsen, Lendager Arkitekter, MT Højgaard, NCC og Vandkunsten er at finde på listen over de mere end 560 underskrivere – og det gælder også Almenr, Ene-mærke & Petersen plus Loop Architects, som alle har mere end blot en lille finger med i udviklingen af Fridlev. Listen indeholder også tænke-tanke, bevægelser og kommuner.

Der er altid en risiko for *greenwashing* med denne slags initiativer. På den anden side kan det også bruges af andre til at lægge pres på virksomhederne og bede dem om at dokumentere, at de i praksis foretager sig noget for at flytte byggeriet i den rigtige retning. Det kan en arkitekt ikke gøre alene, heller ikke en entreprenør, og såmænd heller ikke en kommune, som skal have noget bygget.

Men tilsammen udgør de mange hundrede virksomheder og organisationer en formidabel lobbyhær. For de flestes vedkommende er der tale om aktører, som så at sige har ’hånden på kogepladen’. Derfor har man vel lov til at håbe på, at landets lov- og regelgivende myndigheder, herunder vores folkevalgte politikere, har respekt for og lytter til de budskaber, som er indeholdt i de forslag, *Reduction Roadmap* indeholder. Materialet er trods alt udviklet af *Artelia* (en rådgivende ingeniørvirksomhed), *EFFEKT* (et design og forskningsstudie) og *CEBRA* (et arkitektfirma). De data, der er indeholdt i udspillet, er valideret (godkendt som værende gyldigt), af Aalborg Universitet, Aarhus Universitet, Danmarks Tekniske Universitet og Syddansk Universitet.

Herefter lidt flere detaljer om det *roadmap* eller *landevejskort*, som det hele handler om, og som er finansieret af *Realdania*, en central aktør i alt, hvad der handler om fremtidens nybyggeri. Hjemmesiden definerer et ’landevejskort’ på denne måde:

”Et forskningsbaseret værktøj, der med baggrund i klimavidenskaben opstiller konkrete, årlige CO₂-mål for nybyggeri i Danmark. Det viser, hvor meget byggebranchen udleder i dag, hvor branchen skal hen, og med hvilken hastighed klimabelastningen fra nybyggeri skal nedbringes for at bygge indenfor Paris-aftalens grænse for en maksimal temperaturstigning på 1,5°C.”

Særligt interesserede med mere teknisk baggrundsviden, end jeg selv besidder, henvises til www.reductionroadmap.dk. Men jeg forstår, at

situationen i Danmark i dag er den, at den nuværende grænseværdi ifølge bygningsreglementet er på 12 kg CO₂-ækv./m²/år, selvom den faktiske udledning fra nybyggeri i gennemsnit er meget lavere end lovgivningen tillader, nemlig 9,5 kg CO₂-ækv./m²/år. Det betyder i realiteten, at lovgivningen i dag ikke bidrager til at skabe de nødvendige CO₂-reduktioner i byggebranchen. Eller som der står i dokumentet:

”Der er en tydelig kløft mellem bygningsreglementet, klimavidenskaben og Danmarks forpligtelser overfor Paris-aftalens mål om at begrænse den globale opvarmning til 1,5°C.”

Grænseværdien er altså sat til 12 kg. Gennemsnittet i dag er rent faktisk nede på 9,5 kg. Hvis vi skal sætte en grænseværdi, som bygger på den nyeste viden om, hvor stort et CO₂-budget, vi kan tillade os at bruge, skal nybyggeriet ned på 5,8 kg i 2025.

Det kan ikke lade sig gøre, vil skeptikerne hævde. Dokumentet mener noget andet. Det fremhæver, at vi allerede i dag kan bygge for mindre end 5,8 kg. Og fortsætter derefter med at påpege, at den alt for store CO₂-udledning reelt betyder, at klimaforandringerne øger byggeprojekternes omkostninger og reducerer tilgængeligheden af materialer. Det bedste, vi kan gøre for at sikre materialeadgang, er at begrænse den globale opvarmningspåvirkning lige nu og at lokalisere og sikre materialeindkøb i fremtiden.

Eller som vi efterhånden er nødt til at sige på mangfoldige områder, hvor klimaforandringerne truer: Omstillingen er nødvendig! Det gælder for byggeriet som det gælder for landbruget som det gælder for industrien som det gælder for transporten, og så videre. Det kommer sikkert til at gøre ondt mange steder, hvor man foretrækker en ’business as usual’ tilgang, men det tilbyder også muligheder. Som det opsummeres i dokumentet:

”Hvis Danmark vælger at lede omstillingen af industrien, vil det tiltrække grønne investeringer til landet og bane vejen for eksport af løsninger, knowhow, processer og produkter til byggeri og byudvikling til resten af verden – uanset om det handler om nybyggeri eller udnyttelse af den eksisterende bygningsmasse. Danmark og byggebranchen har allerede en helt unik position til at tage lederskab. Vi er et byggeri med høj teknisk kapacitet og gode samarbejdsevner på tværs af branchen. Men det kræver politisk lederskab at få hele branchens værdikæde med og skabe en byggebranche med grønne tal på bundlinjen, hurtigt og på samme tid.”

Og så skal vi tilbage til den problemstilling, som Information-journalisten Marie Søhl tager fat på i sin artikel: At Dansk Industri åben-

bart *ikke* hilser de mere end 560 danske byggevirksomheders initiativ uforbeholdent velkommen, fordi de kræver større reduktioner i de danske CO2-udledninger end de 70 procent i 2030, som indsatsen ifølge Klimaloven skal måles efter.

Men jeg tror mere på professor *Harpa Birgisdottir* fra BUILD-institutet ved Aalborg Universitet end på DI. Hende og instituttets arbejde har jeg henvist til i min bog, og hun lyder troværdig, når hun ganske kort til avisen svarer:

"Det er nødvendigt, ja. Det er den vej, vi burde gå."

Hun anerkender samtidig, at det ikke er en let opgave. Især for nogle af de helt store energislugende virksomheder. At producere cement, som Aalborg Portland gør, resulterer i store udledninger af CO2. Det samme gør produktionen af tegl, som interesseorganisationen Danske Tegl beskæftiger sig med. Hverken Aalborg Portland eller Danske Tegl støtter det 'landevejskort', som jeg har præsenteret i dette indlæg. De mener ikke, at omstillingen kan ske så hurtigt. Når de andre mere end 500 virksomheder mener det, synes jeg det giver mening at sætte målene så højt som overhovedet muligt.

Til sidst vil jeg blot forklare, hvorfor amerikansk fodbold og Taylor Swift er fænomener, jeg går en del op i.

For amerikansk fodbolds vedkommende startede 'romancen' i 1966, da jeg gik på high school i USA. Jeg var for splejset til at få en plads på skoleholdet, men som alle andre elever fulgte jeg kampene. Lige siden har finaleopgøret mellem de to bedste amerikanske hold, *Superbowl* i starten af februar, været en begivenhed, som kun kan opleves direkte, selvom det foregår på den anden side af midnat. Det spiller også ind, at min søn spillede amerikansk fodbold i en årrække, efter et års ophold på en high school i Kentucky, og bl.a. var med til at vinde Danmarksmesterskabet for unge under 19 år.

Når det gælder Taylor Swift, er der ikke tale om en egentlig romance i forhold til hverken person eller musik, men jeg indrømmer gerne, at det forekommer mig fascinerende, at hun måske er en stærkere udfordrer til Trump, end Biden synes at være. At hun er kæreste med én af de bedste spillere hos Kansas City Chiefs, gør vel ikke noget.

Fredag den 9. februar 2024

Borgerne ønsker handling

Når man ser europæiske landmænd bemægtige sig motorvejene og sprede lort foran politiske magtcentre i Paris og Bruxelles, kan man godt få det indtryk, at vi har tabt klimakampen. Danske landmænd har ikke startet deres møgspredere endnu, men man fornemmer på nogle af deres udtalelser, at de ikke udelukker muligheden. Heldigvis viser en ny undersøgelse, at der er stærk opbakning fra 'folket' til at gøre noget ved den klimaudfordring, vi står overfor.

Vi deltog i 2022 i en demonstration igennem Københavns gader i nærheden af nationens politiske centrum, Christiansborg. På et tidspunkt gik vi side om side med et ægtepar, som havde fundet på at anbringe et portræt af en druknende statsminister på et stativ trukket efter cyklen. For at illustrere, at vi ender med at stå i vand til mere end halsen, hvis vi ikke foretager os noget. Og at statsministeren især skal gøre noget.

Mette Frederiksen erkendte, at valget i 2018 var et *klimavalg*, og at det især var de unge vælgers fortjeneste, at det endte sådan. I et studie offentliggjort i tidsskriftet *Nature Climate Change* netop i dag, har man spurgt næsten 130.000 personer i 125 lande om deres vilje til også at *handle* og ikke nøjes med at demonstrere. At springe fra ord til handling.

Hvis du stadig går rundt med en forestilling om, at det fortrinsvis er et lille mindretal bestående af unge (og nogle få ældre venstreorienterede storbyboere), som ønsker at gøre noget for at modvirke klimaforandringerne, får denne undersøgelse dig forhåbentlig til at tro om. Konklusionen er klar: der er *bred folkelig opbakning* til, at der skal gøres noget.

69 procent giver udtryk for, at de er villige til at bidrage med én procent af deres personlige indtægt; 6 procent er parate til at give lidt mindre; 26 procent vil ikke bidrage med noget.

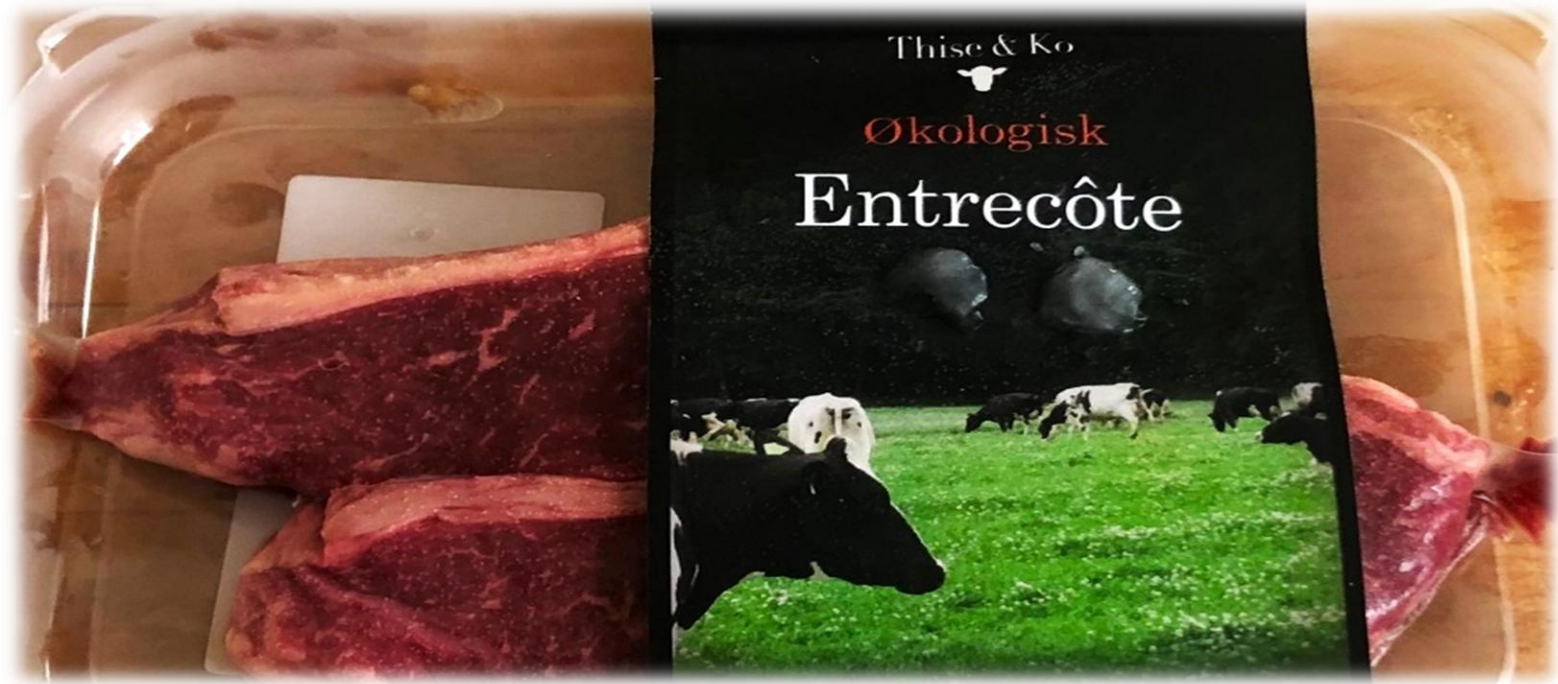
86 procent går ind for, at alle bør bakke op om at bekæmpe klimaopvarmningen; i 119 ud af de 125 lande er mere end to tredjedele af de spurgte tilhængere af det.

89 procent enige om, at deres regeringer bør gøre mere for at bekæmpe klimaforandringerne; i halvdelen af landene ligger tallet på over 90 procent.

Men samtidig med, at et flertal af de 130.000 deltagere i undersøgelsen er indstillede på at bidrage med en del af deres indtægt, tror de ikke rigtig på, at deres kære medborgere er indstillet på at yde de samme ofre. Hvilket kan være ødelæggende for den brede samling af alle kræfter, som er forudsætningen for, at vi kan komme helskindet igennem de næste årtiers bundne opgav. Allerede nu ser vi rundt omkring, hvordan klimadagsordenen kan splitte et samfund.

Lørdag den 17. februar 2024

De riges forbrug af oksekød

Vi deltager i øjeblikket to gange om ugen i vores fælles-spisningsordning. Vi betaler 40 kr. per middag per person, og for de penge har vi indtil nu fået serveret vel-smagende måltider, alle sammen 100 procent vegetariske. Måltider med kød er ikke forbudt, men vegetariske retter er normen. Fordi for meget oksekød er usundt for den enkelte og produktionen skadelig for natur og klima. Men mon ikke nogen af os stadig nyder et stykke oksekød bag lukkede døre?

dag udsendte Danmarks Radio en rapport, som viser, at der er stor forskel på, hvor ofte der ligger en oksekødsbøf på danskernes middagstallerken. De ti procent rigeste danskere køber dobbelt så meget klimabelastende oksekød som gennemsnitsdanskeren, og tre gange så meget som de fattigste ti procent. Kristian Kongshøj, lektor ved Aalborg Universitet, hvor han forsker i klima og ulighed, konstaterer:

”Oksekødet er et eksempel på, hvordan rige mennesker står for meget mere udledning af CO₂ end fattigere mennesker.”

Rapporten sætter kroner og øre på regnestykket: I snit bruger de rigeste danskere 1.742 kr. om året per person på entrecote, steaks og andet oksekød. Gennemsnittet af danskere bruger kun 914 kr. om året.

Beregninger lavet af tænketanken Concito viser, at oksekød alene står for 55 procent af klimaaftrykket fra vores madvarer i Danmark. Hver eneste af de ti procent rigeste udleder derfor 2,5 ton CO₂ om året alene ved at spise oksekød. Er det så meget eller lidt? Jah, joh, det svarer i hvert fald til syv flyrejser tur-retur til Sydfrankrig. Eller mere end en almindelig benzinbil i gennemsnit udleder om året.

Jeg beskæftigede mig i bogen ”Rejsen til Fridlev” i flere omgange med danskernes forbrug af kød, ikke mindst oksekød, og pegede på de overraskende store nedskæringer i CO₂-udslippet, Danmark kunne opnå, hvis vi droppede oksekødet og i stedet spiste gris og kylling. Jeg tillod mig også at bebrejde statsministeren, at hun ikke ville blande sig i danskernes middagsvaner, hvilket forekom mig besynderligt og uansvarligt, al den stund hun har blandet sig i så meget andet i vores liv (tænk blot på pandemiens tidsalder for et par år siden), og især fordi så meget i vores klimakamp handler om ændringer i vores adfærd, som nødvendigvis må kræve en åbenhjertig samtale, som involverer os alle, høj som lav, borgere som statsministre. Det mener jeg fortsat, og det haster i den grad for statsministeren at komme ind i kampen.

Derfor står invitationen til et besøg i Fridlev til Mette og hendes mand stadig ved magt! Ikke fordi vi kan fremvise et bofællesskab med 42 familier, som alle er holdt helt op med at spise oksekød, spiser vegetarisk når der er fællesspisning, og indimellem forlyster sig med lidt svine- eller kyllingekød. Det er i hvert fald min formodning, jeg ved det faktisk ikke, det er ikke noget, vi har undersøgt (endnu). Men det afspejler i hvert fald den øjeblikkelige situation i Fridlevs Vænge 32, hvor jeg bor sammen med Anne. Vi er på ingen måde rollemodeller på dette område. Det beviser billedet i starten af artiklen: et stykke entrecote fra vores fryser, na-

turligvis økologisk oksekød, fra en Thise ko ikke at forglemme. For som der står på mærkaten på bagsiden:

”Kødet fra Thise & Ko stammer fra dyr, som er født hos Thise landmænd. De økologiske køer og ungkreaturer fra Thise & Ko kommer dansende på græs i foråret og ud i den friske luft hele sæsonen og er kun på stald i den kolde årstid. De har god plads i stalden og mulighed for motion uanset årstiden. Økologisk foder, daglig motion og omsorg er med til at sikre dig økologisk oksekød af høj kvalitet.”

Er det hyklerisk eller dobbeltmoralisk på den ene side at beskyldte Mette Frederiksen for at optræde uansvarligt, når hun nægter at kalde danskerne til kamp mod produktion og forbrug af oksekød, samtidig med at jeg selv på den anden side med mellemrum fortærer en entrecote eller nyder en gang hjemmelavet spaghetti kødsovs, efter en gammeldags italiensk opskrift, uden brug af hakkede tomater, men med den nødvendige mængde af hakket oksekød? Det synes jeg ikke. Hvis vi alle sammen skal holde op med at spise oksekød, før vi har lov til at deltage i debatten om fordele og ulemper ved, at vi som samfund tillader landbruget at producere så store mængder af oksekød, som tilfældet er, så bliver den nødvendige transformation en langstrakt og omstændelig affære.

Mette Frederiksen har med sine udtalelser i TV2 under sidste valgkamp bidraget til at gøre transformationen vanskeligere, end den behøvede at være. Fordi hun, helt bevidst formoder jeg, udnævner den enlige mor med de sunde og almindelige spisevaner til de grønne fortaleres modstander. Det er *hende* og hendes tre børn, vi gør fortræd, når vi stiller krav om, at der skal ekstra afgifter på oksekød. Det er *hende*, repræsentanten for de hårdtarbejdende gennemsnitsdanskere, som *vi*, repræsentanterne for de privilegieblinde og alt for højtuddannede danskere, er ude på at fratage et almindeligt liv med rimelige doser af spaghetti kødsovs.

Det er smart.

Men også manipulerende.

I værste fald farligt og polariserende.

Og ødelæggende for den demokratiske samtale.

For vores samtale må nødvendigvis bygge på de fakta, som videnskaben har beriget os med, og alle, også Mette Frederiksen, ved, at det traditionelle danske landbrugs dage er talte. Det udleder alt for store mængder CO2. Det producerer ikke mere grønt end landbruget i andre lande, hvis vi regner importen af soya fra Latinamerika med. Det har bidraget til at smadre den biodiversitet, hele vores økologiske system er afhængig af. Det har ødelagt vores smukke have og vandløb, dræbt fiskeli-

vet, forurennet grundvandet, og i flere årtier har de involverede landmænd og politikere vidst, at de frivillige aftaler, som skulle standse destruktio-
nen, ikke førte til de påståede forbedringer.

Kender vi andre områder af vores samfundsliv, hvor tilsvarende
bedrag er blevet opført for åbent tæppe, uden at det har fået konsekven-
ser? Med hvilken ret tillader landmændene sig at bestige deres statssubsi-
dierede traktorer og køre i konvoj ned over den jyske højderyg og belejre
Christiansborg? Burde de ikke snarere forklare os, hvorfor det er rime-
ligt, at de producerer, som de gør? Burde det ikke snarere være den
Grønne Ungdomsbevægelses medlemmers ret at belejre alle de danske
landbrug, som ikke har taget sig sammen til at bidrage solidarisk til den
udfordring, klimakrisen udgør? Hvem skylder hvem noget?

Mange danskere har allerede helt frivilligt sagt helt farvel til okse-
kødet, og mange flere har skåret dramatisk ned på deres forbrug. Selv har
vi i de senere år skåret en del ned, vil jeg hævde, og nu hjælper Fridlev os
videre i den rigtige retning. Men vi er langt fra i mål, og uden en mærkbar
CO₂-afgift på de mest CO₂-udledende dele af landbrugets produktion,
tvivler jeg på, at vi når i mål.

DR-rapporten bygger på tal fra Danmarks Statistik, og det må vi
have tillid til. Om en uges tid kommer der endnu en rapport i den ende-
løse stribe af rapporter, som på uigendrivelig vis fastslår, at vi er på rø-
ven. Denne gang fra det såkaldte *Svarer-udvalg*, som med professor Mi-
chael Svarer som formand har arbejdet i tre år på at udvikle forslag til,
hvordan man kan pålægge landbruget en CO₂-afgift, som vil nedbringe
landbrugets CO₂-udledninger. Ligesom andre dele af erhvervslivet alle-
rede i dag bidrager til at nedbringe deres CO₂-udledninger. Og dermed
er med til at nedbringe aftrykket fra den enkelte danskers forbrug.

Med Mette Frederiksens tidligere udmeldinger har jeg personligt
ikke voldsom tillid til, at det bliver med statsministeren og Socialdemo-
kratiet som bannerfører, at vi omsider, efter årtiers naiv langmodighed
med landbruget, får hul på bylden. Heller ikke partiet Venstre vil med sin
nuværende sårbarhed have kraft og mod til at bide til bolle. Vi har en
krig i Ukraine, som koster kassen. Vi har en krig i Mellemøsten, som
skaber global ustabilitet og splitter. Begge dele kræver lederskab og frem-
synethed. Det samme gør klimakrisen, og i mit perspektiv på verdens
gang i langt større omfang end de to andre konflikter tilsammen.

Hvordan sikrer vi så, at det ikke bliver Mette Frederiksens enlige
mor med tre fodboldspillende børn, som bliver ofret i bestræbelsen på at

ændre landbruget og herunder formindske produktionen af oksekød, sådan som videnskaben fortæller os, at vi bør?

Så længe vi bor i et samfund kendetegnet ved voksende *ulighed*, som er situationen i dag, vil velstillede danskere (en gruppe som Anne og jeg tilhører) til enhver tid have råd til at betale den afgift, man ender med at pålægge landbruget. En entrecote til 50 kr. stiger måske med 10 kr. i butikken, en pakke hakket oksekød noget mindre. Det vil helt sikkert påvirke den enlige mors forbrugsmønster, men næppe de velhavendes adfærd. De kan med andre ord fortsætte deres hæmningsløse overforbrug af dyre oksekødsudskæringer fra Thises køer, hvis de har lyst.

Uligheden som sådan kan vi desværre ikke afskaffe, måske ikke engang mindske, hvis vi skal dømme efter de senere årtiers udvikling. Uligheden er blevet større, trods besværgelser om det modsatte. Men lige præcis, når det gælder de kommende afgifter på fx oksekød, er det ikke så svært. Den tidligere citerede lektor peger på, at man kunne bruge nogle af indtægterne fra CO2-afgiften til en form for grøn check, der gives til alle danskere. Eller give et skattefradrag i bunden, som ville komme familier med lave indkomster til gode.

Siden de euforiske dage efter 2019-valget, som ifølge statsministeren blev et *klimavalg*, og et valg anført af de unges bekymringer for klodens fremtid, virker det som om de nuværende regeringspartiers entusiasme og virketrang, når det gælder de nødvendige systemiske forandringer, er sat på pause. Hvor der er brug for modige udspil og klare fortællinger til borgerne om omfanget af den situation, vi er fanget i, får vi blot den ene kejserlige parade efter den anden, hvor vi ikke kan finde på andet at mumle end ”at kejseren ikke har noget tøj på!”

Men ligesom klimakrisen på det globale niveau også handler om, at nogle er mere ’skyldige’ end andre, fordi deres klimaaftryk har været langt større end andres, er uligheden på nationalt plan et forhold, som vi er nødt til at tage alvorligt. Vi, som er velhavende, har alt andet lige bidraget med et langt større ødelæggende klimaaftryk end gennemsnitsdanskeren. Det bør vi betale for, på den ene eller anden måde. Måske også ved at betale en særlig CO2-skat, som afspejler vores adfærd.

”Kan det lade sig gøre?” spørger Anne om aftenen, da jeg fortæller hende om mine geniale betragtninger. ”Finder de rigeste ikke bare, som de plejer, et hul i systemet, så de kan undgå at være en del af den ’solidaritet’, vi danskere så ofte bryster os af?”

Jeg bliver hende svar skyldig. Men jeg frygter, at hun har ret.

Mandag den 19. februar 2024

Nu må det stoppe!

Tænk, hvis Gazas børn havde mulighed for at se ud over et fredfyldt landskab, som det der åbenbarer sig gennem vinduet i mit arbejdsværelse. Tænk, hvis Gazas børn bare en enkelt dag fik mulighed for at lege lige så trygt i de smalle gyder mellem deres huse, som børnene i Fridlev leger mellem vores huse. Tænk, hvis alle krigens parter i det mindste ville respektere krigens love, så vi kan se en ende på det blodbad, kvinder og børn i Gaza dagligt udsættes for.

Denne mandag er desværre ikke noget særligt i den blodige krig, som udkæmpes på Gazastriben. Også i dag får vi oplyst tallene for det samlede antal dræbte, nu på over 29.000 i alt, et flertal af dem civile, et skræmmende antal børn.

En kollega fra årene i FN har henledt min opmærksomhed på endnu et opråb til verdens ansvarlige ledere om at sikre en humanitær våbenhvide hurtigst muligt, underskrevet af nogle af de store internationale organisationers chefer, blandt dem nordmanden *Jan Egeland*, nu leder af Norsk Flygtningehjælp, som jeg i en årrække havde æren af at sidde i bestyrelsen for.

En anden tidligere kollega, som også var FN-chef i et afrikansk land, da jeg var chef i Botswana, mindede mig om, hvordan vi hvert år den 7. april højtideligholdt *International Day of Reflection on the Genocide in Rwanda*, hvor vi samlede alle FN-medarbejdere fra alle FN-organisationer og mindedes de 500.000 eller 800.000 eller måske endnu flere Tutsier, som i løbet af tre måneder blev myrdet af det regerende Hutu-styres tilhængere.

Tragedien var ikke alene det forfærdende og uforståelige had, som må have været drivkraften i denne kraftanstrengelse, uanset om hadet byggede på personlige erfaringer eller på opfundne forestillinger om modpartens hensigter og historiske rolle i landets udvikling så langt tilbage, at ingen længere helt kunne holde styr på detaljerne.

I mindedagens sammenhæng var det nok så meget det internationale samfunds, ikke mindst FN's, manglende vilje og evne til at gribe ind, som måtte konstateres og forklares. "Lad det aldrig ske igen," fortalte vi vores medarbejdere, og mindede hinanden om, at selv om vores formelle ansættelsesforhold var et regeringsanliggende, så var vores rolle i lyset af FN-chartret og en serie af konventioner at sikre alle mennesker rettigheder og beskyttelse mod overgreb.

Den ideale forestilling om, at det altid skal være muligt for FN at stille alle parter i en konflikt tilfredse, kan vi ikke leve op til. Men hvis FN ikke gennem konsekvente vurderinger og beslutninger magter at vise, at vi til enhver tid står på de undertrykte og udsatte menneskers side, har vi ikke længere et internationalt samfund, som mennesker har grund til at respektere og stole på. Så falder det hele fra hinanden.

Det vil også kunne mærkes langt fra begivenhederne i Gaza.

Det vil kunne mærkes i Fridlev.

Er det den glidebane, vi slowmotionagtigt er på vej ned af?

Lørdag den 24. februar 2024

Det mener Almenr om sig selv

Foto:
Jonas Halfter/Almenr

Almenr er det, man i bofællesskabsbranchen kalder for en 'udvikler'. Firmaet har været en del af Fridlevs udvikling gennem en stor del af sin levetid. Vi var ikke Almenrs første projekt, men velsagtens nummer to. Derfor er det interessant at læse, hvordan to af firmaets direktører vurderer de resultater, der er opnået indtil nu. Svarer det mon nogenlunde til det, vi har kunnet observere fra vores position som købere af et nybygget hus og idéen om fællesskab?

Jer fra starten en kende skeptisk overfor den form, Almenr har valgt for deres statusopgørelse over de første seks år. Er det ikke lidt for let at lade en medarbejder interviewe firmaets direktører? Kunne det være blevet mere udfordrende, hvis spørgsmålene var blevet stillet af nogle af de personer, firmaet har haft med at gøre? F.eks. nogle fra Fridlev? Måske!

Men det ændrer ikke ved, at artiklen på firmaets hjemmeside indeholder problemstillinger, som jeg finder interessante og relevante. Ikke kun i forhold til de oplevelser, Fridlevs bofæller har haft med samarbejdet med Almenr, men også generelt i forhold til den vigtige rolle, jeg mener, en 'udvikler' som Almenr kan spille i fremtidens etablering af nye bofællesskaber.

For der er i høj grad brug for dygtige og visionære udviklere, hvis bofællesskaber skal fylde mere på det danske boligmarked. Det har jeg argumenteret for i bogen *Rejsen til Fridlev. Om bofællesskaber og klimakrisen*, som udkom i maj måned 2024. Bofællesskabet opfylder mange af de behov, vi mennesker har brug for. F.eks. at være en del af et socialt fællesskab og at kunne reducere vores klimatiske fodaftryk for at sikre planetens og menneskehedens overlevelse.

Det er visioner, jeg deler med Almenr. Hensigten med dette dagbogsnotat er derfor først og fremmest at blive klogere på, hvordan Almenr indtil nu har udmøntet deres vision i praksis. Hvad synes de selv har fungeret? Hvad synes de har været mere vanskeligt end forventet? Hvad mener de kan gøres bedre? Undervejs tillader jeg mig at tilføje erfaringer fra Fridlevs samarbejde med Almenr, som jeg har oplevet det.

Artiklens første spørgsmål stilles til *Per Feldthaus*, som er én af Almenrs tre direktører og har en baggrund som arkitekt. I Fridlev har vi især kommunikeret med Per, når det har handlet om byggetekniske forhold.

Spørgsmål 1 fokuserer på de største sejre i den forholdsvis korte årrække, som Almenr har eksisteret?

Her peger Per ikke overraskende på, at Almenr har sikret, at de fremtidige beboere bliver *med-skabere* af deres nye bolig. Desuden fremhæver han spørgsmålet om *bæredygtighed*:

”Fordi vi bygger sammen med beboerne, kan vi gå længere i forhold til bæredygtighed og sunde materialer og vælge løsninger, som andre vil være nervøse for at anvende eller prøve af.”

Det forekommer mig at være helt på sin plads at fremhæve denne del af virksomhedens arbejde, som en anden og tiltrængt måde at tænke boligudvikling på. Anne og jeg har ikke været en del af processen fra starten, men vi har hørt meget om den fra pionererne i Fridlev, meget positivt, som det ville have været svært at nå frem til uden den dirigentstok og de idéer, som Almenr har bragt til torvs. Det fortjener ros.

Men jeg kunne godt have tænkt mig et spørgsmål om, hvor meget eller lidt husets pris har spillet ind på visionssnakkerne undervejs. For selv om spillereglerne er nogle andre, når fremtidige beboere er både med-skabere og med-ejere, er der naturligvis grænser for bæredygtigheden, når der skal tages hensyn til prisen – og det skal der.

Hvis et bofællesskab ikke kun skal omfatte de privilegerede, er der naturligvis grænser for, hvor dyr boligen må ende med at blive. Hvordan håndterer en udvikler den udfordring i de kommende år?

Spørgsmål 2 handler om de største udfordringer, som Almenr har skullet håndtere i deres første projekter?

Per nævner balancen mellem den individuelle frihed og fællesskabet. F.eks. hvor omfattende et katalog af tilvalg, man kan tillade sig at tilbyde beboerne. Et spørgsmål jeg også stillede til Per i min bog. Dengang var han ret tryk ved den balance, man havde valgt. Nu er han lidt mindre sikker. Det kan være kompliceret og skabe spændinger:

”Men vores erfaring er efterfølgende, at jo flere valg, vi giver mulighed for, jo mere kan vi skabe forvirring, usikkerhed og risiko for fejl og bristede forventninger, fordi der kan ske misforståelser hele vejen rundt fra os til beboer, til entreprenør, til underleverandør og håndværker. Og et andet aspekt er, at jo flere detailvalg, jo mere flytter man fokus fra fællesskabet til sin egen individuelle bolig.”

Det er svært at være uenig. Individualiseringen er en del af vores forbrugskultur, og sådan er det i stigende grad blevet i takt med velstandsudviklingen. Måske er det et område, som ikke bare Fridlev, men hele bofællesskabsmiljøet, skal tage under kærlig behandling. Især i lyset af klimakrisen, som påvirker alt, hvad vi foretager os.

Spørgsmål 3 handler om muligheden for at tilvælge genbrugsmaterialer ved indretningen af sit hus?

Per svarer, at det ikke var muligt i Fridlev, men er blevet en del af byggeriet af Sjællandsk Muld i den anden ende af Hvalsø. Et tema jeg også skrev om i min bog, som et lille hjertesuk, fordi jeg godt kunne have tænkt mig, at vi også havde haft den mulighed i Fridlev. Men sådan er det, tingene udvikler sig heldigvis hele tiden.

Hvilket minder mig om, at jeg i gårsdagens *Politiken* læste en artikel om den kreativitet, der udfoldes i byggebranchen for at finde løsninger tilpasset klimakrisen. Den handlede om en udstilling med nogle af de løsninger, Henning Larsens tegnestue arbejder med, med titlen *Changing our Footprint*. Her bruges der masser af træ, plus halm og ler.

Spørgsmål 4 tager fat på én af byggeriets mest sårbare akillesbale: omfanget og karakteren af de fejl og mangler, man konstaterer ved afleveringen?

Det er et tema, som har optaget sindene i Fridlev, og som for vores eget vedkommende endnu ikke er afsluttet. Vi overtog huset omkring 1. november, flyttede ind 19. november, gik huset igennem og noterede alle de fejl og mangler, vi kunne se på det tidspunkt. I flere måneder er der med mellemrum kommet en håndværker forbi og har udbedret mangler på listen. I skrivende stund har vi endnu ikke holdt det sidste møde om status, men det kommer vist snart.

Alt det ved Per selvfølgelig, og han fortæller åbent og redeligt om erfaringerne fra bl.a. Fridlev, som mig bekendt ikke er specielle. Det sker stort set aldrig, at et byggeri afleveres uden fejl og mangler. Forklaringen er som regel et sammensurium af dårlig planlægning, forsinkelser ét sted som forplanter sig til andre dele af byggeriet, for meget regn på de forkerte tidspunkter, materialer som pludselig ikke kan leveres til tiden, af grunde ingen i det pågældende byggeri kan styre.

”Entreprenøren havde dels et ønske om at imødekomme denne dato,” konstaterer Per, ”men havde også et ønske om at undgå dagbøder, der ville blive udløst, hvis den lovede indflytningsdato ikke blev overholdt. Det betød i realiteten, at boligerne blev afleveret med en række fejl og mangler, som kunne være undgået, hvis man havde brugt en eller to måneder mere, inden beboerne flyttede ind.”

Spørgsmål 5 fokuserer naturligt nok på fremtiden og de nye byggerier, Almenr arbejder med?

”Vi er lykkedes med at skabe byggerier og fællesskaber, som beboerne selv har drømt om at flytte ind i,” svarer Per. ”Det er den vej, vi skal gå fremover – for vores historie viser, at det kan lade sig gøre.”

Ikke nogen overraskende konklusion, men jeg ville nok have tilføjet et spørgsmål, som gik lidt tættere på det, som også må bekymre: Er etableringen af bofællesskaber noget, man kan tjene penge på? Der er trods alt ansatte, som skal have en løn hver måned, og måske flere, end man har haft råd til, for at levere den ønskede kvalitet.

Spørgsmålet er derfor også relevant i den større fortælling om behovet for en kraftig forøgelse i antallet af danske bofællesskaber, som kan bidrage til omstillingen af det danske samfund i en kritisk klimaatid. Det kræver ikke bare én *Almenr*, ét *Bærebø*, eller én *Fabula* ekstra, men mange flere. De kommer næppe, hvis det ikke er en rentabel forretning.

Anden del af Almenrs selvransagelse består af spørgsmål rettet til *Lars Lundbye*, filosofen blandt Almenrs direktører og den, som bl.a. beskæftiger sig med karakteren af de sociale fællesskaber.

Spørgsmål 6 drejer sig netop om karakteren af det sociale fællesskab, som et bofællesskab består af, og hvorfor det er så besværligt?

Lars anerkender, at der i en vis grad er tale om et ideologisk standpunkt, som han formulerer på denne måde:

”Hele den kooperative model, som byggefællesskaber er udsprunget af, er en af de meste socialt bæredygtige bevægelser, vi kender til. Et ’hjem’ er så meget mere end et hus. Det er relationer, identitet, sprog, familie, krop, kultur, fortællinger og mange andre kvaliteter – og når vi er med-skabere, så bygger vi hjemmet med alle disse kvaliteter i spil og er ikke bare ’købere’ af et hus.”

Det har Lars ret i. Selvfølgelig handler alle andre måder at bo på også om relationer. Men i bofællesskabet er omfanget og karakteren af relationerne lige så afgørende som husprisen, fordi du ejer så meget i fællesskab, og fordi du mere direkte end normalt er medbestemmende om udformningen af relationerne.

Måske er det også grunden til, at så få danskere har valgt at bo i bofællesskab? Måske betyder det også, at der er en øvre og forholdsvis lav grænse for, hvor stor en andel af danskerne vi kan få til at flytte ind i et bofællesskab?

Spørgsmål 7 handler om de sejre, Almenr selv mener, de har vundet i arbejdet med at skabe de første fællesskaber?

Ikke overraskende nævner Lars glæden over at møde begejstrede familier fra de foreløbigt fire 'landsbyer', det er blevet til. At disse familier har fået et federe liv i fællesskabets tegn, og at Almenr har været med til at gøre det muligt. Det forstår jeg må være en kraftfuld drivkraft.

Men jeg forstår også godt, at han peger på nogle af de udfordringer, som de traditionelle bofællesskaber har kæmpet med. At få realkreditinstitutionerne med på idéen. At få bankerne til at samarbejde. At få entreprenører til at tænke anderledes om byggeri. Det er lykkedes, og det er også kommet køberne – bofællerne – til gode.

Lars nævner også en anden vigtig aktør, *kommunen*. Som bestemmer over mange af de betingelser, et byggeri skal opfylde, og som i høj grad kan bidrage positivt til etableringen af et bofællesskab, eller det modsatte. Hvis jeg var i hans sko ville jeg også åbne en flaske vin, hvis en borgmester eller kommunalchef ringede og udtalte:

“Dét, I laver med borgerdreven udvikling, er bare så meget mere interessant end traditionel ejendomsudvikling, så vil I ikke komme på besøg til kaffe? – vi har nogle byggegrunde.”

Lejre Kommune rummer allerede flere bofællesskaber end de fleste danske kommuner, måske bortset fra Roskilde og Aarhus. Flere er på vej, også her i Hvalsø. Der kan naturligvis også være økonomiske overvejelser involveret, for bofæller er generelt gode skatteborgere. Samtidig med at de også er en byrde med hensyn til skolegang og børnepasning, og på et tidspunkt måske også plejehjemspladser.

Det kunne være spændende med en mere detaljeret analyse og vurdering af kommunernes rolle i etableringen af langt flere bofællesskaber. En sådan er foreningen *Bofællesskab.dk* heldigvis i gang med at udarbejde. Min fornemmelse fortæller mig, at kommunerne er meget interesserede, men det er ikke nødvendigvis dem alle, som har ressourcer til at hjælpe udviklere og bofæller så effektivt, som man kunne ønske.

Spørgsmål 8 handler om, hvordan man tackler den realitet, at nogle beboere har været med fra starten, mens andre kommer med to måneder før indflytning?

Lars har ret i, at det ikke er helt let. Han peger på, at *køber-identitet* er gift for både fællesskabet og for den individuelle glæde, da den fokuserer på *huset* som forbrugsobjekt, mens det i virkeligheden er relationerne, det handler om, eller ”om *hjemmet* i holistisk forstand”, som har formulerer det. Det skal der arbejdes med, for selvfølgelig kan det ikke undgås, at der sker en vis udskiftning i løbet af de omkring tre år, det tager at realisere en landsby.

Mine egne erfaringer fra Fridlev antyder, at det er en udfordring, man skal tage alvorligt. Ikke alene findes der en mindre gruppe bofæller, som har været med fra starten af projektets idéfase; de flyttede også ind samtidig som de første, næsten et halvt år inden de sidste flyttede ind, og fik derfor et 'forspring' i udviklingen af Fridlev-kulturen. For nogle af de senest tilkomne kan det undertiden opleves irriterende, ligesom når man som ny elev i en skoleklasse skal forsøge at 'bryde ind' i et eksisterende kammeratskab. Har man ikke overskud og en vis robusthed, kan man måske føle, at man ikke er et ligeværdigt medlem af fællesskabet.

På den anden side skal man heller ikke overvurdere denne specielle udfordring. For alle bofællesskaber er befolket med personligheder af meget forskellig beskaffenhed, og i Fridlev har der hele tiden været stor opmærksomhed for at sikre, at det fx ikke kun er de højt talende med erfaringer fra foreningslivets demokratiske finurligheder, som ender med at dominere diskussioner og beslutninger. Alle vil nok ikke mene, at vi er lykkedes med den mission på nuværende tidspunkt.

Spørgsmål 9 handler om fællesskaber, som skal finde ud af at håndtere besværlige beslutninger – og hvad Almenr har lært i deres første år?

Som når andelshaverne skal blive enige om, hvordan hvert hus skal indrettes med møbler og andet interiør. Eller som når man – og Fridlev nævnes - skal finde ud af, hvor mange gange om ugen, man skal spise sammen, og hvor meget det skal koste.

"Vi lever i en tidsalder," svarer Lars, "hvor 'markedet' fokuserer ensidigt på at gøre os 'frie' og individuelle som forbrugere: Hver vores Ipad med hver vores Netflixfilm og hver vores ynglings-fastfood i hvert vores værelse. Jeg er selv barn af den bølge og elsker min frihed. Men jeg mærker også, som så mange andre, bagsiden; der er et tab af mening og relationer. Og ja – det er besværligt! Man skal gå på kompromis, man skal blive enige, man skal lære, at konflikter er helt naturlige og midt i det kunne fastholde den gode tone. Man skal helt grundlæggende omfavne livet i al dets mangfoldighed og kompleksitet."

I sidste ende handler det, uanset hvilken form for bofællesskab, der er tale om, om at "finde balancen mellem den private frihed og det forpligtende fællesskab". Det er en balance, som Fridlev er i fuld gang med at finde, og som ikke kan findes gennem filosofiske samtaler og skriblerier på et stykke papir. Det skal forhandles konkret, udleves konkret, afprøves og forandres konkret. Og den balance, vi hver især kan le-

ve med, er forskellig fra bofælle til bofælle. Nogle magter 70% fælles og 30% privat; for andre er det lige omvendt.

Fællesspisningen er et godt eksempel, måske også det mest follesomme. Unge familier med små børn vil helst spise tidligt, ældre uden børn ofte senere. Nogle har lyst og mulighed for at spise alle fire dage om ugen, andre måske to eller tre dage, enkelte kun en enkelt dag. Nogle kan håndtere en spisesal med skrigende og legende børn, andre foretrækker eller kræver en rimelig grad af ro i salen, hvis de skal føle sig hjemme. For nogle er det forbundet med besværlige planlægningsmanøvrer at nå hjem fra arbejde i tide til at kunne påtage sig det antal kokketjanser, fællesmødet finder rimelige, mens det for en pensionist som mig selv ikke er noget problem.

Lige nu befinder Fridlev sig i en forholdsvis langstrakt forsøgsperiode, hvor forskellige modeller afprøves. Det kan ikke undgå at give anledning til uenigheder, men vi ved fra talrige andre bofællesskaber, at forsøgene får en ende, *skal* have en ende, og man finder det *modus vivendi*, som de fleste kan se sig selv i, eller vænne sig til.

Personligt er jeg ikke bekymret for de til tider håndfaste meningsudvekslinger, vi skal igennem for at finde den 'rigtige' model. Danmark er fuld af bofællesskaber, hvor man har spist på samme måde i årtier, da man endelig fik løst den gordiske knude. Det får vi også!

Spørgsmål 10 tager fat i byggebranchens mange indbyggede udfordringer, hvor vejret skal være med håndværkerne, materialer fra eksterne leverandører helst skal ankomme som planlagt, priserne helst ikke må stige, osv. - hvordan påvirker disse udfordringer et fællesskab?

"Risici ved byggeri og chancen for fejl er enorm," svarer Lars. "Men fordi vi har arbejdet så meget med vores partnerskabsmodeller, har vi kunnet undgå, at regninger blev sendt videre til beboerne. Selvom der også i landsbyerne bygges med masser af fejl, er samarbejdsviljen hos leverandører meget stor, og fejlene bliver rettet i god stil. Samtidigt oplever vi også en stor vilje hos partnerne om at lære og blive bedre, fordi vi som bygherrer er ordentlige og fair."

Men Lars konstaterer også, at Almenr troede, "at vi kunne styre mere, end vi kan." Og at "forsinkelser eller fejl kan skabe konflikt mellem nogle beboere og os, fordi beboerne ikke ser kompleksiteten, og derfor fejlagtigt tror, at det er Almenr, der bygger."

Det har Lars ret i, og som jeg tidligere har fortalt, har der undervejs været stærke følelser på spil hos flere af Fridlevs beboere. Sikkert på

grund af misforståelser omkring rollefordelingen mellem bygherre og hovedentreprenør, men også grundet svagheder i Almenrs varetagelse af deres rolle som den centrale bygherre.

Fridlevs beboere har været tæt på byggeprocessen, måske undertiden også *for* tæt, men udgangspunktet er stadig, at Almenr har hyret en entreprenør til at stå for byggeriet, og entreprenøren har derefter valgt de nødvendige underleverandører. De valg har bofællerne naturligvis ikke været involveret i og kan derfor ikke tage medansvar for alskens fejl og mangler, og heller ikke for kommunikationen mellem Almenr og hovedentreprenøren, eller mellem entreprenøren og underleverandørerne.

Det har givet Almenr en del tæsk. Måske ikke specielt overraskende i betragtning af, at Fridlev kun er virksomhedens andet eller tredje projekt. På sin vis er det spændende at være 'forsøgskanin', men for den enkelte beboer er det irriterende, når ens eget hus rammes af fejl og mangler, som burde være undgået.

Spørgsmål 11, det sidste, efterlyser, hvad Almenr kan tage med i sit videre arbejde med at etablere fællesskaber?

Her citerer jeg direkte, hvad Lars konkluderer, og jeg er enig i hans tro på, hvad fællesskabet kan tilbyde:

”Faktisk er jeg overbevist om, at fællesskab er den eneste holdbare vej til en bæredygtig verden: Relationer, ansvar, empati, vidensdeling, resourcedeling – det er helt fundamentale betingelser for at skabe liv - og forskningen er meget entydig. Relationer betyder alt for vores sundhed og levetid, og socialt ansvar og solidaritet er essentielle kvaliteter for at mønstre en adfærd, som tænker langsigtet og ikke ødelægger klima og miljø. Vi er faktisk midt i en global fællesskabs-revolution! Og det er stærkt, at vi sammen har fået flere landsbyer og fællesskaber til at lykkes igennem de sidste seks år - og vi fortsætter rejsen. Sammen.”

Held og lykke til Almenr på firmaets videre vej gennem et på mange måder udfordrende boligmarked. Forhåbentlig får mange danske familier i de kommende år glæde af de erfaringer, som bl.a. udviklingen af Fridlev har bidraget med.

Lørdag den 2. marts 2024

Arbejdsdag i bofællesskabet

Det er lørdag formiddag, og vi er bænket omkring bordene i Klyngehus 1, med hjemmebagte boller i den ene hånd og en kop varm te eller kaffe i den anden. Thea og Lars-Emil fra arbejdsgruppen præsenterer listen over arbejdsopgaver, som er blevet prioriteret. Containere skal tømmes. Værelser males. Affald samles sammen. Klyngehuse gøres rent. Køkken fra IKEA sættes op. Der er opgaver til unge som ældre. Og selvfølgelig bidrager man med det, man magter.

Klyngehus 3 er endnu ikke fuldt funktionsdueligt. Vi mangler et køkken, som vi for snart så længe siden, at mange har glemt de små detaljer, besluttede *ikke* skulle have industrikøkken. Det var der ikke penge til. Måske heller ikke behov for.

Eftersom vores svenske energibundt, Birgitta, har en fortid som ansat i IKEA, var det naturligt at give hende ansvaret for at indkøbe det helt rigtige udvidede familiekøkken. Nu lå skabene og skufferne klar i store stabler.

Som andre danskere har jeg en vis erfaring i at samle IKEA-skabe, for os selv, for vores børn, for gode venner, for ganske nylig, så jeg meldte mig som *skabssamler*, sammen med Anne, som har været min makker på IKEA-skabenes udfordringer gennem vores mangeårige ægteskab. Erfarne håndværksamatører som Niels Christian, Torkild og Gert tog sig af ophængningen.

Og ovenover as alle sammen vågede Birgitta med sit store overblik, og kom med gode råd, når nogle af os - trods IKEA's glimrende pædagogiske vejledninger - var endt i en blindgyde.

Dejligt at være en del af et fællesskab, hvor man føler, at man har mulighed for at bidrage som en lille brik i et stort maskineri, sammen med tandhjul, som kan trække langt mere, end man selv har kræfter eller viden til.

Dejligt at nogle havde haft overskud til at planlægge opgaverne for os, og ikke mindst at prioritere de opgaver, det på denne arbejdsdag gav mening at tage fat på, mellem den næsten endeløse række af opgaver, som trænger sig på i et nybygget bofællesskab.

Dejligt at nogle af fællerne havde påtaget sig den vigtige opgave at forberede et frokostbord, som ikke alene forsynede os med de nødvendige kalorier til at udholde de fysiske strabadser, men samtidig gav mulighed for at snakke om stort og småt, ikke alene om alt det, der foregår inden for Fridlevs mure, hvor der sker mangt og meget, man ikke kan følge med i, for det er landsbyen trods alt for stor til, plus lidt af det, der foregår uden for Fridlev, alt lige fra nogle gode idéer til en lokal gårdbutik, det kunne være værd at besøge, eller en mening om den politiske udvikling på Christiansborg, som der kan være delte meninger om.

Dejligt at slutte dagen med en statusrapport, før man trætt i kroppen og med ro i sindet lukkede døren bag sig i den privatsfære, som også er en del af Fridlev.

Lørdag den 9. marts 2024

Klynge 3 fester for Klynge 1

Da beboerne i Klynge 2 flyttede ind, holdt Klynge 1 fest for dem. Da vi flyttede ind i Klynge 3, holdt Klynge 2 fest for os. Derfor tilsagde logikken, at Klynge 3 skulle holde fest for Klynge 1, også selv om deres indflytning fandt sted for mere end et halvt år siden. Men ringen skulle sluttes, og det skete, synes vi selv, med manér. For hvornår er bofællerne fra Klynge 1 og 2 blevet afhentet ved deres dør af to glade musikanter, Karen Margrethe og Niels Christian?

Ritualet var efter to vellykkede fester velkendt. Først bliver æresgæsterne budt velkommen med musik; derefter er der åbent hus i den klynge, som står for arrangementet; sidst på dagen samles man til fællesspisning. Det var der ingen grund til at ændre, men selvfølgelig var der mulighed for at tilføre ritualet nye krøller, hvis ellers klyngens kreative sjæle havde kræfter til det. Hvilket nogle i Klynge 3 selvfølgelig havde.

Derfor kunne man tidligt på eftermiddagen opleve en slange af store og små mennesker bevæge sig ad stisystemet fra Klynge 1 til Klynge 2 og til sidst forsvinde ind i fælleshuset i Klynge 3, anført af Niels Christian på guitar og Karen Margrethe på tromme, og med Birgitta til at holde snor i slangen, efterhånden som den voksede, hus for hus. En sådan velkomst er ikke tidligere set i Fridlev, og lur mig om det bliver sidste gang. For det var en afslappet og hyggelig måde at starte arrangementet på, især for børnene, men mon ikke de voksne også syntes, det var sjovt at blive inviteret til fest på denne måde.

Salen var pakket, da Mais, klyngens pianist, lod fingrene suse hen over klaverets tangenter og diskede op med den ene børnesang efter den anden, som tvang alle ud på gulvet og leverede olie til kroppens lemmer og ilt til hjernens krinkelkroge.

I betragtning af den kraftanstrengelse, festedeltagerne derefter blev sendt ud på, var det den helt rigtige start. For det er i sandhed ikke nogen spøg at skulle besøge mere end ti huse i løbet af et par timer, når hvert eneste hus frister med kreative drinks og lækre snacks, plus ikke at forglemme ti gode anledninger til at lære bofæller, man ikke tidligere havde nået at skifte nærmere bekendtskab med, bedre at kende.

For Fridlev er trods alt et minisamfund med mere end 100 sjæle, 70 voksne og over 40 børn. Ansigter husker jeg med lethed, navne ligger det lidt tungere med, men jeg fornemmer, at det dag for dag går fremad, hurtigst med de voksne, langsommere med børnene. At jeg kender alle godt, kan jeg dog ikke påstå. Det er trods alt ikke mere end godt tre måneder siden, vi flyttede ind, og nok ser vi en hel del til hinanden, men vi gør det i denne opstartsfasen ofte med et bestemt formål, som ikke giver tid nok til afslappende samtale.

Efter to timer var det i hvert fald min konklusion, at jeg havde fået udvidet min horisont hvad angår bofællernes gøren og laden uden for Fridlev. Meget af det, som gør dem til de bofæller, jeg møder tilfældigt på en af Fridlevs tre gårdspladser eller til organiseret fællesspisning i et af

vores tre fælleshuse, vidste jeg på forhånd ikke ret meget om. Nu ved jeg en hel del mere, men stadig langt fra alt.

Om deres, håber jeg, interessante arbejde i private firmaer, kommunale institutioner eller statslige styrelser; opvæksten i mørke hjørner af den jyske halvø, kvarterer i det indre eller ydre København, i flere tilfælde svenske bebyggelser med mærkelige navne; foretrukne fritidssysler, som i flere tilfælde ikke spor overraskende forekommer mig uforenelige med den personlighed, jeg har lært at kende, for sådan har jeg det selv med et par af mine egne fritidssysler; mærkelige steder på kloden de har besøgt i ungdommens rejseglade bohemetid, med en Fjældræv på ryggen, undertiden steder jeg selv har følt mig draget imod og besøgt.

Oveni kommer naturligvis alt det, som førte dem til Fridlev, for nogle måske tilfældighedernes spil, for andre et resultat af systematisk planlægning og flere års tilløb, tilsat en sund portion usikkerhed om fornuften i det store spring, som et bofællesskab vitterligt er.

Jeg fornemmede, at det for de andre, som for mig selv, handlede om at udleve drømme og forestillinger om 'det gode liv'. For de unges vedkommende naturligvis i høj grad med fokus på deres børn, som for de flestes vedkommende er i den legende småbørnsalder, men ikke desto mindre skal hjælpes til at finde sig til rette i et helt nyt miljø. For de enliges vedkommende ønsket om i det daglige at være en del af en 'familie', som de fleste har et eller andet sted, men ikke nødvendigvis inden for rækkevidde til daglig. For de ældres vedkommende måske drømmen om at blive gammel på en mere levende og involverende måde, end traditionelle bebyggelser og fællesskaber giver mulighed for.

Vi har heldigvis alle vores forestillinger om, hvad det vil sige at leve 'et godt liv'. Og heldigvis står det ingen steder i Fridlevs vedtægter udpenslet, hvad det præcist vil sige at leve 'et godt liv'. Det må vi hver især finde frem til. Men vedtægterne formulerer en ramme for det:

"Bofællesskabet Fridlevs vision er at skabe rammerne for, at en skare af børnefamilier, singler, par uden børn, pensionister og andre, kan virkeliggøre drømmen om 'det gode liv', i et aktivt, trygt og inkluderende hverdagsfællesskab, hvor der er plads til det sjove, muligheder for samarbejde på kryds og tværs, tid til at hjælpe hinanden, og lyst til at nyde godt af hinandens selskab."

Hvis en fremmed fra en anden planet bad mig om at forklare, hvilken slags fællesskab, Fridlev bestræber sig på at være med denne vision nedfældet i vedtægterne, ville jeg svare:

I bofællesskabet Fridlev skal der være plads til alle aldersgrupper.

I bofællesskabet Fridlev skal alle opleve, at de bliver hørt.

I bofællesskabet Fridlev skal man have tid til andre end sig selv.

Det kan næppe påstås at være en særlig revolutionerende vision. Mon ikke der er tusindvis af fællesskaber i det danske landskab, som selv ville mene, at de forsøger noget tilsvarende? I bund og grund er det vel noget lignende, vi i Danmark forsøger, at vores *samfund* skal kunne leve op til. Det indgår som vigtige bestanddele i den måde, vi definerer og praktiserer vores *demokrati* på. Måske er forskellen blot, at man i *bofællesskabet* både juridisk og moralsk er lidt mere forpligtede til at realisere visionen i det daglige liv.

Men var der blandt de bofæller, jeg denne eftermiddag fik lejlighed til at snakke med, nogle med samme erklæret 'ideologiske' tilgang, som jeg selv påstår at have, med en hensigt om at leve mere *bæredygtigt* og dermed i et eller andet ikke særlig præcist omfang bidrage til klodens overlevelseskamp, som vores udviklingsmodel er årsagen til?

Programmet lagde ikke op til denne form for samtale, for kombinationen af høflighed og nysgerrighed tilsagde, at man skulle besøge alle de huse, som havde åbnet dørene, og det var de fleste i klyngen. Det betød, at man bevægede sig fra hus til hus, og dermed også fra den ene samtalepartner til den anden, og fra det ene emne til det andet.

Alligevel er jeg ikke i tvivl om, at alle bofæller bakker op om visionen om Fridlev som et *bæredygtigt* bofællesskab. Nogle lægger vægt på at dyrke økologiske grøntsager og spise vegetarisk. Andre lægger deres energi i at sørge for, at vi bruger brugte møbler i alle fælleshuse, i stedet for at købe nyt. En hel del familier har valgt bilen fra og satser på at klare sig med cykler og offentlig transport. Når regnestykket gøres op, er jeg ikke i tvivl om, at flere af vores bofæller i praksis lever langt mere bæredygtigt, end vi selv gør. Det er ikke bare opløftende, det animerer også til, at vi selv bliver endnu mere bæredygtige.

Nogle af klyngens huse havde Anne og jeg allerede besøgt, siden vi flyttede ind i november sidste år, for at deltage i et planlægningsmøde i en af de utallige arbejdsgrupper, for at låne et par æg vi havde glemt at købe i Brugsen nede i Hvalsøs centrum skråt overfor den smukke hvide kirke, eller for at drikke en spontan kop kaffe en eftermiddag, hvor roen og freden fyldte gårdspladserne, mens de fleste bofæller var på arbejde og børnene blev passet i en af de lokale børnehaver. Egentlige rundvisninger var det ikke blevet til, så nu havde vi i nogle timer chancen for at

give vores ustyrlige nysgerrighed frit løb og finde ud af, hvordan andre bofæller havde valgt at indrette sig.

Her er det på sin plads med lidt grundlæggende information om Fridlevs arkitektur og boligstruktur. Vores klynge består, som tilfældet er med Fridlevs to andre klynger, af 14 huse placeret omkring en gårdsplads, som lige nu består af jordbunker og mudderpøle, men om nogle år forventes at rumme en frodig græsplæne, legeplads til børnene, og træer og buske som læ for vinden og lidt skygge for solen. Der er fire små ét-planshuse på 60 m², fem mellemstore på 90 m² i både én og to etager, fire toetagers på 120 m², og endelig et enkelt på 150 m². Arkitekterne har blandet posen med byggeklodser, så der hele vejen rundt veksles mellem forskellige husstørrelser og forskellige farver, rød, lysegrøn, mørkegrøn og natur. Smukt og harmonisk.

Alt det kan vi se udefra. Men hvad ser vi, når vi kommer indenfor? Hvad ser vi, som er meget anderledes end vores eget hus? Hvordan har vores bofæller indrettet deres børneværelser, hvilken slags gulvplanker har de valgt, har de som os lagt nogle værelser sammen på 1. sal, hvad har de brugt området under trappen til, har de malet det hele hvidt eller valgt mange og stærke farver, hvordan har de placeret køkkenelementerne, hvor har de anbragt fjernsynet og bogreolen, hvad har de udsmykket væggene med, og hvad med den meget lille entre, som i vores eget hus nok ikke fortjener at blive kaldt for en rigtig entre.

Med mindre afvigelser er arealet i de forskellige størrelser huse organiseret på samme måde. Oplevelsen jeg havde, da jeg trådte ind gennem dørene og hurtigt forsøgte at fornemme husenes atmosfære, var imidlertid en helt anden. Husene fremstod overraskende forskellige. Med masser af kreative løsninger, som Anne og jeg slet ikke havde forestillet os var mulige. Med masser af stærke farver, som vi aldrig turde eksperimentere med i vores eget hus.

Mætte af indtryk og muntre af de forskellige drinks, vi var blevet tilbudt på husturnéen, bænkedes vi os sidst på eftermiddagen omkring bordene i fælleshusets sal for at spise sammen. Alle i klyngen havde bidraget. Drikkevarer tog deltagerne selv med. På Michelins liste over de mest hyggelige restauranter ville Fælleshus 3 ved denne lejlighed have ligget i toppen med fem stjerner.

Familier med små børn trak sig tilbage, når sulten var blevet stillet. Nogle familier delte sig op, så mor eller far kunne blive siddende og

pludre videre, mens de største børn fortsatte legen med deres kammerater, og far eller mor gik hjem for at putte de mindste.

Jeg har lært at leve med, at de unge i Fridlev er langt mere udholdende ved fester og sammenkomster, end jeg selv magter. Men ved denne lejlighed mærkede jeg ikke alderen trykke. Stemningen var fantastisk, snakken gik på kryds og tværs, man fornemmede et fællesskab under opbygning, med bofæller der alle forskelligheder til trods trak på samme hammel. Det tegner godt for Fridlev.

Onsdag den 12. marts 2024

Udsigten fra min bolig

For nogle måneder siden lagde sneen sig som et blødt tæppe over Fridlev og omegn, og de røde, grønne og brune bygninger stod som stolte skulpturer, side om side med de majestætiske istidsbakker, som omgiver os på alle sider. Det fremstod så smukt, at man helt glemte de bjerge af jord, som har omringet os som fængselsmure alt for længe. Denne morgen vågnede jeg igen op til naturens egen kunst, da træerne ved søen havde iført sig en kappe af iskrystaller.

Synet fik mig til at tænke på de mange forskellige udsigter, som en tilværelse præget af jævnlige opbrud har beriget mit liv med. Nogle af dem helt sikkert langt smukkere og interessante end andre, men alle sammen betydningsfulde på forskellige tidspunkter af mit liv.

Fra den lille lejlighed i Hvidovre, hvor jeg trådte mine barnesko, kunne jeg fra altanen se ud på en befærde vej.

Fra det lille skoleinspektørhus i Ejby kunne jeg se bagsiden på nabolærerens tilsvarende lille hus.

Fra inspektørboligen i Skælskør kunne jeg se ud på en firkantet skolegård og vinduerne til mit klasseværelse.

Fra villaen i Klampenborg havde jeg udsigt til en lille sø på den ene side og en tillukket have på den anden.

Fra lejligheden i Korsørgade på Østerbro tilbød den kedelige baggård en smukkere udsigt end den stærkt trafikerede Strandboulevard.

Fra villaen i Harare i Zimbabwe havde jeg både udsigt til et kæmpemæssigt jacarandatræ og en høj beskyttende mur.

Fra rækkehuset mellem Allerød og Hillerød kunne jeg se bofællesskabets gammeldags vindmølle og masser af træer og buske.

Fra huset i Gaborone i Botswana var der udsigt til en endnu højere mur end i Harare.

Fra det skagensgule hus i villakvarteret i udkanten af Hillerød var der udsigt til hestefold og skov.

Fra lejligheden i Lipkesgade på Østerbro vendte jeg tilbage til valget mellem baggården og den trafikerede gade.

Nu er det så huset i udkanten af Hvalsø, som er min base, og jeg ved allerede, at aldrig har himlen fra min bolig været større end lige her.

Billedet yder på ingen måde udsigten retfærdighed, for det meste af himlen er skåret væk. Kun én anden bolig i mit liv kan på dette punkt konkurrere med Fridlev: *Furukollen* i Lesjaverk, i bunden af Gudbrandsdalen, familiens refugium, mit faste tilflugtssted gennem et langt liv.

Her kan jeg fra gårdspladsen se himlen tårne sig op over fjeldtinderne, som regel besmykket med skyer i de meste utrolige former og formationer, undertiden også med en sol struttende af energi fra en skyfri blå himmel, samtidig med at fossen udstøder symfoniske brøl, når den uden ophold kaster kaskader af vand ud over kanten.

Så dramatisk er udsigten ikke denne morgen, det danske landskab er trods alt langt mere tæmmet, men træernes iskrystaller og de norskinspirerede huse i Fridlev minder mig om, at jeg bor i et stykke Norge.

Lørdag den 16. marts 2024

Bjørns klimaaftryk anno 2024

Det regner. Mere end normalt. Klimaforandringerne er allerede en realitet. I dag fortæller nyhederne, at Danmark løber tør for økologisk råderum *i dag*, 12 dage tidligere end sidste år. Til gengæld kan jeg konstatere, at mit personlige aftryk er mindre end sidste år. Mit råderum løber først ud den 29. april, ti dage senere end sidste år. Men der er ingen grund til festlig fejring. Jeg belaster stadig klodens ressourcer alt for voldsomt.

Den 28. marts 2023 skrev jeg et dagbogsnotat i min bog om den dag, hvor Danmarks råderum var blevet opbrugt, som nok ikke helt tilfældigt var samme dag, hvor tømreren Mikkell ankom til Christiansborg efter en længere vandretur gennem vores land, for at gøre opmærksom på, at vi er nødt til at snakke sammen om vores måde at leve på, fordi den truer vores fremtid.

Jeg benyttede lejligheden til at beregne mit eget klimaaftryk ved at bruge den regnemaskine, som *Global Footprint Network* tilbyder [se www.footprintnetwork.org].

Det viste sig, at mit råderum udløb den 29. april, og at min måde at leve på med andre ord var tre uger *mindre* belastende for kloden end gennemsnitsdanskerens, men jo stadig langt over det råderum, som er det store flertal af klodens indbyggere forundt. Ikke specielt imponerende, men lidt kan også være med til at skabe optimisme i disse tider.

Hvordan ser det så ud et år senere? For Danmarks vedkommende ikke godt! Til trods for vores uforlignelige evne til at bilde os selv ind, at vi er grønnere end de grønneste i resten af verden, fortsætter vi med at overforbruge af vores økologiske konto. I dag, den 16. marts, er kontoen opbrugt, næsten to uger tidligere end sidste år. Det kan næppe være nogen trøst, at datoen for Qatar var 11. februar, for Kuwait 5. marts, for Mongoliet 12. marts og for USA 14. marts. Alt i alt deprimerende.

Til gengæld står det marginalt bedre til med mit eget klimaaftryk, hvis ellers man kan have tiltro til svarene på de spørgsmål, jeg igen i år har svaret på inde på den ovennævnte hjemmeside. Resultatet siger, at min konto er opbrugt den 29. april, altså ti dage senere end sidste år.

Måske skyldes det alene rene tilfældigheder, kombineret med en lidt løs undersøgelsesmetode. At tilskrive Fridlev æren kunne være fristende, når jeg i min bog har argumenteret for, at bofællesskabet som model har alle muligheder for at være langt mere klimavenlig end traditionelle boligformer. Det mener jeg fortsat, men vi har trods alt ikke været en del af bofællesskabet i særlig lang tid.

Jovist, som deltagere i fællesspisningen spiser vi betydeligt mere vegetarisk nu end tidligere. Mere afgørende er nok, at det hus, jeg nu bor i, er langt mindre CO₂-belastende end lejligheden på Østerbro var.

Forhåbentlig er situationen meget bedre i 2025.

Søndag den 17. marts 2024

Parterapi med Almenr

Fridlev har fra starten været bygherren Almenr's konceptualisering af, hvordan man kan udvikle et bofællesskab på demokratisk og medborgerdeltagende vis. Uden Almenr's medvirken ville de nuværende beboere i Fridlev næppe bo sammen i dag. Men undervejs på den fire år lange rejse fra idé til færdigt byggeri er der opstået brudflader. Frustrerende eller naturlige? Nogle uger før den officielle indvielsesfest mødtes parterne.

Beboerne i Fridlev er generelt glade for at være flyttet ind i deres huse og glade for at se fællesskabet udvikle sig dag for dag. Ingen har vist forestillet sig, at det ville ske gnidningsløst, hverken når det gælder at få børnene til at falde til i deres nye institutioner, at lære mange nye mennesker at kende på kort tid, at vænne sig til at bo på en byggeplads i længere tid end forventet, og at finde den nødvendige tålmodighed med udbedringer af fejl og mangler, som altid er en del af et byggeri. Plus sikkert meget andet.

Fridlev har fra starten været *udviklerens* vision, det man i branchen på nydansk kalder for en *developer*, altså Almenr, som har udviklet deres forestilling om, hvordan man kan udvikle et bofællesskab på demokratisk vis, med stor involvering af de kommende ejere, både når det gælder selve byggeriet, og når det gælder de normer og regler, som skal gælde for samlivet mellem beboerne. Det er også Almenr, som har udvalgt stedet, købt grunden, hvor Fridlev nu fremstår i al sin magt og vælde.

Derfor kan det som udgangspunkt være rimeligt at slå fast, at uden Almenrs initiativ og vision, ville de fleste Fridlevboere næppe bo sammen i dag. Det fornemmer jeg, at der er respekt for blandt langt de fleste af Fridlevs beboere.

Samtidig er det åbenbart, at der undervejs er opstået brudflader i forholdet mellem de to parter. Som én, der er kommet sent ind i processen sammenlignet med de første pionerer, er det ikke svært at fornemme en distancerende eller irriterende tone hos nogle Fridlevboere, når talen falder på Almenr's håndtering af sin rolle især i byggeprocessen. Tilsvarende fornemmer jeg undertiden en tilsvarende irritation hos Almenr, fordi deres indsats som en ny visionær aktør på denne del af boligmarkedet ikke vurderes efter fortjeneste.

Her kunne historien så slutte og samarbejdet stille og roligt finde sin afslutning. Husene er solgt. Almenr har tjent nogle penge og blevet en del erfaringer rigere. Beboerne har fået tag over hovedet og et fællesskab at gå op i. Begge parter kunne stiltfærdigt arbejde videre med deres respektive visioner og nye projekter, og høfligt gribe fat i hinandens hænder og sige tak for samarbejdet.

Mit syn på sagen er lidt anderledes, måske præget af mange årtiers arbejde i konfliktprægede miljøer, hvor samarbejdet finder sted mellem grupper og individer, som er grundlæggende uenige, måske ligefrem fjender, undertiden de dødelige af slagsen. Men grundet omstændigheder udenfor deres kontrol, fordi fjendtlighederne som regel fortaber sig i

svært gennemskuelige historiske begivenheder, som ingen nulevende kan ændre på, men sagtens skabe deres egne tilpassede versioner af, kan det være svært at samle dem omkring ét bord, hvad enten dette er firkantet eller rundt.

Heldigvis er min erfaring, at det altid er besværet værd at forsøge at bænke 'fjenderne' omkring bordet. Det kan sagtens føles ubehageligt, og et vellykket udfald kan på ingen måde garanteres på forhånd. Mindre kan også gøre det. Hvis man i det mindste er villig til at lytte, ender man selv med at blive klogere, både på modparten og på sig selv. Den bagage, man tager med sig på sin videre rejse gennem livet, kan sagtens vise sig at være nyttig. Ingen af os kan gå gennem livet med et usynligt rygmærke, der fortæller omgivelserne, "at jeg altid har ret", så der er ingen grund til at lytte til de andres argumenter eller synspunkter. Det må være én af demokratiets grundregler.

Derfor tog jeg sammen med nogle få andre involverede initiativ til et møde, eller en form for *parterapi*, som mødet endte med at blive betegnet som. Hvor vi ikke skulle bruge tiden på at brokke os over de mange småting, som livet alligevel er for kort til at spille tid på; og heller ikke hænge enkeltpersoner, som vi hver især måtte have stærke negative meninger om, til tørre for åbent tæppe. "Hvis sandheds- og forsoningskommissionen i Sydafrika kunne bringe dødsfjender sammen i samme lokale, måtte det også være muligt for Almenr og Fridlev at snakke fornuftigt sammen om vores forskellige perspektiver," tænkte jeg. Måske kunne vi ligefrem blive enige om, at vi hver især - uagtet uenigheder og irritationer - har haft glæde af samarbejdet.

Og mødet burde finde sted inden den 12. april, hvor Almenr i samarbejde med Fridlevs festgruppe havde inviteret bofæller, entreprenør samt lokale øvrighedspersoner og naboer til indflytterfest!

Idéen blev kastet op i luften, og Fridlevs bestyrelse og Almenrs ledelse greb den. En mødeleder uden aktier i projektet, men med erfaring for at navigere i konfliktprægede territorier, blev identificeret.

Og nu sad vi her så, repræsentanter for de to parter, i ét af Fridlevs tre fælleshuse, på en almindelig søndag, hvor mange familier normalt bruger dagen til at samle kræfter til en ny uge med stressede børn og forældre, der også skal passe deres arbejde. Måske en del af forklaringen

på, at der var langt mindre fremmøde til denne specielle udgave af *participi* end til vores Fællesmøder, hvor der tages beslutninger efter grundige meningsudvekslinger.

Men det er næppe hele forklaringen. Mange bofæller har uden tvivl besluttet, at de har haft alt for mange dårlige erfaringer med både udvikler og entreprenør, og dét orker de ikke at bruge tid på at bearbejde. Det er som det er! De vil bare videre!

Bestemt et forståeligt synspunkt, men som jeg selv ser verden også et ærgerligt synspunkt, fordi jeg tror, at det kan være nyttigt for Fridlevs videre udvikling, at vi også lytter til vores samarbejdspartners oplevelser af, hvordan *de* synes, det har været at samarbejde med *os*. Måske har vi ikke altid haft helt så meget ret, som vi tror?

Levede mødet så op til forventningerne? Blev deltagerne præsenteret for åbenhjertige og ærlige betragtninger, som kunne diskuteres uden at der blev gravet grøfter, uden at det blev for personligt, uden at man følte, at der skulle findes en taber og en vinder?

Ja, det var min egen fornemmelse. Den hidkaldte mødeleder havde forberedt sig godt og sikrede gennem sin tilgang, at alle blev tvunget til at lytte efter, hvad 'modparten' lagde på bordet, og at lejligheden ikke blev brugt til at indlede en klapjagt på enkeltpersoner, som man af den ene eller anden grund havde et udestående med.

Undervejs blev det også tydeligere, at der er nogle dele af udviklerens arbejde, som der blandt bofællerne er respekt omkring; andre dele som man er enige i fornuften af, men som man stiller spørgsmålstejn ved udførelsen af; og endelig en hel del, som ikke har fungeret særlig godt, og som virksomheden har brug for at gentænke og ændre, hvis den skal undgå de samme problemer, som bofæller i Fridlev har oplevet.

Balancen mellem de tre erfaringsområder er der sikkert forskellige holdninger til. Nogle vil mene, at det, der *ikke* har fungeret, fylder meget mere end rimeligt er, og at Almenr hurtigere burde have rettet op på forholdene, især når bofællerne har gjort opmærksom på dem. Andre vil synes, at det negative opvejes af det positive og har en vis forståelse for, at virksomheden er en ny aktør i et farvand, som det ikke er let at navigere i, med ressourcestærke bofæller tæt involveret i byggeprocessen.

Undertiden irriterende tæt på snart sagt alle processer vil jeg påstå, hvis jeg skal tolke nogle af Almenrs observationer. Situationer hvor *vi* ikke har været klare nok i målet, eller har haft urealistiske forventninger og stillet urimelige krav.

Mit eget perspektiv er utvivlsomt præget af, at jeg har deltaget i adskillige boligsift, som har involveret sælgere, ejendomsmæglere, spekulanter, entreprenører og underleverandører, som mildest talt ikke altid har hørt til Guds bedste børn, og som i nogle tilfælde har kostet mig dyrt. Plus at jeg har en forholdsvis god viden om bofællesskabernes historiske udvikling, som for mange deltagere har været en brutal oplevelse, både økonomisk og socialt.

Set i det lys har jeg oplevet, at grundlæggerne af Almenr har været ærlige om den vision, de arbejder efter: at bygge stærke sociale fællesskaber og unikke "landsbyer", hvor de fremtidige beboere kan realisere drømmen om at bo i et bofællesskab; at være en ny og anderledes aktør i en byggebranche, hvor der er brug for reelle alternativer til de store udviklere, som præger byggeriet og som bygger alt for ensartet.

Begge visioner er efter min mening nødvendige, som *"Rejsen til Fridlev"* forsøger at vise, og Fridlev har i en vis forstand været *forsøgskanin* for det projekt. Processen har ikke været perfekt, men i skrivende stund fortryder jeg ikke, at vi har været en del af det.

I forlængelse af søndagens møde sendte direktør Per Feldthaus fra Almenr nogle uger senere et brev til alle bofæller i Fridlev, hvor han samlede en række konklusioner fra mødet, som Almenr vil arbejde videre med. De er ikke bare nyttige for forsøgskaninerne i Fridlev, men kan også have generel interesse for et boligmarked for bofællesskaber, som forhåbentlig vokser kraftigt i de kommende år, for det er der brug for.

Eftersom der er tale om et privat brev til Fridlevs beboere, har jeg spurgt Per, om jeg måtte lave en kort sammenskrivning af nogle af de temaer, jeg finder mest interessante. Det har han givet mig tilladelse til, og han har godkendt den tekst, du nu går i gang med at læse.

Om ledelsen af projektet:

På mødet blev der af mange givet udtryk for, at Almenr har lyttet, været imødekommende og peget på løsninger undervejs; man har støttet beboernes ønske om bæredygtige og sunde boliger; og ikke mindst har virksomheden påtaget sig den økonomiske hovedpine for projektet.

Men der har også manglet ressourcer og den rigtige person til at sikre en sammenhængende projektledelse fra start til slut. Derfor har der undervejs manglet klarhed over, hvad der er blevet besluttet; og tidspla-

ner med klare deadlines og løbende opdateringer, når tiden skrider, sådan som det ofte er tilfældet i byggeprojekter.

Almenr lægger derfor op til, at projektlederrollen fremover bliver styrket og klargjort. Med en person, der har ansvaret for workshops, informationsmøder, events, individuelle tilvalg, løbende kommunikation, referater, vedligeholdelse af dokumenter og tidsplan. Og med en person, der har ansvaret for arkitektur, byggemøder, kvalitetssikring, tilsyn og kontrol, kontrakter og myndigheder.

Mine egne oplevelser antyder, at en sådan styrkelse vil være betryggende for fremtidige projekter og beboere. Hvis det bliver ført ud i livet, får fremtidens bofæller stor glæde af Fridlevs parterapi.

Om kommunikationen med bofællerne:

I det traditionelt byggede bofællesskab må bofællerne selv stå for alt, også den undertiden besværlige kommunikation med kommunen, aftaler med entreprenører, sikring af finansiering, og ansættelse af rådgivere. Det har Almenr alt sammen taget sig af, og det er en vigtig rolle for en moderne udvikler. Samtidig med at man har skabt og formidlet en fortælling om, at Fridlev er meget ”mere end bare en bolig”.

Ingen tvivl om, at man har haft de rigtige hensigter om tæt kommunikation med bofællerne. Men alle parter har oplevet, at kommunikationen i perioder har været mangelfuld og fraværende. Det er ikke nødvendigvis kritisk i et traditionelt hierarkisk byggeri, men det bliver det, når selve modellen bygger på en tæt involvering med en stor gruppe interesserede og indsigtsfulde beboere. Her er der brug for løbende, struktureret og formaliseret kommunikation til alle; klarhed om hvem der har ansvar for hvad; åbenhed om processer og deadlines; bedre koordinering af kommunikation mellem bygherre og entreprenør; og rettidig omhu når der skal træffes beslutninger.

Det tror jeg, at der forholdsvis let kan strammes op på, selv om det nok kræver ekstra ressourcer. Vigtigst er måske, at komplicerede projekter som Fridlev får en fælles platform for håndtering og deling af alle centrale dokumenter. Så der hurtigt kan skabes klarhed om, hvad der tidligere er besluttet (se referaterne), hvad der juridisk er aftalt (se kontrakterne), hvordan byggeriet skal se ud (se tegningerne).

Om facilitering af fællesskabet:

Som det fremgår af bogen ”Rejsen til Fridlev”, oplevede Anne og jeg, at vi på vores 575 dage fra beslutning til indflytning stille og roligt blev svejset sammen til et *fællesskab* allerede inden vi flyttede ind og rent

fysisk blev til et *bofællesskab*. Det har Almenr en stor del af ansvaret for, fordi de undervejs har været gode til at lytte, imødekommende over for skøre ideer, givet bofællerne mulighed for at samles efterhånden som de blev en del af Fridlev. Den platform er blevet fuldt udnyttet takket være en række ildsjæle blandt bofællerne. Derfor havde vi en god portion robusthed, da vi allerede i projektfasen skulle håndtere kriser.

Denne del af udviklerens rolle kan også blive bedre. Fx med en klarere forventningsafstemning mellem parterne, større klarhed om formålet med diverse workshops, mere støtte ved etablering af arbejdsgrupper, bedre rådgivning om indretning af fælleshuse og infrastruktur.

Samtidig tror jeg *ikke* på, og det er baseret på egne erfaringer med at facilitere tilsvarende processer på udviklingsområdet, i landsbysamfund i lande og kulturer fjernt fra de danske kyster, med mennesker der har stærke holdninger til den måde de ønsker at leve på, at man kan planlægge og rådgive sig systematisk ud af alt. Slet ikke de forskelligheder og uenigheder, der eksisterer og vil opstå. Mangt og meget i udviklingen af et fællesskab skal have lov til at vokse frem stille og roligt, og bofællerne må afprøve forskellige løsninger, som de selv tager ansvaret for. Sådan som gør lige nu i Fridlev. Udvikleren skal også kende grænserne for, hvad hun bør tage ansvaret for.

For Almenr handler det sikkert om at gøre det tydeligere, hvordan virksomhedens egen procesplan (interessefællesskab, designfællesskab, byggefællesskab) hænger sammen med byggebranchens faseopdeling (idéfase, projektering, byggeri). Ikke mindst fordi byggeprocessen nødvendigvis har et andet liv end fællesskabsprocessen. Eftersom de færreste bofæller har byggeteknisk ekspertise, er det også vigtigt fra starten at gøre det klart for alle, hvordan forløbet kommer til at forme sig.

Om grundlaget for det færdige byggeri:

Når vi valgte Fridlev som vores nye bosted, skyldes det, udover ønsket om at bo i et fællesskab, at vi var fascineret af arkitekturen. Af de norsk-inspirerede huse i træ, i forskellige farver, beliggende i små klynger omkring en gårdsplads, med plads til både fællesliv og privatliv. Vi synes, at den drøm ser ud til at blive realiseret. Her leverer Almenr i høj grad, hvad vi havde håbet på.

Det har ikke været nogen let opgave, heller ikke som køber. Afleveringsprocessen med registrering og udbedring af fejl og mangler har været rodet, både for private boliger og fælleshuse. Beskrivelser af tilvalg i de private boliger burde have været tydeligere, og der har været for

mange af dem. At vejrguderne ikke ligefrem har bakket op om bygherrens og entreprenørens planer er tydeligt for enhver, og det kan de ikke lastes for. Til gengæld må de tage ansvaret for, at de ikke har taget tilstrækkelig højde for det udfordrende terræn, landsbyen med de 42 private boliger og fire fælleshuse skulle bygges på.

Meget af det, Almenr skal forbedre, handler om teknik og samarbejdet med arkitekter og entreprenører, plus at aftale præcise mål for de forskellige dele af byggeprocessen. Det meste sikkert ikke noget, som bofæller skal blande sig i, men som de kan få glæde af. I betragtning af, at Fridlev kun er Almenrs projekt nummer to, er det ikke overraskende, at der skal ændres eller strammes op. Selvfølgelig havde det været rart, hvis alt hvad været skruet rigtigt sammen, da vi startede Fridlev, men der er altid nogle, som er forsøgskaniner, når man starter noget nyt. Den rolle er denne gang faldet i vores lod.

Per Feldthaus slutter sin nyttige opsamling på denne måde:

"Vi håber at vi med dette 'brev' har givet jer et indblik i, hvad vi i Almenr tager med os videre. Og at de læringer og erfaringer, som vi i Almenr har gjort os – som I har lagt krop til – giver genlyd og mening for jer. Ikke mindst i forhold til, at I har været en meget vigtig frontløber og pionér for fremtidige byggefællesskaber, som har trådt nye stier og bidraget væsentligt til at sætte en ny dagsorden og vise vejen frem for andre kommende bofællesskaber, som også ønsker at bygge og bo på nye og mere bæredygtige måder."

Når jeg gennem det sidste halve års tid har snakket med lokale Hvalsøborgere, for det meste pensionister, som lægger deres vej forbi os på deres daglige motionsvandring, er de alle meget interesserede i at høre mere om byggeriet, og om bofællesskabets mysterier. Jeg inviterer dem altid på en kop kaffe, åbner døren til vores bolig, så de kan fornemme, hvordan et smukt træhus i to etager er indrettet. Så de kan få et indtryk af, hvordan 'københavnere, der er flyttet på landet', indretter sig, i stedet for at bygge på de mange fordomme, der sikkert flourer i Hvalsø og omegn om os.

En del er tydeligt usikre på, hvordan de skal give udtryk for de forbehold, de sikkert har til vores arkitektur, for den skiller sig i sandhed ud i forhold til det meste af det, som omgiver os. Efter min egen mening positivt, men det er sikkert ikke sådan, alle tænker. Flere giver også ud-

tryk for, at de i hvert fald ikke vil flytte i bofællesskab, ”når man nu gennem et langt liv har vænnet sig til at kunne bestemme det hele selv hjemme i parcelhuset og den hækomkransede have”.

Men jeg møder også Hvalsøborgere, som fra starten, inden de er blevet budt på kaffe og besigtigelse, giver udtryk for begejstring over, at byen er blevet tilført et så spændende arkitektonisk udtryk, som de synes Fridlev repræsenterer.

Så ranker jeg stolt ryggen og fortæller om den norske inspiration, de bæredygtige materialer, vores tre klynger som tre små samfund i det store, fælleshusenes rolle og muligheder, og tilføjer naturligvis til mine nye jævnaldrende bekendte, at jeg fejrede min 50-års fødselsdag i et bofællesskab og nu snart skal fejre 75-årsdagen i vores nye bofællesskab, blot for at gøre det tydeligt, at der ikke er noget farligt eller samfundsundergravende ved at bo sammen på den måde.

Vi kan alle sammen være Fridlev bekendt. Det er i sig selv, i den verden vi lever i, en terapeutisk installation.

Mandag den 1. april 2024

Vejret er ikke en aprilsnar

Da jeg var dreng, i de gode gamle dage, var jeg vant til, at en 'rekord' på et bestemt område var en begivenhed, man oplevede med mange års mellemrum. Det gælder ikke længere med vejret. Det sætter både hvad angår temperatur, nedbør og storme hele tiden nye rekorder, nærmest hver eneste måned. Så det var ikke, som jeg håbede, en aprilsnar, da nyhederne kunne fortælle, at vi i april skulle forvente historisk store mængder regn.

Jeg kiggede ud gennem vinduet. ”Nu går vores swimmingpool foran hoveddøren over sine bredder og ender i vores stue,” tænkte jeg. Tænkte også, at det måske havde været risikabelt at placere 42 huse på en bakkeskråning. Især når konklusionen på de senere års klimaudvikling tydeligt peger i retning af, at det i hvert fald ikke bliver bedre.

Hvis vi er mere end heldige, kan vi måske (men også kun ’måske’) holde naturens reaktioner på den systematiske voldtægt, vi i vores del af verden har udsat den for gennem især det sidste halve århundrede, nogenlunde i skak.

Det bliver en dyr fornøjelse, sådan som masser af sommerhusejere og husejere langs søer og vandløb allerede har fået at mærke. Måske meget dyrere end at ændre vores livsstil mere grundlæggende, som de fleste forskere anbefaler, men som mange borgere, måske endda de fleste, endnu ikke er parate til at efterleve.

Da jeg kiggede ud på gårdspladsen fra vores vindue på 1. sal senere på dagen, fik jeg øje på treårige Vera, naboens charmerende datter, begejstret plaske rundt i vand- og mudderpølen sammen med en kammerat, mens mor Tina opgivende så til på afstand, for alle opfordringer til at tage det roligt og undgå at fylde støvlerne med vand blev overhørt.

Ingen nok så pædagogisk korrekt legeplads kan konkurrere med en mudderpøl anlagt af naturens egne kræfter. Sådan er det bare. Det har ikke ændret sig, siden jeg var dreng, selv om mængden af naturlige legepladser dengang langt oversteg antallet af kommunalt godkendte pladser.

Så for Vera var nyhedernes melding om, at Danmark i den næste uges tid kunne forvente, at der ville falde mellem 40 og 70 millimeter regn, en god nyhed. Hvordan skulle en treårig vide, at april måned normalt er årets tørreste måned, og at rekorden for april fra 1936 måske kunne blive slået? Eller vide, at vi det sidste års tid havde fået mere regn, end vi havde oplevet de sidste 150 år?

Heldigvis er der stadig håb for Fridlev. Bygherren er lige nu, afbrudt af de alt for mange regnvejrskage, i gang med at få styr på al den jord, der skal flyttes rundt, når man bygger på en skråning.

En dag vokser græsset frem og vi planter træer og buske. Så ender vandet ikke længere lige foran vores dør.

Det regner vi i hvert fald ikke med.

Tirsdag den 2. april 2024

Får vi snart ladestandere?

Den hurtigste rute fra Fridlev til motorvejen mod København går via Vester Såby og kan tilbagelægges på mindre end ti minutter. Lige før man drejer ned på motorvejen, ligger et Tesla-anlæg med 16 ladestandere. Det er én af de mindst charmerende ladepladser, jeg nogensinde har opholdt mig på. Men siden vores indflytning i november sidste år har jeg lært at leve med stedet, for det kan noget, jeg har brug for: levere elektricitet til vores elbil.

Vores bil er ikke en Tesla, men vi har anskaffet os et billigt abonnement, så vi har mulighed for at lade op hos Tesla til en fornuftig pris. Der er tale om superladere, som fylder batteriet op til de cirka 80 % af kapaciteten, som anbefalingen lyder på, i løbet af en halv times tid. Der findes et par enkelte superladere i Hvalsø, men de har som regel været optaget, når jeg kom forbi. Hos Tesla har jeg aldrig været ude for, at jeg ikke kunne komme til, når det passede mig, og skulle der være fyldt op, findes der også to superladere fra Circle K.

Jeg indrømmer, at Circle K er en anden grund til, at dette er blevet min foretrukne ladeplads. Her ligger én af deres tankstationer, og som alle andre tankstationer nu om dage tilbyder de andet end benzin og diverse biltilbehør. Søde sager i uendelige former og mængder, læskedrikke for enhver smag, rundstykker med eller uden ost, en fransk hotdog i forskellige udgaver, plus tilstrækkelige varianter af kaffe. Med andre ord mere end nok til at få stillet sulten, når jeg kommer forbi ved frokosttid, som jeg har for vane.

Forhåbentlig bliver det ikke en permanent foreteelse. Selvfølgelig skal Fridlev have sine egne ladestandere. Eltavlerne er sat op i fælleshussene, og der er gravet kabler ned til alle tre parkeringspladser.

Et Fællesmøde har for flere måneder siden afsat 100.000 kr. i budgettet til at få stillet tre-fire standere op, nok til at betjene de elbiler, fællesskabets beboere har anskaffet sig til indtil nu, plus sikkert endnu flere i de kommende år. En lille gruppe bofæller har meldt sig til den arbejdsgruppe, som skal udarbejde et forslag til et kommende fællesmøde.

Som elbilejer meldte jeg mig til gruppen, ikke fordi jeg har nogen som helst teknisk forstand på området, men fordi alle bofæller bør bidrage i én eller flere arbejdsgrupper. Efter at have bidraget til udformningen af vedtægterne var jeg 'arbejdsgruppeløs', men tænkte nu, at etableringen af ladestandere var en vigtig og hastende opgave.

For et bæredygtigt bofællesskab kan naturligvis ikke være sig selv bekendt uden ladestandere, og jeg ser frem til at afslutte mit forhold til Circle K i Vester Såby.

Arbejdsgruppen har kastet sig over opgaven med stor energi, men vi ved fra beretninger fra andre bofællesskaber, at det ikke altid er helt enkelt at finde den rigtige løsning. Heldigvis er der mange firmaer, som står parate til at tilbyde deres løsninger, så mon ikke vi har vores eget anlæg på den anden side af sommeren? Det er i hvert fald planen.

Tirsdag den 9. april 2024

Børn har ret til 100 forældre

Ingen voksne danskere er i tvivl om, at Hitler-Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 var en skæbnesvanger dag for Danmark. Men netop i dag, 74 år senere, er det en anden begivenhed, jeg minder mine bofæller om, da jeg i ét af vores fælleshuse præsenterer bogen om "Rejsen til Fridlev". Den 9. april 1967 kunne man i Politiken læse en kronik af journalist Bodil Graa, som fik stor betydning for Danmarks bofællesskaber.

Billedet af forældre, der leger med deres børn på græsplænen mellem husene i Klynge 3, vores klynge, minder mig om de mange billeder, jeg tog i sidste halvdel af halvfemserne, da vi boede i et andet bofællesskab, dengang vores børn var på alder med de børn i Fridlev, som jeg dagligt har glæde af.

Der leges meget rundt om i Fridlev. Jævnaldrende børn leger for sig selv. Store børn leger med de små. Nogle forældre leger med deres egne børn. Andre tager sig efter aftale af en større flok, mens forældrene er optaget af én af de mange presserende arbejdsopgaver, som stadig præger dagliglivet i Fridlev.

Set fra min udsigtspost ved kaffebordet foran vores hus slår det mig, hvor tillidsfuldt børnene optræder sammen med de voksne, som passer dem, også selv om de måske ikke kender dem særlig godt endnu, men godt nok til at vide, at de er en del af bofællesskabet, og det er godt nok til at etablere den basale tillid, børn har brug for, når de skal være sammen med voksne, som hverken er forældre eller familie.

Ligesom jeg husker det var tilfældet med Lasse og Thea for 25 år siden, når vi udførte vores pligter på bofællesskabets arbejdsdage, eller var i andre situationer, hvor vi ikke kunne tage os af dem, eller i situationer, hvor de selv valgte at slippe væk fra deres forældres beskyttende vinger. Som kunne være en søndag morgen, når de forsvandt ud af huset, inden vi selv var stået op, fordi det var sjovere at lege henne hos Thomas, hvor døren også stod åben. En anden søndag morgen kunne det være deres kammerater, som invaderede vores hus, inden vi var stået op, men blev vækket af en flok larmende glade unger nede i stuen.

Der er ikke noget mærkeligt i, at børnene fylder meget i vores nye bofællesskab. Børn fylder i almindelighed meget, af gode grunde, uanset hvordan man bor, og gennem hele livet. De var i høj grad omdrejningspunktet for selve idéen med at etablere et fællesskab af familier, som ønsker at bo tæt sammen, i et *bofællesskab*, ikke mindst for at give børnene så gode vilkår at vokse op under som muligt. Fordi "*Børn skal ha' hundrede forældre*" som Bodil Graa kaldte sin kronik i Politiken den 9. april 1967. Formuleringen var ikke hendes egen opfindelse, men noget lampedesig- neren, arkitekten, revyforfatteren, filminstruktøren og samfundsrevseren Poul Henningsen, kendt som PH, engang havde sagt.

To år senere, den 16. marts 1969, kunne man læse endnu en kronik i Politiken skrevet af Bodil Graa, som på det tidspunkt var leder af Familie- og Samfundsredaktionen i Danmarks Radios Kultur- og Aktualitets-

afdeling. Nu var overskriften *"Den store familie"*, altså et argument for at *storfamilien* var kommet for at blive.

Teksten og tænkningen er mere end et halvt århundrede gammel, og jeg forestiller mig, at en del af Fridlevs unge forældre vil finde nogle af Bodil Graas argumenter og formuleringer ude af trit med dagens virkelighed. I 1969 havde jeg endnu ikke sat børn i verden, men det var den tænkning, som prægede de miljøer jeg færdedes i op gennem 70'erne, da jeg selv blev far for første gang.

Tænkningen tog udgangspunkt i en forestilling om, at alt for mange børn kendte alt for få voksne. Hvor mange voksne, som børnene kendte og havde tillid til, kunne forældrene overlade deres børn til, hvis de tog alene på ferie eller arbejdet førte dem udenlands? Hvor skal børnene gå hen, når forældrene bliver dødtrætte af deres egne børn, når kontakten til andre voksne er så ringe? Børnene var blevet kernefamiliens *"ensomme ulve"*. Det var baggrunden for kronikken fra 1967, og forslaget om at skabe et miljø, hvor børnene kunne tage deres dyne og på vej ud af døren råbte til deres forældre:

"Jeg er dødtræt af jer, nu går Christian og jeg over og bor i midterhuset. Jeg har taget mad med."

Netop i disse år arbejdede bofællesskabernes pionerer med at udvikle de fysiske rammer for den nye tids fællesskaber. Bodil Graa beskriver i 1967 sin vision på denne måde:

"Et vilkårligt antal familier, f.eks. 12, finder fem tønder land. De bygger her hver sit hus og sammen bygger de et trettende – midterhuset. Til hver af de 12 huse er knyttet en privatistisk udendørsafdeling indrammet af hegn eller mure bag hvilke der efter lyst kan dyrkes morgenfruer, radiser eller nudisme. I midterhuset foregår fælleslivet. Det vil sige børnehave, fritidsklub, TV-stue, ungdomsklub, hobbyisme, etc.

Der er et stort køkken, hvor nogle af kollektivets medlemmer har køkkentjeneste i en uge og laver en varm ret, der afhentes af de kollektivister, der har tegnet sig. De fleste – både fædre og mødre – er udearbejdende, så det er en aflastning. Ligeså de fælles indkøb, de fælles rengøringshold og alle de andre uundgåelige dagligting, der er blevet hyggeligere af fællesskaber."

Bodil Graa var optimist. Hun troede på sin vision. Børnene ville få flere legekammerater, og også flere forældre, som de kendte, og som kendte dem. Bofællerne ville bevæge sig frit mellem husene. Og hun var overbevist om, at en sociologisk undersøgelse nogle år senere ville vise, at skilsmissefrekvensen var gået ned og 90 procent ville være tilfredse med deres ægtefælle.

Om statistikken ville være i stand til at bevise *storfamiliens* klare fordele sammenlignet med den traditionelle *kernefamilie* kunne være en interessant øvelse. Men baseret på min egen anekdotiske viden og mine omgivers erfaringer, tvivler jeg på, at skilsmissefrekvensen over de sidste 50 år har været lavere i bofællesskabet end i parcelhuskvarteret; eller at flere i bofællesskabet er tilfredse med ægtefællen end i højhuset.

Til gengæld er jeg ikke et sekund i tvivl om, at børn har stor glæde af at have flere 'forældre'. Det oplevede vi i 90'erne i vores første bofællesskab, hvor Lasse var 2½ år og Thea 4 år, da vi flyttede ind. Alle bofæller vidste, hvor børnene hørte til, når de mødte dem rundt omkring på fællesskabets store areal med køkkenhaver, vindmølle, træer at klatre i, høns der skulle fodres, sportsplads og legeplads. Ingen forældre bekymrede sig specielt meget om, hvor de små nu var forsvundet hen, for de var jo et eller andet sted på grunden, kravlende oppe i et træ eller legende i et af de andre 29 huse. Jovist, de faldt ned af træerne, og det kunne i værste fald medføre brækkede arme. Der var altid nogle forældre i nærheden til at tage affære, undertiden både læger og sygeplejersker, nogle de kendte, nogle de havde tillid til.

Det fornemmer jeg, at vores børn satte pris på. Men vigtigst for dem var nok, at der stort set altid var kammerater, de kunne lege med, i et miljø de følte sig trygge i. Ikke nødvendigvis sådan, at alle børn i bofællesskabet var lige gode kammerater, slet ikke. Lasses foretrukne 'bande' var ikke altid på venskabelig fod med den 'bande', Magnus foretrak at være en del af. Et mønster som også fandtes i den børnehave, de fleste af børnene gik i, og senere den skole, de startede på.

Bofællesskabet er på den måde ikke noget frit i luften svævende paradis, som er immunt over for de uligheder og modsætninger, samfundet udenfor lever med.

Onsdag den 10. april 2024

Fællesspisning i 90'erne

Sammen med Anne, Anders og Nikolaj har jeg i dag været kok ved middagen for fællesspisnerne i Klyngehus 2, hvor der var tilmeldt 24 voksne og 6 børn. Vi serverede bagte kartofler med taco-krydret tilbehør og en syrlig udgave af coleslaw. Slet ikke dårligt efter middagsgæsternes taksigelser at dømme. Men hvad spiste vi i 90'erne, da vi første gang boede i bofællesskab? Det afslørede Anne, da hun fandt bogen med sine optegnelser fra fællesspisningerne frem.

Vi flyttede ind i bofællesskabet Leerbjerg Lod i eftersommeren 1995, sammen med Thea på fire år og Lasse på to. Tilfældighedernes spil førte os dertil, ikke en grundigt planlagt jagt på et bofællesskab, der passede til vores temperament. Vi var lige kommet hjem fra nogle år i Afrika, hvor vi havde fået nye venner, som kom fra et bofællesskab, så vi vidste, at det havde sine fordele, men det stod ikke øverst på ønskelisten, da vi startede boligjagten. Det skete først efter et tip fra en ven, jeg kendte fra mit Afrika-arbejde. Han boede i Leerbjerg Lod, havde været med til at bygge det. ”Et af de større huse er lige blevet ledigt,” meddelte han over telefonen. ”Hvis I er hurtige, er det jeres!”

Ugen efter skrev vi under, uden at have været til fællesmøde for at blive godkendt, og uden at have studeret vedtægter og husorden i detaljer. ”Hvis vennerne har kunnet leve lykkeligt i Leerbjerg Lod, så kan vi sikkert også,” konstaterede Anne på et tidspunkt. Da containeren med alt vores jordiske gods kort efter ankom, flyttede vi ind.

Det gik hurtigt med at falde til, både for voksne og børn. De 30 familier var en overskuelig flok, med gode kammerater for både Thea og Lasse, og gode venner for forældrene. Børnehaven lå i gåafstand fra bofællesskabet. Togstation og supermarkeder uheldigvis noget længere væk, fordi vi lå midtvejs mellem Allerød og Hillerød, lidt ude på landet. Det vænnede vi os hurtigt til, så indkøb foregik for det meste, når vi kom hjem fra arbejde og var i bil til stationen.

Indgangsporten til at lære bofællesskabet at kende var ikke overraskende fællesspisningen, som alle familier deltog i, nogle hver dag, andre en eller to gange om ugen. Så vi meldte os straks til.

Efter at have eksisteret i 15 år lå fællesspisningen i faste rammer. Reglerne var enkle: fællesspisning fire gange om ugen fra mandag til torsdag; vælg hvor mange gange du vil spise med; hver dag udgør en selvstændig spisegruppe; en familie står for dagens madlavning, eller flere hvis man vil det. Og så det revolutionerende element: *bele systemet er pengeløst*. Ingen forudbetaling for næste måned. Ingen tilbagebetaling flere måneder senere, hvis man i perioden ikke har spist så mange måltider, som man har forudbetalt for.

”Hvordan gør man så det?” vil den interesserede læser sikkert spørge, som vi også gjorde. ”Hvordan kommer man ind i dette pengeløse samfund, når man er helt ny? Hvordan ’betaler’ man, hvis man pludselig skulle få lyst til at spise med i onsdagsgruppen, som man ikke er fast medlem af?”

Svaret er, at man betaler med *poletter*, som bare er et stykke metal af den slags, man bruger i automater. ”I inviterer bofællerne til *poletmiddag*,” forklarede en *Lodtosse* (som en bofælle i Leerbjerg Lod kaldes). ”Og ikke en helt almindelig hverdagsmiddag, men en menu, som folk gider betale lidt ekstra for. Det giver to poletter for hver voksen!”

En fredag i september, en måneds tid efter indflytningen, inviterede vi på poletmiddag. Det var ikke uden en vis nervøsitet, for vi havde aldrig lavet mad til de 50 voksne og nogle større børn, som meldte sig til. Industriovn, kartoffelskrællemaskine og andet køkkenudstyr havde vi heller ikke det store kendskab til.

VILDSVIN MED GRØNKÅLSSALAT

3 vildsvinekøller á 4,5 kg
15 kg kartofler skåret i både til ovnstegning
6 kg gulerødder i skiver stegt på panden
6 store hoveder friséesalat
6 pakker bønnespirer
6 pakker jordskokker
2 poser tang
1 stor pose sesamfrø

Men det endte lykkeligt. Lodtosserne var tilfredse med niveau og kvalitet, også selvom der ifølge Annes optegnelser var for lidt kød. Kartoffelbåde var der nok af, gulerødder kunne der godt have været flere af, og salaten gik lige. Som vi også oplever i dag i Fridlev, er det ikke altid let at beregne, hvor meget der skal til, men efterhånden lærte vi det, og det var bedre at lave lidt for meget end for lidt.

Middagen indbragte os lidt over 100 poletter, som vi i lang tid kunne bruge som betaling, når andre Lodtosser bød på poletmiddag, eller når vi fik lyst til at spise med i en af de andre grupper. Ikke mindre vigtigt var det, at vi fik mødt de fleste af bofællesskabets voksne.

Bofællesskabet husede 30 familier, de fleste par med børn på Lasses og Theas alder, nogle med teenagere, enkelte hvor børnene var flyttet hjemmefra, nogle få enlige. Alt i alt omkring 100 mennesker.

Vores *Tirsdagsgruppe* var lidt mindre end *Torsdagsgruppen*, men begge med lidt over halvdelen af familierne som deltagere. Det betød, at vi typisk skulle lave mad til 25-30 voksne og 25-35 børn, i alt omkring 50-60 spisende.

”Oplevede vi det som en stor belastning?” har vi efter indflytningen i Fridlev med mellemrum spurgt hinanden. ”Egentlig ikke,” svarer vi

normalt, og tilføjer: ”Tænk på alle de middage, hvor vi kom trætte hjem fra arbejde og hentede trætte børn i børnehaven eller skolen, og så kunne vi bare sætte os ved det opdækkede bord og tage for os af retterne, og når vi var mætte, kunne vi stille og roligt liste hjem og efterlade oprydning og opvask til kokkefamilien.”

I det perspektiv var kokketjansen ikke en belastning, selvom det på dagen naturligvis kunne være hektisk, og dagen og natten før ligeså. Det skete også, når særlige forhold spillede ind, at et par svigerforældre blev hidkaldt som børnepassere eller grøntsagssnittere. Men sådan som systemet var organiseret, kunne vi som medlemmer af to spisegrupper ikke komme til at lave mad mere end seks-syv gange om året i alt, eller lidt mere end én gang hver anden måned. Det må siges at være en yderst fordelagtig pris for at kunne spise ’gratis’ næsten 100 gange om året. Med tre spisedage om ugen ville det naturligvis blive mere. Med de maksimale fire spisedage ville en familie skulle lave mad én gang om måneden.

Som tiden gik, fandt vi ud af, at den største belastning var af en lidt anden karakter: at finde frem til retter, som Lodtosserne var så tilfredse med, at de altid glædede sig til at bænke sig ved bordene i spisesalen sammen med deres børn, når Anne og Bjørn stod for menuen. Og mætte og tilfredse forlod salen en times tid senere.

Annes kokebog har registreret alle kokketjanser gennem syv år, og når jeg bladrer den igennem, må jeg konstatere, at det nok ikke er *køkket-kunsten*, vi scorer højt for. Der var ikke den store variation fra år til år, men vi serverede de samme vellykkede retter med mindre tilretninger i løbet af et år, som tilfældet var med alle andre familier. Bortset fra potetmiddagene selvfølgelig, hvor alle sejl blev sat til. Her er et par af vores mest populære middage.

FISK I FAD MED KARTOFLER OG BROCCOLI

Serveret for 30 voksne og 30 børn

16 pakker sej [i fad på 200° i 45 min]

4 kg gulerødder

3 selleri

2 breve karry

12 kg kartofler [100° damp i 40 min]

7 broccoli [100° damp i 5 min]

FARSBRØD MED OVNSTEGNE KARTOFLER

Serveret for 28 voksne og 36 børn

6 kg kalve-svinekød

18 æg

1½ pose rasp

1 liter creme fraiche 38%

3 liter hjemmelavet løgsuppe

12 kg kartofler skåret midt over

Løgsuppe: Der skal bruges knap 2 kg løg, som gyldnes ved medium varme. Tilsæt laurbærblade og timian og ekstra salt og peber.

Farsbrød: Røremaskinen kan klare 3 kg kød. I ovnen ved 200° i 1½ time.

Sovs til farsbrød: Syrnet fløde blandet med salt, peber, purløg og persille.

Disse eksempler antyder, at Leerbjerg Lod ikke var et vegetarisk bofællesskab, og det bekræftes til fulde af den samlede liste over alle de middagsretter, vi tilberedte gennem syv år:

RETTER SERVERET 1995-2002

- ✓ Gullashsuppe.
- ✓ Farsbrød med cous-cous-salat.
- ✓ Spaghetti med kødsovs.
- ✓ Glaseret skinke med bulgursalat.
- ✓ Frikadeller.
- ✓ Fisk i fad med kartofler og broccoli.
- ✓ Chili con carne med ris og salat.
- ✓ Medister med grønlankål.
- ✓ Kylling med ris og agurkesalat.
- ✓ Kylling med flødekartofler og salat.
- ✓ Fisk i fad med porre, bacon og tomater.
- ✓ Tyrkisk kødret med linsesuppe.
- ✓ Marokkansk gryderet med couscous.

Det var bestemt ikke *forbudt* at servere vegetariske retter, men det var ikke et tema, som optog bofællerne. Mærkeligt nok, må man konstatere i dag! Det var der adskillige andre bofællesskaber, som gjorde i 90'erne, og mange som gjorde allerede i 70'erne og 80'erne. Miljøkampen var trods alt en del af det ideologiske grundlag for bofællesskabsbevægelsen. For vores vedkommende udtrykt i form af den efter dagens forhold

meget lille vindmølle, som snurrede i vinden ude midt i køkkenhaven. Herfra kom al den strøm vi brugte i fælleshuset, og det var vi stolte af.

Men på madfronten må vi konkludere, at Annes optegnelser fra 90'erne alene har historisk interesse. Der vil med garanti ikke blive serveret middage inspireret af vores personlige erfaringer fra 90'erne til Fridlevs fællesspisninger, når vi deltager på et kokkehold. I hvert fald ikke udover de kødfrikadeller, vi serverede som en 'sideret' til børnene den 24. april 2024, hvilket er tilladt ifølge de vedtagne principper for vores fællesspisning.

Vi er glade for at spise vegetarisk i Fridlev. Vi spiser efterhånden ofte vegetarisk, når vi laver mad i vores private bolig, meget oftere end vi gjorde i bofællesskabet i 90'erne, og også oftere, end vi har gjort i de godt tyve år mellem opholdet i Leerbjerg Lod og indflytningen i Fridlev. Vi ved, at det er den vej, vi nødvendigvis må bevæge os selv og vores spisevaner, hvis vi skal bidrage til en bæredygtig verden, og spiseriet behøver ikke at blive kedeligere af den grund.

Fredag den 12. april 2024

Officiel indvielse

Så blev det første egetræ plantet i Fridlevs lerede muld, en gave fra vores bygherre, Almenr, i anledning af den officielle indvielse, placeret ved indgangen til Laden, bofællesskabets største bygning og med garanti et vigtigt samlingssted for bofæller, naboer og andre gode venner i de kommende år. Taler, hyggeligt samvær og spising foregik i Orangeriet, som vender ud mod søen, hvor solen også går ned.

Kan man egentlig kalde det for en 'officiel indvielse', spurgte jeg mig selv, da jeg sammen med Anne slentrede ad stien forbi de stadig færre jordbunker over mod Laden, hvor vi på afstand kunne se, at andre bofæller og ganske mange gæster allerede havde samlet sig.

Det kan man vel, når kommunens viceborgmester holder en officiel tale, også selvom vi andre har 'indviet' Fridlev flere gange, efterhånden som klyngerne blev færdige, med musik og sang, men uden taler, det var bare os, der fejrede os selv.

Jeg delte mine betragtninger med Anne, som tørt konstaterede, at det vel ikke var særlig vigtigt, om det var officielt eller uofficielt. "Er det ikke bare dejligt at vise Fridlev frem for andre og få en fest ud af det? Det fortjener vi da!" tilføjede hun.

Det havde hun ret i. Efter den oprindelige tidsplan skulle vi allerede i 2023 have sagt farvel og tak til bygherren, Almenr, eller rettere omvendt: bygherren skulle have sagt farvel til sit færdige byggeri. Det havde vejrguderne og andre mere eller mindre gode grunde forhindret, og eftervirkningerne var stadig synlige. Der blev stadig flyttet jord rundt på grunden; der var stadig ikke gravet et eneste hul til træer og buske; der var stadig fejl og mangler, som skulle udbedres. Men hektiske foranstaltninger den sidste uges tid betød trods alt, at vi kunne være bekendt at vise vores byggeri frem, også for en viceborgmester.

Bofæller med kontakter i lokalmiljøet havde gjort mig opmærksom på, at en Hvalsøborger på en Facebookprofil havde givet udtryk for, at Fridlev-byggeriet ikke var noget at samle på, ja, borgeren havde ligefrem skrevet, at det var grimt. Det havde affødt en vis debat. Der var ytringer, som støttede denne opfattelse, men endnu flere mente vist, at Fridlev sagtens kunne være et eksempel på fremtidens byggeri, og også kunne ses som et tiltænkt og forfriskende pust i lokalmiljøet. Nej, arkitektur er ikke altid let at blive klog på, og Anne og jeg er heller ikke altid enige om, hvad der er smukt eller grimt, vellykket eller mislykket. Bortset fra, naturligvis, at Fridlev rent arkitektonisk er både smukt og vellykket!

På denne festdag mødte jeg ingen lokale, som gav udtryk for skepsis eller misbilligelse. Tværtimod gav flere udtryk for, at de fandt byggeriet spændende. En del fortalte, at de havde fulgt det fra starten, næsten dagligt, fordi det lå på den rute, de som pensionister med lyst til at holde sig i form tilbagelagde flere gange om ugen. Jeg kvitterede med en invitation til at banke på min dør, når de kom forbi på en af deres vandreture,

så kunne vi drikke en kop kaffe, se vores hus, og snakke om, hvordan et bofællesskab fungerer i praksis. For det kunne jeg i løbet af eftermiddagen høre, at der var mange forskellige meninger om blandt gæsterne fra nabolaget, lige fra stereotype forestillinger om fællesskabet som et inferno af uregerlige anarkister til et sammenrend af topstyrende og veldisciplinerede venstreorienterede, i begge tilfælde bestående af privilegerede udflyttere fra de velhavende københavnske brokvarterer.

Også i Fridlev er der heldigvis både anarkister og venstreorienterede, men som jeg i nogle af mine korte samtaler forsøgte at fortælle, er diversiteten større, end de fleste forestiller sig, både politisk og socialt. Det er nok rigtigt, at hverken Venstre eller Konservative kan stemme sig til formandsposten i Fridlev, men Radikale Venstre ville have en chance. Den nuværende regering er sikkert ikke flertallets kop te, men det er jo ikke enestående for Fridlev.

Og nok så afgørende: selvom mange bofæller er politisk interesserede, er traditionelle venstre-højre positioneringer ikke særlig afgørende, når der skal tages beslutninger i et bofællesskab, som det er tilfældet i alle fællesskaber. Her vejer helt grundlæggende værdier for menneskeligt samvær tungere; hvordan der bliver plads nok til forskelligheder og idiosynkrasier, uden at sætte sammenhængskraften over styr; hvordan alle får mulighed for at bidrage, selvom udgangspunktet for vores muligheder for at deltage og bidrage kan være forskellige, betinget af familieforhold, uddannelse, alder og meget andet.

Det kan undre, at der mere end 50 år efter etableringen af de første bofællesskaber stadig er mange stereotype forestillinger om såvel bofællerne som fællesskabets natur. Netop i Lejre kommune kan det undre, for her er der flere bofællesskaber end normalt, bl.a. fordi kommunen i mange år har hilst nye bofællesskaber velkommen. Hvilket viceborgmesteren også gjorde opmærksom på i sin velkomsttale. Fridlev er foreløbig det nyeste i Hvalsø, men det næste, Sjællandsk Muld, er indflytningsklart mod slutningen af 2024, og flere er på vej. Når Fridlev står lidt mere solidt på fødderne, burde vi sammenkalde til fællesmøde for alle bofællesskaber i kommunen. Mon ikke der kunne være ting og sager, vi med fordel kan arbejde sammen om? Hvad med en årlig *bofællesskabsdag*, hvor vi hver især åbner portene for kommunens øvrige beboere? Hvad med en årlig *bofælledag*, hvor vi på skift byder bofæller fra andre fællesskaber velkommen og udveksler gode idéer om fællesskabets finurligheder?

Dagens indvielsesprogram bød på flere taler. Som allerede nævnt af Grethe Nørtoft Saabye, kommunens viceborgmester; af Lars Lundbye, direktør hos bygherren, Almenr; af en repræsentant for entreprenøren Enemærke & Petersen; og af Rasmus Pontoppidan, formand for Fridlevs bestyrelse. Selv var jeg blevet bedt om at sige lidt i anledning af den kommende udgivelse af min bog.

Om to dage, den 14. april, er det nøjagtig to år siden, jeg for første gang hørte om Fridlev. Det føltes den dag, som om de tektoniske plader under mine fødder begyndte at bevæge sig. Det fortsatte de næste 575 dage, indtil vi i november 2023 flyttede ind i vores hus i Fridlev. Og det fortsætter helt sikkert i de kommende år, for at bo i bofællesskab er nu engang noget helt specielt.

Det var en mulighed for at leve livet på en anden måde, sådan som vi også havde levet det i en årrække i 90-erne, da vores børn var små og havde 100 forældre, som journalisten Bodil Graa formulerede det i en kronik i Politiken den 9. april 1967 og dermed var med til at starte udviklingen af det danske bofællesskab.

Og ikke mindre vigtigt: det var en mulighed for at medvirke til, at vi kan leve mere bæredygtigt og nænsomt på vores skrøbelige og udfordrede klode, som jeg mener vil være bofællesskabets vigtigste bidrag i dagens verden. I tidernes morgen var det – udover børnenes tarv - kvindekampen og klimakampen, som var vigtige drivkræfter for etableringen af bofællesskaber. I dag spiller de fortsat en rolle, sammen med behovet for at være fælles i det nære, i en urolig og uoverskuelig verden.

Grundlaget er fællesskabets mulighed for at praktisere et inkluderende demokrati, hvor samtalen og dialogen er i højsædet, sådan som demokratiforkæmperen *Hal Koch* formulerede det i 1945 i bogen *Hvad er demokrati?*. Her peger han på, at når man *stemmer*, er det et udtryk for, at demokratiet *ikke* virker, som det burde. Derfor skal *samtalen* være i centrum. Vi kender ikke nødvendigvis sandheden om alt; vi er nødt til at tale os frem til den i fællesskab. *Ordet* skal ses som det bærende i demokratiet; *afstemningen* må betragtes som sværdet, den rene magtudøvelse.

Bofællerne i Fridlev har allerede erfaret, at det ikke kommer af sig selv. Vi er ikke ens, skal heller ikke være det. Vi er ikke lige aktive, kan nok heller ikke være det. Forskelligheder er krydderier, som gør livet in-

spirerende og meningsfuldt. Det egner afstemningen sig ikke til at håndtere. Det er den brostensbelagte samtale bedre til, og den undertiden skrøbelige enighed, det vi kalder for *konsensus*, er det formelle udtryk for denne demokratiske kultur.

Bofællesskaber som Fridlev er i mange henseender nødvendigvis en smule indadvendt, hvor meget tid går med at være sammen og udvikle fællesskabets spilleregler, de nedskrevne som de uskrevne. Men vi ved også, at vi som alle andre danskere i de boligformer, som dominerer kongerigets bebyggelser, er omgivet og påvirkede af såvel nationale som globale forhold uden for den enkeltes kontrol.

Derfor er det ikke uden betydning, hvilke formaninger om middagsmåltider statsministeren præsenterer for borgerne, krige og konflikter nær og fjernt, finansielle sammenbrud, fragtskibe der sætter sig på tværs i Suezkanalen, turbulens på boligmarkedet. Og så er der regnen og tørken og skovbrandene, som hele tiden slår nye rekorder, som en konsekvens af vores måde at leve og forbruge og producere på.

Skylden kan vi diskutere og være uenige om. Konsekvenserne mærker vi alle, uanset hvad vi mener og tænker.

Nogle taler om, at vi lige nu kigger ind i undergangen. At sammenbruddet er startet. Jeg foretrækker at fokusere på at finde en fortælling, som kan begejstre og mobilisere. Det må bofællesskabsmiljøet bidrage til. Fx gennem strategiske alliancer med udviklere som Almenr, arkitekter og byggefirmaer, stat og kommuner. Vi må præsentere danskerne for en begejstret fortælling om 'det gode liv', vi *kan* leve, også når vi forbruger mindre, bor på færre m², deles om mere, spiser mere grønt, og hjælpe hinanden.

Bofællesskaber har potentiale til at bidrage positivt til at håndtere klimakrisen, hvis vi kan skalere den op til at omfatte en langt større andel af befolkningen, fordi vores gennemsnitlige CO₂-aftryk er lavere. I dag er bofællesskabet stadig et privilegium for et beskedent mindretal.

Det skal ændres! Jeg håber det kan lykkes! Det vil være godt for den enkelte; godt for vores børn; og godt for kloden og naturen.

En *revolution* er der ikke tale om. Det handler om at gøre det muligt for mange flere af os at kaste en lille sten ud i den brusende flod, med håbet om, at de mange sten over tid kan ændre flodens løb.

Søndag den 21. april 2024

Generalforsamling

Fridlev er ikke blot i fysisk forstand stadig under opbygning. Det samme kan man sige om fællesskabets skrevne såvel som uskrevne regler. Vedtægterne er på plads, men der er naturligvis stadige mange 'færdselsregler', som afventer deres endelige udformning. Derfor er det heller ikke så mærkeligt, at der på denne første helt normale generalforsamling stadig er knaster, som bofællerne er uenige om, eller i hvert fald usikre på.

Fridlev har afholdt generalforsamlinger før, men det er først nu, at vi mødes på grundlag af de vedtægter, vi selv har udarbejdet og godkendt i januar 2024. Det er en dejlig fornemmelse. Omsider er vi herrer i eget hus. Fælleshuset er med 41 bofæller næsten fyldt til birstepunktet. Tre mere er til stede ved fuldmagt. To tredjedele af alle boliger er repræsenteret. Mødet er med andre ord beslutningsdygtigt.

Ifølge vedtægterne skal vi tilstræbe at vedtage alle beslutninger ved *konsensus*, som betyder, at vi ikke stemmer om et forslag, men er enige om at godkende det i enighed, også selvom ikke alle nødvendigvis er helt enige i det hele. Det er indtil nu lykkedes ganske fint.

Vores husorden fastlægger *proceduren* ved behandling af forslag. Fx at vi normalt ikke kan tage beslutning om et forslag, som har afgørende konsekvenser for bofæller og bofællesskab, første gang det præsenteres på et fællesmøde. Det skal netop *præsenteres*, og derefter fordøjes, diskuteres uformelt og tænkes igennem af hver enkelt bofælle. Det kalder vi for en *dvalende proces*. Som er med til at gøre beslutningsprocessen langsommelig, kan man hævde, men samtidig efter min mening bidrager til at styrke sammenhængskraften og holdbarheden af beslutningerne.

Når vi har med helt ukontroversielle forslag at gøre, eller forslag som omstændighederne tvinger os til at tage beslutning om her og nu, kan mødeledelsen foreslå en *hurtig proces*. Det giver fællesskabet og bestyrelsen den fleksibilitet og handlekraft, som der kan være brug for i en foranderlig verden.

Disse formalia nævnes her, fordi det er den slags, et fællesmøde skal lægge fast, inden vi kan starte på at snakke substans, sammen med valg af referenter og godkendelse af dagsorden. Helt i stil med hvordan det foregår i alle de flere hundrede tusinde foreninger, som Danmarks seks millioner borgere er med til at holde i live. Så nu er vi klar til at gå i krig med dagsordenen, som er lidt mere omfattende end normalt, fordi det er en generalforsamling.

Halvårsrapport fra bestyrelsen:

Formand Rasmus fremlagde på bestyrelsens vegne. Med fokus på at sprede ledelsen af fællesmøderne ud på flere beboere, så vi undgår at det altid er de samme, som også sidder i bestyrelsen, og med et ønske om at se nærmere på mødernes længde, tidspunktet, og formatet. Med et fællesmøde hver måned er det vigtigt, at vi ikke går døde i processer og formaliteter for deres egen skyld.

Intet af det var kontroversielt, og måske derfor affødte beretningen hverken debat eller kommentarer.

Fremlæggelse og godkendelse af årsregnskab:

Regnskabet for 2023 omfattede kun en meget kort periode, så kassereren valgte klogeligt at bruge mest tid på processen for opstarten af vores budget, hvor hun har sparret med vores eksterne revisor, som var til stede på mødet, bl.a. om valg af regnskabsprogram. Måske ikke noget alle bofæller går op i, men som er vigtigt for at Annette, vores kasserer, kan sikre, at vores økonomi ikke løber af sporet, og at indtægter og udgifter placeres korrekt i budgettet. En million kroner om året er trods alt en sjat penge, også selvom vi er 70 voksne om at bidrage.

Regnskabet blev godkendt ved konsensus og uden kommentarer fra forsamlingen.

Nedsættelse af ansvarsgrupper:

Der findes på nuværende tidspunkt i nærheden af 30 grupper i Fridlev, men mange af dem finder ikke vej til fællesmødernes dagsorden, fordi de er af uformel karakter, som fx bogklubben, byttebiksen, bryggerlauget, vinterbaderne, pendlerklubben, kaffehjørnet og yoga. De bidrager alle til at gøre bofællernes tilværelse mere interessant, men de har ikke noget formelt ansvar for fællesskabets budget eller vedligeholdelse og drift af vores fælles bygninger og udearealer.

Det er til gengæld tilfældet med ansvarsgrupper for køkken, fællesspisning, indretning af klyngehuse, ladestandere, drift og sikkerhed. Derfor giver det mening, at de alle har et *mandat*, som er godkendt på generalforsamlingen – om hvad gruppen selv kan beslutte uden at spørge fællesmødet hele tiden, og hvad de skal have godkendt, fordi det griber ind i alle bofællers liv i et eller andet omfang.

For de fleste gruppers vedkommende var mandatet helt ukontroversielt, og det udsendte forslag blev hurtigt godkendt. For enkelte blev der stillet spørgsmål ved mandatets rækkevidde. Fx hvad fællesspisningsgruppen mente med formuleringen "*ændringer af væsentlig karakter*"? Betød det, at gruppen uden at spørge fællesmødet kunne ændre pris, spisetider, betalingsform og antal kokketjanser? Nogle bofæller mente, at den slags ændringer af fællesspisningen altid burde opfattes som *væsentlige* ændringer og dermed skal fremlægges og godkendes på et fællesmøde.

Debatten viste på den ene side, at der i denne indledende fase af Fridlevs eksistens er bred opbakning til, at gruppen har behov for fleksibilitet og mulighed for at prøve forskellige koncepter af, samtidig med at

emner som de allerede nævnte altid skal betragtes som væsentlige ændringer. På den anden side blev det også tydeligt, at vi ikke er helt enige om, præcis hvor skillelinjen mellem gruppebeslutning og fællesmødebeslutning skal trækkes.

Personligt er jeg helt enig i, at Fridlev har brug for at eksperimentere sig frem til en ordning, som *alle* eller i det mindste et stort flertal føler sig trygge ved, og det handler ikke mindst om den *pris*, man skal betale for sit måltid - fordi den påvirker den enkeltes økonomi; om det *tidspunkt*, man skal møde op, når der skal spises - fordi det påvirker den enkeltes og familiens planlægning; og hvor mange *kokketjanser*, man ideelt skal bidrage med i en given periode - fordi det handler om rimeligheden i at bofæller, som kun spiser med én eller to gange om ugen, skal levere ligeså mange kokketjanser som de bofæller, der vælger at spise fire gange om ugen.

Når først vi er færdige med at eksperimentere, forhåbentlig ved udgangen af 2024, men måske realistisk først engang i 2024, er jeg overbevist om, at fællesspisningen ikke længere vil være en knast på fællesmøderne, men vil ryge langt ned på listen over emner, som vi har behov for at bekymre os om. Det er i hvert fald erfaringen fra andre nye bofællesskaber. Indtil da må vi hver især med åben pande slås for den model, vi finder bedst, for fællesspisningen er en vigtig del af bofællesskabets centralnervesystem!

Leg og træning - legepladser:

Gruppen har arbejdet på forslag i lang tid, og det er naturligvis et vigtigt emne, fordi der ikke er tvivl om, at vores mange børn ser frem til at få spændende og sikre legepladser på gårdspladserne og foran Laden.

Konklusionen på aftenens debat blev, at planen for klynge 1 og klynge 2 nu sendes i høring hos kommunen, for det skal den slags, mens processen for klynge 3 udskydes en smule, så planen kan blive revideret, før den sendes i høring.

Navngivning af fælleshuse:

Igennem længere tid har bofæller haft mulighed for at lægge forslag til nye navne for vores tre fælleshuse i en 'navnekrasse'. For et eller andet bør de hedde, ikke bare Fælleshus 1 og 2 og 3. Måske et navn, der knytter an til noget, der kendetegner husenes fysiske beliggenhed. Måske navne opkaldt efter nogle af Danmarks slotte. Måske kvindenavne hentet fra Sagnlandets historie.

Dette fællesmøde handlede om at motivere de forskellige muligheder. Et kommende fællesmøde vil tage en beslutning. Lige nu hælder jeg mest til fysiske navne, som også mindre børn vil finde interessante og lette at huske.

Flytning af affaldsområdet ved parkeringsplads 1:

Det er en sag, som især har ligget flere beboere i Klynge 2 på sinde, fordi beholderne ligger tæt på deres huse og skæmmer deres udsigt. Alle bofæller var enige i, at det er rimeligt at flytte beholderne til et andet sted på parkeringspladsen. Det vil kunne ske, så snart der er ryddet op på pladsen, hvor der lige nu opbevares en større mængde byggematerialer. Men det skal gøres, uden at der bliver færre parkeringspladser, for det er et krav i lokalplanen, at der er én p-plads pr. bolig.

Rengøringsmodeller:

Dette emne hører ikke til blandt mine favoritter på fællesmødets dagsorden, men jeg medgiver, at det er vigtigt. Vi har ikke et rengørings-selskab til at tage sig af fælleshusene, men driftsgruppen har udarbejdet modeller for, hvordan vi sikrer, at alle bofæller bidrager.

Det er kokkeholdenes opgave at gøre rent efter hver fællesspisning i fælleshus 1 og 2, og det betyder, at man afleverer køkken, spisesal, toilet og entre i samme stand, som man overtager lokalerne. Der er en særlig plan for fælleshus 3 og Laden, hvor der ikke finder fællesspisning sted. Hovedrengøring kører efter en særlig plan.

Driftsgruppen har sørget for, at de daglige rengøringsopgaver er udførligt beskrevet på plancher på køkkendøren. Aftenens debat handlede bl.a. om, hvor meget tid den enkelte bofælle er nødt til at investere. Er det for meget? Kan det organiseres på en anden og mere fleksibel måde?

Konklusion blev, at vi fortsætter med den nuværende model, og så tages det op igen til næstkommende fællesmøde.

Fremlæggelse af budget og fastsættelse af fællesskabsbidrag:

Kassereren præsenterede budgettet. For nogle posters vedkommende (vand, varme og spildevand) kender vi stadig ikke den præcise udgift. Derfor kan det være nødvendigt at vedtage et revideret budget på et kommende fællesmøde. På grundlag af det, vi ved i dag, blev det foreslået at fortsætte med samme fællesbidrag som vi har nu.

Budget og fællesbidrag blev godkendt ved konsensus.

Valg af bestyrelse:

Nogle forestiller sig måske, at bestyrelsesvalget er aftenens tilløbsstykke, med bofæller der rækker en viftende arm i vejret for at melde de-

res kandidatur og få lov til at holde valgtale. Sådan er det desværre ikke i Fridlev endnu, og heller ikke i hovedparten af landets tusindvis af ejerforeninger, uanset om det er i en kolonihave, en opgang med ejerlejligheder, eller en andelsforening. Bestyrelsesarbejdet varetages ofte år efter år af den samme lille dedikerede flok, som enten brænder for sagen eller bare har for meget tid og synes det kan være hyggeligt at være bestyrelsesmedlem, men holder sig langt væk fra formandsposten, hvor alle problemerne normalt bliver parkeret.

Man vælges for et år ad gangen, og man kan max sidde tre år i træk. Vi har altså gennem vedtægterne gjort det umuligt, at de samme kan sidde i bestyrelsen år efter år. Vi ønsker, at alle skal føle, at det er en opgave på lige fod med andre arbejdsopgaver for fællesskabets bedste. Vi ønsker ikke, at vores demokrati skal topstyres af en stærk bestyrelse.

Valget endte med genvalg af tre bofæller plus én ny, og også en ny suppleant. Valgt ved konsensus og med applaus. Fridlev er stadig i sin opstartsfase, så det er nok meget godt, at vi ikke skiftede alle ud i denne omgang.

Lørdag den 4. maj 2024

Med børnebørn i Sagnlandet

Lige siden indflytningen i Fridlev har jeg glædet mig til at præsentere bofællesskabet for mine to børnebørn bosat i Amsterdam, Mila på syv og Nico på tretten. Jeg har fortalt dem, at selvom København har meget at tilbyde børn på deres alder, så er der mindst ligeså meget spændende 'ude på landet', hvor vi nu bor. Her kan de møde historiens vingesus og helt fysisk opleve, hvordan det var at vokse op i en tid, hvor alt var mere enkelt og besværligt.

Vi startede besøget i Sagnlandet i *Kongehallen*, som ses majestætisk i al sin rekonstruerede væld i baggrunden af denne artikels indledende billede. Rekonstrueret for ikke så mange år siden på grundlag af de udgravninger, man foretog i Gl. Lejre i 2009, tre kilometer fra Sagnlandet. Her dukkede resterne af Danmarks største vikingehus frem på en græsmark, 60 meter langt fra gavl til gavl, efter de tykke stolper at dømme med en højde på op til 10 meter. Vurderet efter tidens alen en voldsomt imponerende bygning, som må have huset toppen af datidens samfund, og derfor med rette kaldes for *Kongehallen*.

Stenalder og jernalder har Mila og Nico ikke hørt så meget om i skolen i Amsterdam, men *vikingetiden* kan de ikke have undgået at stifte bekendtskab med, for der findes efterhånden en del dramatiske serier, som er gået deres sejrsgang verden over og har fascineret både børn og voksne. Alligevel kan jeg se, at det flere gange giver et gib i dem, da den kvindelige rundviser, iklædt vikingetøj, med dramatiske fagter og en dyb stemme, som runger mellem hallens smukke trævægge, fortæller højdratiske og yderst blodige historier om liv og død i vikingetiden.

Inden besøget har jeg forklaret børnebørnene, at vores bofællesskab, *Fridlev*, også har forbindelse til vikingetiden, fordi det er opkaldt efter *Fredleif*, som hører til sagnkongeslægten *Skjoldungerne*. Om *Fredleif* blev det ifølge sagn og myter sagt, at han i sin kongetid formåede at holde fred mellem rivaliserende befolkningsgrupper, og det er derfor et passende navn for et bofællesskab. Det synes de lyder fornuftigt.

Fred og fordragelighed var til gengæld ikke det, der prægede den friluftsforestilling, som lokale frivillige skuespillere opførte i den fjerneste ende af Sagnlandet. Her mødtes to grupper til deres årlige møde, og det blev besluttet, at det denne gang skulle være en kvinde, som skulle lede mødet. Næppe helt i overensstemmelse med de historiske kendsgerninger, men bestemt et morsomt kønspolitisk indslag, som Nico var gammel nok til at fange. Desværre endte mødet i et voldsomt opgør mellem de to grupper, som efterlod alle blødende og døende på græsset. Heldigvis opstod alle fra de døde. Til sidst blev tilskuerne også angrebet, på en måde som fik mange af de mindre børn til at råbe skrigende væk.

På dette tidspunkt var halvdelen af dagen gået, og børnebørnene var blevet fyldt med masser af historisk viden, mens de studerede de mange smukke huse og miljøer fra stenalder, jernalder og vikingetid, fik en fornemmelse af vikingekvindernes arbejdsomme tilværelse, jernaldermændenes tunge arbejde og stenalderjægerens mange udfordringer.

De kom ansigt til ansigt med urokser, vildsvin, får, geder og gæs. De kunne sejle i stammebåde og hugge brænde.

Vi endte, som billedet viser, i en lille indhegning, hvor de kunne lære at *male mel*, og når det var gjort, *bage melet* til velsmagende tynde brød over et ildsted. Det tog længere tid, end børn normalt har tålmodighed til, men fascinationen over at få mulighed for til sidst at spise den håndfuld hvedekorn, de havde fået udleveret, holdt gejsten oppe. Vi havde nogle dage tidligere været i Tivoli, som de synes er et fedt sted. Melmalning og brødbagning kunne sagtens konkurrere med Tivoli.

Sagnlandet er et slaraffenland for både børn og voksne, et oplagt besøgsmål, hvis man vil vide noget om sit eget lands fortid, eller har besøgende fra andre kulturer, som ikke blot interesserer sig for det moderne nordiske køkkens velsignelser på Københavns restauranter. Fx har jeg besøgt Sagnlandet med gæster fra Zimbabwe i Afrika og Bhutan i Asien, som fascineres, når de sammenligner den mere end 1000 år gamle rekonstruerede *Kongehal* med byggerier fra deres egen historie. Så finder de ud af, at *Great Zimbabwe*, et storslået bygningsværk bygget af sten uden mørtel, stammer fra nogenlunde samme periode og i øvrigt handlede med fjerne dele af verden. I Bhutan findes *buddhistiske klostre* bygget på stejle bjergsider i Himalaya fra den tid, hvor vikingerne huserede.

At der i dag findes et Sagnland, kan vi takke den nu afdøde etnolog og arkæolog *Hans-Ole Hansen* for. Han var søn af forfatteren *Martin A. Hansen*, som fandt inspiration i historien til flere af sine romaner og i en tidlig alder vakte sønnens interesse for historien. Sammen med nogle gymnasievenner byggede Hans-Ole Hansen sit første stenalderhus på en lånt nabogrund. Her opstod idéen til *Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre*, som først mange år senere skiftede navn til Sagnlandet. I et interview i Kristeligt Dagblad fra 2019, to år før sin død, siger Hans-Ole Hansen bl.a.:

"Min far trænede mig op til at se kunsten i landskabet. Det blev jeg meget optaget af, ligesom jeg blev optaget af forfædrenes praktiske erfaringer. Derfor fældede jeg for eksempel et stort træ i haven med en stenøkse som ung og fortsatte med at eksperimentere praktisk med historien. For mens min far skrev om fortiden, ville jeg opleve og sanse den.

”Hvis far ikke var død, og jeg ikke havde arvet grunden her, så var der ikke kommet et sagncenter i Lejre. Måske var det opstået et andet sted, men forsøgscentret, der blev officielt indviet i 1965, kom på mange måder til at danne skole for historiske værksteder over hele landet og også over hele Europa. I 1990’erne regnede én ud, at der i Europa var 60.000 mennesker beskæftiget ved historiske værksteder, og idéen startede faktisk her.”

Tyve år efter starten, i 1985, forlod Hans-Ole Hansen Lejre for at lade friske kræfter komme til. Selv rejste han videre og var med til at opbygge *Historiecenter Dybbøl Banke* og oplevelsescentret på *Trekroner*.

I starten var Hans-Ole Hansens tilgang langt fra populær alle steder. Om det sagde han til Kristeligt Dagblad:

”Da vi startede, havde mange museumsfolk travlt med at skelne mellem videnskab og leg, mens vi lærte skolelærere at klæde sig ud, ride på islændere og tænde bål for at åbne historien for børnene. Vi blev lidt nedladende kaldt oplevelsescentre i modsætning til de rigtige museer, men i dag kan man bare se på Nationalmuseet, at man bliver nødt til at give folk oplevelser og erfaringer med museumsformidlingen, før folk gider komme. Og sådan tænkte vi fra begyndelsen, hvor vi gerne ville lave interessant og underholdende formidling for publikum, så her startede vi med at lære børnene at male mel og koge kød som i stenalderen, og det endte nok med at redde forsøgscentret.”

Mine to børnebørn kender ikke Hans-Ole Hansens historie, men de havde en pragtfuld dag i Sagnlandet, fordi de fik mulighed for at dufte til og smage på historien.

Søndag den 12. maj 2024

Vibse fra Hvidovre

Der er forår og varme i luften i Fridlev. Bofællerne tager deres terrasser i baghaven i brug, især hen mod aften, og denne aften i maj falder Anne og jeg tilfældigt i lag med Vibse, Pia og hendes hund Carlo, Louise og hendes nyfødte og endnu ikke navngivne datter, på Vibses terrasse et stenkast fra vores egen. Vinglassene fyldes jævnligt, snakken går, historier fra de liv, vi hver især har levet, inden tilfældighederne bragte os sammen i Fridlev, vælder frem.

Springet fra en forårsaften i Hvalsø i 2024 til billedet fra en legeplads med smilende børnehavebørn i Hvidovre i 1954 er stort. Inden aftenens komsammen på Vibses terrasse var det også helt ukendt for mig, at der var en sammenhæng mellem disse to punktnedslag i mit liv.

Vibse havde jeg som alle andre Fridlevboere først lært at kende inden for de sidste to år. Men da jeg på et tidspunkt under aftenens fornøjelige snak om stort og småt fortalte vores nye bekendte, at begge mine forældre havde været lærere og min far hed Hother, afbrød Vibse mig og spurgte, om min mor hed Ingrid? Det kunne jeg bekræfte! ”Og I boede i Hvidovre?” fortsatte Vibse. Også det kunne jeg bekræfte.

Hvorefter Vibse afslørede, at hendes forældre havde boet på en vej nogle hundrede meter fra os. Og så tilføjede hun overraskende: ”Vores forældre var nære venner!”

Vibse havde aldrig heddet andet end Vibse, siden vi mødtes første gang i 2022. At hendes efternavn er Hvas, havde jeg aldrig bidt mærke i, men når jeg nu greb fat i mine dybest liggende erindringer, dæmrede det. Hvas var et navn, jeg havde hørt før.

Vibses hukommelse er ti år yngre end min, så hun kunne fortælle meget mere om vores familiers tætte forhold, selvom hun ikke var født, da jeg boede i Hvidovre.

Hun kom først til verden, da mine forældre flyttede videre til en nybygget centralskole i Ejby ved Køge, og hun fortalte, at hendes forældre havde søgt ansættelse på samme skole. Det lykkedes desværre ikke. Men familierne holdt kontakten vedlige, også da min familie efter nogle få år flyttede videre til Skælskør.

På billedet ses jeg som nummer tre fra venstre. Lillebror Stig er nummer tre fra højre.

Dagen efter aftenen med de vilde afsløringer kom Vibse forbi og fortalte, at hun havde snakket med sin storesøster, som kunne berette, at jeg havde været hendes første kæreste.

Det må jeg desværre indrømme, at jeg ikke kan huske. Men jeg mindes, at der i min familie mange år senere blev snakket om storesøsteren, fordi hun blev en kendt dansk atletikstjerne og vandt flere danmarksmesterskaber i slutningen af 60'erne.

Efter 70 år var de to familier igen tæt på hinanden. Måske får jeg en dag lejlighed til også at møde min første kæreste igen.

Mandag den 13. maj 2024

Kan en sten forsvinde?

Det øverste billede er taget tirsdag den 7. maj kl. 14:37.
Det nederste den 13. maj kl. 15:10. På et tidspunkt mellem disse to tidspunkter er der begået en forbrydelse. Den store sten i midten er blevet bortført. Muligvis den første alvorlige forbrydelse på bofællesskabets område. Men det er ikke derfor, vi bør tage sagen alvorligt. Der er langt mere på spil!

To unge mænd, som i snart mange uger har kørt rundt med små, mellemstore og store gravkøer for at fjerne én slags jord hér eller tilføre en anden dér, så udearealerne kommer til at ligne det, vi har fået lovning på, har også været behjælpelige med at flytte rundt på de større sten, som er dukket op under gravearbejdet og i efterhånden mange måneder blevet opbevaret i bunker, indtil vi kunne få dem placeret på de rigtige steder.

Det er takket være deres gravkoekvilibristiske evner, at kæmpestenen fundet foran Birgittas og Torkilds hus nu står majestætisk placeret ved indkørslen til Fridlevs Vænge, og en dag forhåbentlig vil få bogstaverne i bofællesskabets navn hugget ind, så ingen besøgende vil være i tvivl om, at de nu befinder sig på vores territorium, dér hvor Fredleif af slægten Skjold i sin tid regerede fra, efter diverse krøniker at dømme lige så fredeligt og inkluderende, som der nu om dage regeres i Fridlev.

Mindre sten, men lige så majestætiske, blev for en lille uges tid siden placeret i en rundkreds på fællesarealet ud mod engen mellem klynge et og to, med den tanke, at det kunne blive en slags *tingsted* for børn, et sted hvor de kunne samles, hoppe fra sten til sten, sidde og spise de snobrød, de med stor tålmodighed havde bagt over gløderne i ildstedet lige ved siden af, eller, når de om nogle år har alderen til det, kan drøfte sager, som *Børnenes Råd* har fået til opgave at tage sig af.

Tingstedet er opbygget med fem siddesten i en rundkreds omkring den største sten, som i Sagnlandets tid kunne bruges som spise- og drikkebord for de mest indflydelsesrige Skjoldunger, eller ved særlige lejligheder som platform for regenten, når engen var fyldt med bofæller og alle ønskede at se ham. Vi ved ikke med sikkerhed, om de fem siddesten oprindeligt, for 1500 år siden, har været placeret præcis, hvor de nu ligger. Men mærker i den store kongesten i midten udelukker enhver tvivl om, at Fredleif, og sikkert også hans forgængere samt efterfølgere, har regeret med sværdet ved hoften fra netop denne sten.

Der er med andre ord tale om en historisk sten.

Derfor har vi også med en alvorlig forbrydelse at gøre.

For Fredleifs sten er forsvundet, bortført, stjålet.

Det kunne jeg konstatere præcist klokken 15:10 den 13. maj, da jeg som så ofte skuede ud over engen fra mit arbejdsværelse på 1. sal. Mest for at se om der blandt de mange ænder og gæs skulle være landet et par af de svaner, jeg med mellemrum har set glide hen over bebyggelsen, ne-

de ved den midlertidige sø; eller om en lille gruppe legesyge harer igen havde organiseret et forfølgelsesløb rundt om samme sø.

Men denne dag var der ved første øjekast stille på engen, indtil jeg fornemmede, at der var noget galt med tingstedet. Med galopperende hjerte konstaterede jeg vantrø, at Fredleifs kongesten var forsvundet. Tilbage var der kun en fordybning i jorden. Hvad i alverden var der sket?

I mylderet af tanker, som straks overtog styringen, var det af en eller anden sikkert helt urimelig grund Sagnlandets kvinder, som jeg først kastede mig over. ”Kunne det være Alvild, Hed, Åsa, Visna, Tora eller Skjuld, som havde været på spil?” tænkte jeg. ”Havde vi ved placeringen af kongestenen overset et ritual, som Skjoldslægtens stærke kvinder havde følt sig tvunget til at reagere på?” spurgte jeg mig selv. ”Eller var det kommet dem for øre, at jeg ikke var tilhænger af forslaget om, at vores tre fælleshuse skulle navngives efter disse kvinder?”

Jeg erkender med beklagelse, at vi glemte ritualerne, da vi etablerede tingstedet. Det burde jeg have husket, især fordi jeg i andre sammenhænge gør et stort nummer ud af at sætte mig ind i andre folks kulturer og af bitter erfaring ved, hvor vigtigt det er. Måske glippede det i denne sammenhæng, fordi ingen fra Sagnlandet var til stede, da stenene blev flyttet sammen. Men det har der så måske alligevel været?

Jeg tilstår med åben pande, at jeg ikke synes, vores fælleshuse skal have kvindenavne. Det skyldes ikke, at jeg ikke finder kvindekrigere ligeværdige med de mandekrigere, som i tidernes morgen huserede i Skjoldungernes land. Min begrundelse er alene, at jeg rent praktisk synes, vi skal vælge navne, som den store flok af børn lettere vil kunne forstå, f.eks. Bakkehuset, Enghuset og Søhuset.

Mistanken om et kvindeligt hævntogt forsvandt dog hurtigt. Især da jeg snakkede med en bofælle, som efter at have hørt mig fortælle om min opdagelse kunne fortælle, at hun om formiddagen vist nok havde set et køretøj af en art bevæge sig rundt i området i nærheden af tingstedet, men desværre ikke havde nogen erindring om at have set det forsvinde med en sten. Køretøjets karakter kunne hun heller ikke gøre rede for - larvefodder, traktordæk, gravko, rendegraver, stor eller lille?

Men et kørespor i jorden kunne jeg tydeligt se, fra den græsdækkede eng helt frem til tingstedet, med en afstand mellem sporene svarende til de køretøjsspor, vi i månedsvi har vænnet os til, når der blev flyttet rundt på jordbunkerne. ”Kunne de unge mænd, som havde hjulpet med at etablere tingstedet, af en eller anden grund have flyttet Fredleifs kon-

gesten?” tænkte jeg. Det forekom mig ikke som nogen indlysende mulighed, for vi havde samarbejdet tæt om flytningen af sten til flere forskellige steder på grunden, og de ville helt sikkert have taget kontakt, hvis andre bofæller havde bedt om at få en sten flyttet.

Derfor forklarede jeg situationen grundigt for havefolkene, da de mødte på arbejde næste morgen klokken 06:30. Det kendte de som forventet ikke noget til, men så med forundring på fordybningen, da vi nåede frem til gerningsstedet.

”Sporet er tydeligt, og det er ikke den slags hjul, vi kører med. Ligner mere en rendegraver end en gravko. Ser ud som om den har holdt lige her, tæt ved stenene, og så er den kørte tilbage og videre hen over engen mod søen,” forklarede én af dem, mens han pegede ivrigt.

Vi forfulgte sporet. Gennem græsset langs jordmarken. Gennem græsset langs søen. Op på stikvejen mod Trebbiens Allé. Her kunne vi ikke med sikkerhed se, hvor sporet endte, men havde på fornemmelsen, at det kunne være i den bebyggelse, som i disse dage rejser sig på den anden side af Fridlevs Vænge. Men hvorfor lige dér?

Jeg ville gerne have en løsning på mysteriet, en opklaring på forbrydelsen. Sådan ender det nok ikke, medmindre forbryderen melder sig selv. Til minde om Fredleifs kongesten foreslår jeg, at vi planter et smukt egetræ lige der, hvor stenen lå i en uges tid. En dag vil børnene kunne holde deres tingmøder under træets skyggefulde krone.

Torsdag den 16. maj 2024

Orangeriets skæbne [2]

I et dagbogsnotat den 24. januar har jeg skrevet om den opstandelse, det vakte blandt Fridlevboerne, da vi fandt ud af, at Orangeriet ikke kom til at se ud, som vi havde forventet. Gavl og sider var blevet plastret til med uigennemsigtigt polycarbonat. De fleste af os havde forventet glas, så man kunne se ud og ind. Byggeudvalget var nødt til at drøfte sagen med bygherren, og det endte med at blive en sag for Lejre Kommune.

Det kom ikke som en overraskelse, at kommunen blev involveret. Som altid, når der bygges, er der udarbejdet en lokalplan for området, som er godkendt af kommunalbestyrelsen. Planen fortæller helt overordnet, hvad rammerne for et byggeri skal være, og på mange områder går planen ret detaljeret til værks, når det gælder hvilke materialer, man kan benytte. Kan man bruge glas eller træ eller polycarbonat til dette heller hint? Den slags skal en bygherre naturligvis overholde, medmindre man på forhånd har fået godkendt en ansøgning om dispensation.

I Fridlevs tilfælde havde bygherren ikke søgt om dispensation, inden Orangeriet, som er en del af *Laden*, blev bygget. Den blev først indsendt, da beboerne råbte vagt i gevær. Når der søges dispensation fra en lokalplan, skal de lokale beboere have mulighed for at komme med bemærkninger. Derfor modtog alle beboere i Fridlev, ligesom vores naboer, i dag et brev fra kommunen, hvor der bl.a. stod:

Der ansøges om dispensation fra lokalplanens bestemmelser om belysning på parkeringspladserne samt dispensation til facadematerialet på fælleshuset "Laden". Byggeriet er i strid med lokalplanens bestemmelser om belysning ved parkeringsarealer og facadematerialer. En godkendelse af armaturerne og facadematerialet vil derfor kræve en dispensation.

I delområde A og B skal facaderne fremstå i teglsten, teglskaller, pudsede/filsede, træ, skiffer og/eller glas. Fridlevs Vænge er beliggende i lokalplanens delområde A. Der ønskes dispensation til at montere klar polycarbonat på den del af Laden, som skal fungere som orangeri. Polycarbonaten skal erstatte det materiale der pt. er anvendt som facademateriale på Ladens orangeri.

Hvis du ønsker at komme med bemærkninger til ansøgningen, skal de være modtaget af Lejre Kommune senest den 6. juni. Dine bemærkninger vil indgå i de overvejelser, der går forud for den endelige afgørelse i sagen.

Som medlem af Byggeudvalget har jeg fulgt sagen tæt, og indrømmer gerne at have stærke følelser omkring valget af materiale. Jeg har aldrig været i tvivl om, at det hele tiden har været *arkitektens* hensigt, at man skulle kunne se både ind og ud, det viser de modeltegninger, som blev udarbejdet. Derfor har jeg fra første gang, jeg stod sammen med Anne på den skrånende og endnu ubebyggede græsmark ned mod søen, glædet mig til at mødes med bofæller i Orangeriet, snakke og nyde et glas vin, mens vi betragter de smukke og hele tiden skiftende malerier, solens

døende aftenstråler tegner på himlen lige foran os. Den oplevelse forsvinder, hvis de nu opsatte plastplader af matteret uigennemsigtigt polycarbonat får lov til at blive hængende.

Samtaler bofæller imellem tyder på, at der er bred enighed om at være uenige i den løsning, bygherren har valgt. Især valget af plast frem for glas.

Mere problematisk er det at skabe enighed om, hvorvidt materialet skal være mat eller gennemsigtigt. En problemstilling som af gode grunde optager de bofæller, som bor tættest på Orangeriet. De kan med rette være bekymrede for, at arrangementer med mange mennesker kommer tæt på – måske *for* tæt på – deres privatsfære. En udfordring, som vi ikke selv skal slås med i vores fjerne ende af bebyggelsen, hvor vi slet ikke kan se Orangeriet, men en udfordring, som fællesskabet må finde en løsning på, hvis vi efter kommunens behandling af dispensationsansøgningen ender med gennemsigtigt glas.

Sammen med brevet fra kommunen fik vi tilsendt en længere liste med bilag, vi kunne muntre os med. Lokalplanen naturligvis, og så den detaljerede ansøgning fra bygherren, som jeg straks gik i gang med at læse igennem, og straks blev overrasket over, især dette afsnit:

"Et samlet projekthold, bygherre og beboere i Fridlev bofællesskab beliggende på matrikel Hvalsø By, Kirke Hvalsø, 11dc, anmoder hermed om tilladelse til at dispensere fra lokalplanens begrænsninger til materialevalg til facaderne (§ 7.1 i lokalplan LK 78B for Fridlev og Buske Syd ved Hvalsø)."

Det er korrekt, at vi i Byggeudvalget i længere tid har vidst, at der var en ansøgning om dispensation på vej til kommunen. Men at tage *'beboerne i Fridlev bofællesskab'* til indtægt for ansøgningens formuleringer og argumenter, uden at konsultere os, er hverken rimeligt eller klogt.

Jeg har selv undervejs givet udtryk for, at jeg kunne leve med *gennemsigtigt polycarbonat*, hvis det var den bedst mulige tekniske løsning. Det har bygherren imidlertid ikke dokumenteret.

Derfor er der heller ikke klangbund blandt de involverede Fridlevboere for de ret bastante konklusioner, som bygherren fremfører i ansøgningen:

"Det er den samlede vurdering, at det bedste resultat, såvel arkitektonisk som i anvendelsen, opnås ved at udføre facaderne i polycarbonat."

”Som det fremgår af ovenstående illustrationen, har det været en bærende arkitektonisk intention, at laden skulle fremstå som et transparent gennemlyst rum. Denne effekt opnås bedst ved at anvende polycarbonaten.”

Mit indtryk er, at langt de fleste Fridlevboere vil benytte deres demokratiske ret til at meddele kommunen, at de ikke støtter en dispensation. Hvad vores naboer i området mener, ved jeg ikke. Måske vil de interessere sig mere for valget af belysning på vores parkeringspladser og langs vores gangstier. Her melder jungletrommen, at flere naboer betragter det som *lysforurening* og *yderst generende*, som vi også selv gør.

Brevet fra kommunen fortæller ikke præcist, hvornår der vil foreligge en beslutning fra kommunens teknisk udvalg, men vist nok engang i starten af august, altså om tre måneder.

Om en afvisning af dispensationen fra alle 42 boliger i Fridlev vil være afgørende, ved jeg ikke, dertil kender jeg for lidt til det politiske liv i Lejre Kommune. Måske er det bare tilstrækkeligt, at bygherren ikke har sørget for at søge dispensation, inden man opførte byggeriet?

Lørdag den 25. maj 2024

Fridlevs første Forårsfest

Det var Søren's fødselsdag på denne sommerlige majdag, og derfor spillede bandet "Huldre", godt hjulpet af lokale kræfter, også sange til hans ære. Men ellers var den troldemusik, der strømmede fra violin- og basstrenene, mest henvendt til Fridlevs store flok af børn, som begejstret hoppede rundt på Orangeriets betongulv, mens forældrene på skift nød solen og slappede af på terrassen foran Laden.

Forårsfesten er sammen med Sankt Hans festen i juni og Høstfesten i september blandt de fester, som er markeret med store stjerner på Fridlevs årshjul, udarbejdet af festudvalget *Festlev* og behørigt godkendt af Fællesmødet.

Dermed er der per definition tale om en fest, som alle bofæller bør skrive ind i kalenderen.

Selvfølge dukker alle ikke op, for der kan være gode grunde til, at man er nødt til at prioritere en familiekomsammen hos mormor eller morfar, en fødselsdagsfest hos gamle venner, eller man er forhindret af de sygdomme, som alle børnefamilier er nødt til at tage højde for.

Det er faktisk ikke så meget lettere at samle alle 42 husstande, knap 120 bofæller, på samme tid og sted i et bofællesskab end i et parcelhuskvarter, selv om der utvivlsomt er mere, der binder os sammen.

Med tiden er jeg overbevist om, at Forårsfesten vil blive én af de fester, som bofællerne, børn som voksne, nødt vil gå glip af, simpelt hen fordi fællesskabet har brug for disse frit flyvende åndehuller, hvor der ikke er et fællesmødeforslag, vi skal blive enige om, ikke et arbejdsgruppemøde, der skal planlægge praktiske gøremål, ikke en arbejdsdag, hvor der skal bygges klatrestativer eller graves huller til flere hundrede buske og træer.

Der er masser af spontane åndehuller, som ikke findes på årshjulet, situationer og tidspunkter, hvor vi finder sammen, uden at det er planlagt, ofte i mindre grupper, som egner sig godt til udvekslinger om stort og småt af mere følsom karakter, det kan være verdens gang og gangen i familien, arbejdets velsignelser og forbandelser, vejrligets betydning for vores humør og manglende beplantning omkring husene.

Den slags åndehuller sætter jeg stor pris på.

Men de store fester kan noget helt særligt, især når mange dukker op. De byder på fællessang, når vi samles, efterfulgt af musik og dans, sjove lege for børnene, afslappende lege for de voksne, hyggelig spisning af mad, vi for en gangs skyld ikke selv har tilberedt, og også meget af den snak, som de spontane møder excellerer i.

Sådan var det ved denne forårsfest.

En fest man er glad for at have deltaget i.

I hvert fald som jeg husker den!

Onsdag den 5. juni 2024

Demokrati kontra miljø?

Det meste af mit arbejdsliv har jeg beskæftiget mig med demokratiets krinkelkroge, i Asien og Afrika, især med fokus på sammenhængen mellem demokrati, lighed og frihed på den ene side og social og økonomisk udvikling på den anden. Men holder denne fortælling? Er demokratiet det bedste værn mod vores rovdrift på naturen? Det blev der ikke sagt meget om på årets danske Grundlovsdag, hvor vi også fejrede FN's "Verdens Miljødag".

For et par dage siden besøgte jeg Camilla, en kollega fra det danske bofællesskabsmiljø, som bor i *Hallingelille*, et *økosamfund* beliggende midt på Sjælland. Hun har været med fra starten i 2005, da fælleshuset stod færdigt. Siden er 20 huse og en masse voksne, børn og dyr kommet til.

Sammenlignet med *Fridlev*, som består af 42 ens rækkehuse opdelt i klynger, fremstår *Hallingelille* som et landligt Christiania, med vidt forskellige og ofte meget kreative og fortrinsvis selvbyggede boliger. Smukt og inspirerende. Men den ydre forskellighed dækker over en stærk fælles tro på nødvendigheden af at bo og leve bæredygtigt og økologisk. Beboerne søger at mindske deres miljøaftryk og højne livsglæden ved at arbejde med bæredygtige byggemetoder og byggestile; anvende en omfattende affaldssortering; udlede og genanvende spildevand i deres pilerensningsanlæg; arbejde for at dyrke og spise så meget som muligt gennem egen produktion af grøntsager.

Hertil kommen en stærk tro på, at bæredygtighed er tæt forbundet med beboernes sociale trivsel. Det gør man i praksis bl.a. ved at sikre, at alle føler sig inkluderet på fællesmøder; at tage uenigheder op undervejs i stedet for at lade dem vokse sig store; at gøre brug af en konstruktiv konfliktløsningsmodel med interne eller eksterne mæglere, hvis det bliver nødvendigt; at tale ordentligt og konstruktivt til hinanden; at arrangere tilbud om trivselsaftener og husmiddage, hvor man kan besøge dem, der ikke normalt er tættest på.

Som tilfældet er i mange andre bofællesskaber, tager man i *Hallingelille* beslutninger baseret på *konsensus*, som ikke nødvendigvis betyder, at alle er lige meget enige om alt, men at man i hvert fald ikke er aktiv modstander af et forslag. Derfor bliver *samtalen* om forslagene det centrale, sådan som det også er tilfældet i Hal Kochs demokratiforståelse – og sådan som danske politikere ofte gør en dyd ud af at fremhæve som et centralt element i det danske demokrati i deres taler netop i dag, på *Grundlovsdag*. Om samtalen stadig er det centrale i det 'store' danske demokrati, kan man dog nok sætte spørgsmålstegn ved. Også hvor mange der deltager, når det kommer til stykket.

Alle behøver ikke nødvendigvis at deltage lige aktivt i alle drøftelser, men der gøres meget ud af at sikre, at det er let for alle at tage lederskab og medansvar. Og at tage initiativer og ansvar sammen med andre for det, man brænder for. Eller som det udtrykkes: "*Hvis du er irriteret, så er der noget, du skal tage ansvar for.*"

Hallingelille er et godt eksempel på, hvordan *demokrati* og *klima* ikke bare er forbundne kar, men i høj grad er afhængige af hinanden. Demokratiet er selve den ramme, som skal sikre os, at vi får en inkluderende og ærlig samtale om, hvordan vi hver især påvirker klimaudviklingen, fx gennem vores daglige forbrug, og hvordan vi også hver især påvirkes i vores dagligdag, nu og i fremtiden, hvis vi ikke i tide kan finde effektive løsninger.

Det siger sig selv, at det er lettere at praktisere og realisere i det 'lille' demokrati, men det bør ikke forhindre landspolitikerne i at finde inspiration i de mange små danske fællesskaber, hvor det er lykkedes. Hvilket måske kunne have været et tema i dette års grundlovstaler. Det var desværre ikke tilfældet, og det var skuffende. Endnu mere skuffende var det dog, at miljøet ikke var på dagsordenen i det omfang, det fortjener.

Ikke hos *statsministeren*, selv om hun i 2019 proklamerede, at det var de unge og det grønne, som afgjorde valget.

Ikke hos *forsvarsministeren*, som også burde indse, at vores sikkerhed har med meget andet end krudt og kanoner at gøre.

Ikke hos *udenrigsministeren*, men om demokratiet sagde han dog noget fornuftigt: "Vi behøver ikke at blive enige, men vi skal tale sammen og lytte til hinanden. Det er selve grundessensen af et demokrati."

Til gengæld gik *Pelle Dragsted* fra Enhedslisten mere grundigt til værks. Han pointerede, at Grundloven indeholder basale frihedsrettigheder som f.eks. ytringsfrihed. Og peger på, at "naturen og klimaet, og vores ret til at leve et fornuftigt liv på denne planet i fremtiden, burde være beskyttet på samme måde. Det handler ikke kun om at beskytte borgernes ret til naturen - også om naturens egen ret".

Hvis jeg selv var blevet bedt om at holde Grundlovstale i Fridlev, ville jeg, trods de mange andre udfordringer, som i øvrigt trænger sig på, have valgt at snakke om, *hvorfor* det er så vigtigt, at vi netop nu snakker om sammenhængen mellem demokrati og klima. Det er vigtigt fordi:

Begejstringen fra 2019 er forsvundet. Dengang troede vi på, og ikke kun i Danmark, at der var bred forståelse for og accept af, at der måtte gøres noget, ikke i morgen, men nu. Især oplevede vi, at ungdommen gik i spidsen, ikke kun de gamle miljøaktivister.

Misinformationens og konspirationsteoriernes bagmand er villige til at bruge alle midler for at så tvivl om selve eksistensen af krisen. Endda på et

tidspunkt, hvor vi næsten hver eneste dag oplever, hvordan vind og vand og ild fortærer menneskers livsgrundlag.

Demokratiets vogtere i vores egen del af verden tilsyneladende er blevet distraheret af de mange andre kriser, som rammer os. En krig midt i Europa, og overtrædelser af grundlæggende menneskerettigheder i Mellemøsten. Også demokratiske ledere har mistet overblikket.

Teknologien redder os ikke, men det ser desværre ud til at være en del af det grundlag, som også demokratiske ledere baserer deres alt for svage indgreb på. Måske fordi de er bange for at skræmme vælgerne. Men er det ikke, især i et demokrati, vores ledes opgave at fortælle sandheden?

I dag fejrer vi Grundlovsdag i Danmark og FN's Miljødag over hele verden. Det er skæbnens ironi, at konge- og olieriget *Saudi-Arabien* er vært for FN-dagen. Et land som har kæmpet benhårdt for at forhindre, at der indgås internationale aftaler om at udfase udvindingen af fossile brændsler, hvis vi skal undgå at sætte alle de anerkendte *tipping points* i bevægelse.

Temaet i år er at genskabe jord, standse ørkenspredning og skabe modstandsdygtighed mod tørke. Men hvordan forestiller man sig, at det kan lade sig gøre, hvis vi ikke lykkes med at skære dramatisk ned på udledningerne af CO₂?

Mandag den 10. juni 2024

Så blev huset endelig rødt!

Da vi købte vores hus i foråret 2022, købte vi et lysegrønt hus, som ikke var vores favoritfarve. Heldigvis spurgte vores kommende naboer, om vi havde lyst til at bytte farve. Vi slog straks til. Så skuffelsen var stor, da vi i efteråret 2023 fik at vide, at vores hus helt korrekt havde fået rødt tag, men gavlsiderne var desværre lysegrønne. Noget var gået helt galt! Men vi fik at vide, at vi skam nok skulle ende med at få et rødt hus, når vejrguderne ellers gjorde det muligt at male.

Som tidligere beretninger fra Fridlevs mange frontlinjer lader forstå, har vi bestemt ikke haft vejrguderne med os siden indflytningen. Vi har især fået mere regn, end vi synes, vi fortjener. Det har påvirket og forsinket fremdriften af arbejdet med vores udearealer.

De sidste jordbunker på gårdspladserne og arealerne rundt om bebyggelsen blev først fjernet omkring april, lige før den officielle indvielse fandt sted. Først derefter kunne vi for alvor begynde at føre planerne om såning af græs og plantning af buske ud i livet.

Vi havde sådan set ikke det store hastværk med forvandlingen fra grønt til rødt hus. Vigtigst var, at det blev gjort ordentligt og ikke trak i langdrag, når malerne først var gået i gang. Der skulle trods alt køres en lille kran med en platform ind, så malerne kunne hejses omkring otte meter op til toppen af gavlen, og begge sider skulle males to gange for at dække den grønne farve ordentligt.

Derfor tog vi det roligt, da den første tidsplan fra entreprenøren måtte aflyses, fordi den planlagte uge ifølge DMI så ud til at blive præget af *skiftende vejr*, som i Danmark sædvanligvis betyder vind og regn afbrudt af korte perioder med skyfri gråblå himmel.

Da DMI omsider gav de to dygtige og pertentlige malere lov til at gå i gang, tog det alligevel en uges tid for dem at blive færdig. To gange måtte de trække sig tilbage og se regnen sjaske flere timers arbejde til, så den røde farve fordelte sig som smukke mønstre ovenpå den grønne.

På et tidspunkt foreslog forbipasserende bofæller, at vores hus bare skulle have lov til at se sådan ud, som Fridlevs helt specielle og kunstneriske udgave af et almindeligt Fridlevhus.

Men færdigt blev det, og er nu utvivlsomt Fridlevs bedst malede hus, med to lag rødt ovenpå den forkerte grønne, liggende mellem Ilse og Hans Jørgens mørkegrønne og Lærkes og Caspers lysegrønne, som i tidernes morgen skulle have haft vores røde farve. Helt klart en mere harmonisk løsning, end hvis begge huse var endt som lysegrønne, og sådan som arkitekterne havde ønsket det.

Nu mangler vi bare at få malet vores pergola i samme røde farve som huset, så den sidste disharmoni forsvinder. For der er efter vores opfattelse ingen tvivl om, at det hele tiden har været arkitekternes mening, at pergolaen også skulle være rød.

Onsdag den 19. juni 2024

Hvorfor ikke et seniorfællesskab?

Så kom dagen, som nogle måske møder med en vis skælven, men som jeg selv har set frem til. For når man fylder 75, skal man da fejre det, sammen med familie, venner og bofæller i Fridlev, et aldersblandet bofællesskab med en gennemsnitsalder et sted i 30'erne. På festdagen var gennemsnitsalderen langt højere, meget tættere på den alder, de fleste har i et seniorfællesskab. Hvorfor valgte vi for et par år siden et bofællesskab med både unge og ældre?

Der blev spist og drukket, snakket og danset, og spillet rock fra gamle dage, med numre som kun de ældste blandt gæsterne kunne huske at have sunget og danset til, men som de yngre kendte og satte pris på. Bandet bestod af gamle venner fra Leerbjerg Lod, det bofællesskab vi tilbragte syv mindeværdige år i fra midten af 90'erne. *Leerbjerg Lyd* kalder de sig. Alle bandets seks medlemmer er i dag pensionister.

Mange gæster, især dem på vores egen alder, som vi ikke mødes med så ofte, og som vi derfor ikke har haft lejlighed til at snakke med ansigt til ansigt, efter vi tog beslutningen om at blive en del af Fridlev, stillede ikke overraskende en masse spørgsmål om vores beslutning om at flytte i et *aldersblandet* fællesskab i stedet for i et *seniorfællesskab*.

”Er det ikke anstrengende med alle de børn?”

”Var det nu også klogt, i din alder, med et hus i to etager?”

”Yder man efter evne og nyder efter behov?”

”Blive der taget hensyn til de ældre bofæller?”

For bare at nævne nogle få af de mange spørgsmål, som for nogles vedkommende måske i virkeligheden dækkede over, at mine jævnaldrende spørgere inderst inde godt kunne tænke sig at prøve kræfter med et bofællesskab, men ikke havde modet til at kaste sig ud i det.

Så her kommer et forsøg på at svare så ærligt, som jeg formår.

Nej, børnene er én af mange gode grunde til, at vi valgte at slå os ned i Fridlev. Jeg nyder at have dem flyvende omkring benene, når vi fester sammen i et af vores fælleshuse. Jeg følger dem med interesse, når de leger med hinanden på græsplænen mellem husene. Jeg snakker med dem, når de dukker op for at få et æble fra træerne i sommerhuset, mens jeg drikker en kop kaffe foran vores hus. En gang imellem åbner de døren til huset uden at banke på først, interesserede i at se, hvad jeg foretager mig, når jeg med en åben bog liggende i skødet tager en snorkende lur i læsestolen i hjørnet af stuen. ”Hvad laver du Bjørn?”

Jo, selvfølgelig kan det være anstrengende at være en del af et fællesskab med 50 børn, for børn i Fridlev er næppe anderledes end alle andre børn. De larmer, de skændes, de græder, de driller, de har hver især deres eget temperament, forskellige grænser. Selvfølgelig kan der være fællesspisninger, hvor børn (og sikkert også forældre) er trætte efter en lang dag i vuggestue eller børnehave. Så kan småting få det hele til at gå op i en spids, og inden man ser sig om, vibrerer spisesalen af hyl og skrig. Ikke just ideelle vilkår for os ældre mennesker, som kan have udfordrin-

ger med hørelsen eller koncentrationen, og som foretrækker at spise i fred og ro og snakke med andre bofæller.

Men, så er det heller ikke værre. Fridlevs børn er ikke mindre velopdragne end de børn, jeg selv har haft glæden af og ansvaret for at opdrage, og de børnebørn, som jeg desværre ikke har mulighed for at se så ofte, som jeg kunne tænke mig. Børnene minder mig hver dag om, at et bofællesskab ikke 'bare' er et sted, hvor vi alle sammen skal leve 'det gode liv' dag for dag, men også en 'skole' i ordets bredeste forstand. Fridlev er et minisamfund med 120 indbyggere, en slags permanent højskole, og jeg tror på, at tilstedeværelsen af mennesker i alle aldre er sundt for børnene – og bidrager i høj grad også til at holde mig selv ung.

Nah, jeg indrømmer gerne, at det måske ikke var verdens klogeste beslutning at købe et hus i to planer, med en forholdsvis stejl trappe fra stuen til første sal. Men det var den mulighed, vi havde, da vi skulle vælge hus. Og selvfølgelig var det da et emne, vi drøftede. Som det var, da vi for ti år siden flyttede fra villaen i den sjællandske provinsby til lejligheden på den københavnske stenbro. Dengang var det et klart krav, at der skulle være elevator i opgangen, som en slags sikkerhed for, at vi kunne blive boende, hvis bentøjet begyndte at skranke. I Fridlevs tilfælde endte vi med at overbevise os selv om, at trappeturene ville bidrage til at holde os, og især mig som den ældste, i god form. Indtil videre klarer jeg mig uden de nye hofter, som mange jævnaldrende er blevet udstyret med! Vi krydser fingre for, at de holder mange år endnu, men som med så meget andet her i livet, er der ingen garantier.

Ja, alle bofæller forventes at bidrage til fællesskabets bedste, det står skrevet i foreningens vedtægter. Der er ikke tale om et krav, som skal dokumenteres eller måles og rapporteres og diskuteres på den årlige generalforsamling. Det ligger ikke i bofællesskabets natur, som er inkluderende snarere end ekskluderende. Men alle, der overvejer at tilbringe deres liv i et fællesskab som vores, ved på forhånd, at de hver især er nødt til *yde* et eller andet, hvis de selv og alle andre skal kunne *nyde*.

Job, der bliver naturligvis taget hensyn til vores forskelligheder. Ingen forventer, at en pensioneret og aldrende Bjørn skal løfte de samme tunge genstande, som de 30-årige er i stand til. Heller ikke at den enlige med et spædbarn kan afsætte det samme antal timer på årets arbejdsdage, som et flertal af beboerne kan. Derfor fungerer dagligdagen i et bofællesskab på den fælles forståelse, at vi alle sammen kan bidrage med et eller

andet, som kommer os alle til gode, og at det er vores *forskellige* talenter og interesser og ressourcer, som gør fællesskabet stærkt.

Jeg har flere grupper af jævnaldrende udenfor Fridlev, tidligere kolleger og gamle venner, som jeg regelmæssigt 'søger tilflugt hos', for at genopfriske gamle minder, for at drøfte verdens tilstand, eller bare for at slappe af, sladre og hygge. Det er møder, jeg ikke ville være foruden. Derudover har jeg familiens mange forgreninger, som vi efter bedste evne også bruger kræfter på at holde vedlige, og glæder os over at være sammen med, når alle har tid.

Beslutningen om at søge tilflugt i et *aldersblandet* bofællesskab som Fridlev var især båret af en tro på, at samværet med flere forskellige generationer ville bidrage til at holde os aktive og interesserede. Ikke at erstatte det netværk af mennesker, vi har opbygget gennem et langt liv. Efter et halvt år i Fridlev fornemmer vi, at det er lykkedes.

Til sidst, for god ordens skyld: Når vi *ikke* valgte at flytte ind i et *seniorfællesskab*, som normalt består af mennesker over 50 år uden hjemmeboende børn, skyldes det altså *ikke* en forestilling om, at det ville være et dårligt sted at leve. Jeg har besøgt mange seniorfællesskaber, som tilbyder masser af spændende aktiviteter, jeg sagtens kunne se mig selv i. Der er gode grunde til, at denne type af bofællesskaber lige nu er den hurtigst voksende del af bofællesskabsmiljøet.

Mandag den 1. juli 2024

En amerikaner besøger Fridlev

Googler man ordet 'co-housing', det engelske ord for 'bofællesskab', dukker navnet Charles Durrett hurtigt op. Han tilskrives æren for at have opfundet det engelske ord, og for at have introduceret bofællesskabsmodellen i USA. Han besøgte Danmark for første gang i 1980 som arkitektstuderende og blev inspireret af de danske idéer. I 1991 stod det første bofællesskab færdigt i Californien. Denne mandag delte han sine erfaringer med en gruppe bofæller i Fridlev.

Jeg stødte første gang på arkitekten *Charles Durrett*, da jeg skrev min bog om ”Rejsen til Fridlev”, fordi jeg undervejs følte, at det kunne være nyttigt at få et indblik i, hvordan bofællesskabet som model havde spredt sig fra de oplyste danske kyster til andre europæiske lande, måske endda endnu længere ud over kloden. Og blev overrasket over, at én enkelt person havde været idémager eller arkitekt for mere end 50 virkeliggjorte bofællesskaber mange forskellige steder i USA. Godt nok er det samlede antal bofællesskaber i Guds eget land kun 180, i et land med mere end 330 millioner indbyggere, langt mindre end de op imod 600, vi kan mønstre herhjemme, i et land med knap 6 millioner indbyggere.

Men jeg tvivler på, at én enkelt arkitekt eller arkitektstue i Danmark kan prale af at have lagt navn til så mange, som Charles Durrett kan skrive på sit cv. Han må have haft travlt.

Derfor tøvede jeg heller ikke, da jeg via foreningen *Bofællesskab.dk* blev spurgt, om Charles måtte komme på besøg i Fridlev, for at se vores arkitektur og høre om processen omkring byggeriet og udviklingen af vores fællesskab. Han havde sidst besøgt Danmark i september 2023 for at dele ud af sin viden. Nu kom han igen, for at mødes med gamle venner fra sine første besøg i Danmark i 1980’erne, for at se på nye danske bofællesskaber, og for at holde oplæg om arkitektur og sammenhængen mellem bofællesskabets og Grundtvigs tanker.

”Selvfølgelig må Charles besøge Fridlev!” svarede jeg prompte. Godt nok er vi et ungt bofællesskab, som stadig er ved at finde sine fødder, og vi arbejder stille og roligt med at finde de rigtige måder at praktisere vores visioner på, men vi har bestemt en smuk arkitektur at byde på, og vi lytter gerne til gode idéer fra den anden side af Atlanterhavet.

Faktisk er det ofte mere forfriskende at lytte til erfaringer fra fjerne hjørner af verden end fra den samme lille gruppe af danske udviklere, arkitekter og forskere, som vi plejer at snakke med. Jo, Danmark er anerkendt som ’verdensmester’ i bofællesskaber, vi har vel opfundet selve modellen, hvis man spørger os selv, men også på dette område kan det sikkert betale sig at lytte til de ’fremmede’. Det bliver vi klogere af, men det er vi ikke altid så gode til, som vi burde være.

”Men som ’betaling’ for vores gæstfrihed skal Charles holde oplæg for bofællerne i Fridlev,” tilføjede jeg i mit svar. ”Og selvfølgelig deltage i en fællesspisning.” Netop fællesspisningen kan være et barometer for, hvordan vores fællesskab udvikler sig.

I den jeg vender tilbage til Fridlevs møde med Charles, er jeg nødt til at introducere hans partner, *Kathryn McCamant*, som godt nok ikke var med på denne rejse, men som har været medskaber af mange af hans bofællesskaber i USA og medforfatter til flere af hans bøger. Hun har formuleret tanken om bofællesskabet - 'cohousing' - på denne smukke måde, som kan findes på US Cohousing Associations hjemmeside:

"Cohousing handler om at leve det gode liv ved at bruge mindre af klodens ressourcer og samtidig have det sjovt."

På samme hjemmeside finder man en beskrivelse af seks grundlæggende værdier, som tilsammen karakteriserer den amerikanske definition af et bofællesskab. Formuleret så det lige så godt kunne optræde på en dansk hjemmeside om bofællesskaber.

Relationer: Kernen i cohousing handler om relationer. At være forbundne har alle glæde af. Vi arbejder for en kultur præget af deling og omsorg. Udformning, størrelse og arkitektur fremmer interaktion og tætte relationer. De fleste oplever, at 20-40 boliger er den bedste størrelse, hvis alle skal kende hinanden godt.

Mindre klimaaftryk: Menneskets påvirkning af planeten er et vigtigt hensyn, og hensyntagen til vores miljø er en vigtig værdi. At leve sammen, dele ressourcer og udvikle systemer, der bruger så lidt energi som muligt, bidrager til at mindske vores belastning af miljøet.

Private boliger: Vi bor i hjem med de faciliteter, vi har vænnet os til, herunder køkkener. Vores hjem er indrettet, så de ser ud mod fællesskabet, samtidig med at de kan være private. At forbinde sig til fællesskabet er enkelt og naturligt, men behøver ikke at finde sted hele tiden. Der er også behov for privatliv.

Fællesområder: Fælles arealer, herunder et fælleshus, er med til at definere cohousing. Det gør det muligt at spise sammen, feste sammen og arbejde sammen.

Deltagelse: Vi tager beslutninger i fællesskab gennem samarbejdende beslutningsprocesser. Vi bruger den nødvendige tid på at

snakke om vores bekymringer, så vi kan finde kreative løsninger, der fungerer for os alle. At bruge og vedligeholde vores fælles ejendom styrker beboerne, fremmer fællesskab og sparer penge.

Fælles værdier: Det kan være vanskeligt for den enkelte at fuldt ud at udleve værdier som at leve grønt, tage sig af naboer og opbygge fællesskab i den brede kultur. Cohousing gør det lettere og øger dermed virkningen af vores bestræbelser.

Vi havde aftalt at starte Charles' besøg i Fridlev med en vandring ad de slotsgrusbelagte stier gennem bebyggelsens tre klynger, derefter deltage i fællesspisningen i fælleshuset, og til sidst lytte til og diskutere hans erfaringer. Inden hans ankomst havde jeg haft lejlighed til at bladre flere af hans informative og smukt illustrerede bøger igennem, fx:

Cohousing: A Contemporary Approach to Housing Ourselves fra 1988, som fortæller detaljeret om de første bofællesskaber i USA.

The Senior Cohousing Handbook: A Community Approach to Independent Living fra 2009, som overbevisende fortæller, hvordan bofællesskabet gør alderdommen værd at leve.

One Life, Live it! fra 2024, som handler om, hvordan bofællesskabet kan bidrage til et bedre liv for mennesker med autisme og Downs syndrom, et område jeg ikke har læst om i danske bøger.

Der er massevis af visdom og begejstring i Charles Durrett's bøger, og de hundredvis af fotos og tegninger giver ordene liv. "Bare vi havde gjort det på dén eller dén måde i Fridlev," hviskede jeg til mig selv, når jeg stødte på en tegning af et spektakulært hus eller et foto af en frodig gårdhave. Mange steder fandt jeg klare inspirationer fra danske bofællesskaber, men lokal amerikansk byggekultur var også tydelig.

Mens vi bevægede os rundt mellem Fridlevs norsk-inspirerede træhuse i røde, grønne og gråbrune farver, ventede jeg spændt på arkitektens dom. Han har besøgt de fleste af de mange bevaringsværdige bofællesskaber rundt om i Danmark. Kunne Fridlev hamle op med dem?

Han virkede tilfreds med det, han så; huse af forskellig størrelse mellem hinanden; gårdspladser som gav muligheder for klyngernes børn og voksne til at skabe et socialt liv; god balance mellem det private og det fælles. Samtidig med at han spurgte ind til både design og byggeteknik,

hvor jeg fornemmede, at han som arkitekt ville have ønsket at være meget mere involveret fra start til slut, end Fridlevs arkitekt har været. Han undrede sig bl.a. over, at vores fælleshuse var meget små, faktisk alt for små, og undrede sig over, hvorfor vi havde placeret legerummet for børnene oppe på loftet, for enden af en stejl trappe. Noget som ikke ligefrem skabte ro over fællesspisningen.

Aftenens diskussion viste en amerikansk pioner, som 45 år efter sit første møde med et dansk bofællesskab har bevaret troen på bofællesskabets vitale værdier: at bidrage til at skabe større lighed mellem mennesker og gøre det muligt for alle at deltage i beslutninger, som vedrører deres tilværelse.

Det undrede nogle af os, at det havde været muligt at 'eksportere' denne danske idé til et USA, som vi forestiller os, tilbyder et meget anderledes miljø end det danske. "Vi introducerede idéen på det rigtige tidspunkt," forklarede Charles. "Mange mennesker var klar til at eksperimentere med deres måde at leve på. Der var faktisk grobund for Grundtvigs udgave af 'andelsselskabet', hvor mennesker fandt styrke i at finde sammen og skabe et fællesskab, som ikke bare handlede om *mig*, men i høj grad om *os*."

Som arkitekt er han naturligvis opmærksom på de mange små arkitektoniske og byggetekniske detaljer, som skal være i orden. Men han understregede flere gange i aftenens løb, at vi ikke må glemme at holde liv i den *aktivisme*, som for alvor brændte, da de første bofællesskaber blev etableret. Den er der brug for, når rammerne for det sociale fællesskab skal etableres; når man skal blive enige om det niveau af deltagelse, man ønsker, at alle beboere ideelt skal kunne bidrage med; når man, som tilfældet er i hans eget bofællesskab, vælger ikke at have en bestyrelse.

Fordi Fridlev til at begynde med er udtænkt af et professionelt udviklerfirma, *Almenr*, var det også naturligt at berører den problematik i aftenens samtale. Jeg støtter i min bog denne udvikling, fordi jeg tror på, at udviklere er nødvendige, hvis vi skal kunne tilbyde bofællesskabet som boligform til langt flere danskere. Og det bør vi kunne, fordi det er godt for mennesker at leve i et lille fællesskab, og fordi det er godt for kloden.

I en artikel efter sit besøg i Danmark i 2023 gav Charles udtryk for en vis bekymring. Fordi vi af økonomiske grunde risikerer, at bofællesskaberne bliver for store, større end de cirka 50 voksne, man indtil nu har ment var den optimale størrelse. Møder bliver for tunge, enighed om beslutninger vanskeligere. Fridlev har lige ved 70 voksne.

Denne aften tog Durrett ikke afstand fra udviklernes voksende rolle, og han var enig i, at vi har behov for at udbrede boligformen til en større del af befolkningen. Uden at give afkald på det stærke fællesskab; uden at give køb på betydningen af en involverende designproces; uden at nedtone betydningen af vores sociale profil. Alle sammen værdier, som stadig skal være det, vi sælger bofællesskabet på.

At få en amerikaner på besøg kan være nyttigt, fordi 'fremmede' øjne ofte ser mere og tydeligere, end vi selv magter. Derfor tak til Charles Durrett for at have valgt et besøg i Fridlev som en del af hans Danmarksbesøg i 2024.

Torsdag den 22. august 2024

Orangeriets skæbne [3]

I dag fik jeg brev fra teknisk forvaltning. Den dispensationsansøgning, som entreprenøren havde fremsendt til kommunen i maj måned, var blevet behandlet. Ikke overraskende, og helt i overensstemmelse med bofællers og naboers holdning, var beslutningen et rungende *nej*. Det blev slået fast, at det altså *ikke* er tilladt at bruge polycarbonat som facademateriale på Orangeriet. Der skal være glas på facaden. Hurra!

Opmærksomme læsere har muligvis allerede bemærket, at dette er den tredje historie, jeg skriver om Fridlevs centrale bygning: Orangeriet, smukt beliggende mellem klynge 1 og klynge 2, tæt ved engen og med udsyn til søen. Orangeriet rummer den største sal i Fridlev, et oplagt sted for alle bofællesskabets beboere at samles til møder og fester. Salen udgør halvdelen af Laden. Den anden halvdel rummer værksteder, multirum og musiklokale. Det er med andre ord en bygning, som spiller en central rolle i fællesskabets liv.

Første gang jeg skrev om Orangeriet var den 24. januar, da vi under byggeprocessen konstaterede, at bygningen vist ikke kom til at se ud, som vi havde forventet: en bygning med facader af glas, som man kunne se igennem. Det syn, der mødte os, var facader af uigennemsigtige plastplader, eller *polycarbonat*, som materialet også kaldes. Hvordan ville solnedgangen mon se ud gennem det materiale? Ikke godt, syntes vi!

Det drøftede vi selvfølgelig med repræsentanter for både bygherre og entreprenør. Der var sådan set forståelse for, at vi følte os 'snydt', men ikke enighed om, hvordan problemet skulle løses. Ville en udskiftning af plycarbonat med glas kunne lade sig gøre, uden at hele den bærende trækonstruktion skulle laves om? Naturligvis en vigtig overvejelse for dem, der skulle betale regningen. For os var det afgørende, at vi fik den udformning, vi mente at have fået lovning på. Det er trods alt os, som skal leve med bygningen dag ud og dag ind.

I de efterfølgende uger blev sagen naturligvis drøftet mellem bofællerne, også på et Fællesmøde, og ikke helt overraskende viste det sig, at vi måske ikke var så enige om *gennemsigtighed* kontra *uigennemsigtighed*, som vi havde troet. Kunne det trods alt ikke være en fordel med en vis beskyttelse mod solen? Og ville det ikke være rart for de nærmeste naboer, at man ikke kunne se direkte ind i deres huse oppe fra Orangeriet?

Den debat blev imidlertid sat på pause af entreprenøren, som uden at involvere os sendte en ansøgning til kommunen om dispensation fra de regler, der er nedfældet i lokalplanen for vores område. Det skrev jeg ret detaljeret om den 16. maj. Hvor jeg også forudså, at der ville komme indsigelser fra langt de fleste naboer, ikke bare bofællerne i Fridlev, men også naboerne i de nærliggende boligkvarterer.

Efter tre måneders behandling i den kommunale forvaltning (og det nævner jeg ikke for at antyde, at sagen er blevet trukket i langdrag), dukkede der en skrivelse fra Lejre Kommune op i min E-Boks. Jeg har egentlig aldrig været i tvivl om, hvad udfaldet ville blive, men jeg ind-

rømmer gerne, at jeg for en sjælden gangs skyld klappede i hænderne ved modtagelsen af en henvendelse fra det offentlige. Da jeg åbnede dokumentet, kunne jeg øverst i brevet læse følgende:

Afslag til at anvende polycarbonat som facademateriale på fælleshuset Laden, Fridlevs Vænge, 4330 Hvalsø.

Selve brevet var en kopi af det brev, kommunen havde sendt til ansøgeren. Her stod der, forholdsvis kort og præcist:

Nu har vi behandlet din ansøgning om at anvende polycarbonat som facade-materiale på fælleshuset Laden. Vi kan ikke meddele dispensation til at anvende polycarbonat som facade-materiale. Sagen har været i naboorientering, og der er kommet indsigelser til projektet fra 42 naboer. Sagen har været politisk behandlet den 13-08-2024.

Derefter forklarer brevet, også kort og præcist, hvorfor ansøgeren har fået afslag på ansøgningen:

Ejendommen er omfattet af lokalplan LK 78B. Jf. § 7.1 skal facaderne i lokalplanens delområde A fremstå i teglsten, teglskaller, pudsede/filsede, træ, skiffer og/eller glas. Lejre Kommune kan derfor ikke give dispensation til det ansøgte.

I vurderingen er der lagt vægt på, at byggeriet ikke vurderes at være i harmoni med omgivelserne, men vil skille sig ud fra den øvrige bebyggelse i området. Polycarbonat har en kortere levetid end glas og efter 10 år garanterer producenten 94 % farveægthed. Hertil kommer at plastmaterialer på facader og tagflader ofte gulnes og bliver matte med tiden, på en måde glas ikke gør.

Sidst i skrivelsen gør kommunen opmærksom på, ”at der ikke i den konkrete sag foreligger særlige forhold, der kan begrunde en dispensation”. Man gør også opmærksom på, at ændringen skal være gennemført inden udgangen af 2024.

Jeg havde gerne været denne sag foruden. Jeg havde foretrukket, at bygherre og entreprenør inden byggeriet af Orangeriet havde sikret sig, at det skete i overensstemmelse både med bofællernes forventninger og retningslinjerne i Lokalplanen.

Nu glæder vi os til at se Orangeriet i den udgave, vi har drømt om.

Fredag den 30. august 2024

Fredagsbarens velsignelser

Foto:
Søren Ganer,
Fridlev

I mit liv som københavnner kunne jeg indenfor en radius af et par kilometer udpege et stort antal værtshuse, hvor jeg sammen med venner eller bekendte i opgangen kunne nyde en kølig øl eller et glas vin, efter en uge med travlhed. Her i Hvalsø er valgmulighederne mere begrænsede. Heldigvis er 'Fredagsbaren' blev en fast institution, som på en smuk sommeraften som denne samler både unge og ældre, inklusive børneforældre med babyalarmen liggende foran sig.

Der er noget en *bar* kan, som kun de færreste andre lokaliteter er i stand til: få snakken til at gå om snart sagt alt mellem himmel og jord, fra de højtflyvende politiske analyser til de dybt personlige hemmeligheder; og den kan få mennesker, som opfatter hinanden som modstandere eller modsætninger til at se med mildere øjne på hinandens styrker og svagheder.

En del af forklaringen har sikkert noget med indtagelsen af alkohol at gøre, fordi det gør både tanken og tungen lettere og friere. Men i Fridlevs tilfælde kan det også have noget at gøre med, at Fredagsbaren til forskel fra de mange andre møder i bofællesskabet ikke har nogen bestemt dagsorden, udover naturligvis at samle folk til afslappet og muntert samvær, netop uden en dagsorden.

Og så *er* der naturligvis en *dagsorden*, i hvert fald i mit tilfælde. Som er at komme tættere ind på livet af mine bofæller, høre om de familier de er vokset op i, hvorfor de valgte denne eller hin uddannelse, hvordan de havnede i det job, de nu sidder i, eller hvorfor netop de to endte med at blive gift med hinanden, om de har været politisk aktive og hvad de mener om de utallige politiske dagsordener, som politikere og medier mener, vi bør interessere os for.

Jeg har ikke nogen forestilling om, at *demokratiet* i Fridlev forudsætter den form for intimitet, som en Fredagsbar kan være rammen omkring. Men baseret på mange års erfaring er jeg overbevist om, at nogle af de svære beslutninger, et fællesskab kommer til at skulle håndtere, bliver lettere at finde løsninger på, når vi har løftet sløret for nogle af de 'hemmeligheder', vi alle bærer rundt på. Så er vi mindre på vagt overfor hinanden; har større tillid til hinanden som mennesker.

Når jeg ellers tager på bar, sker det næsten altid sammen med mine jævnaldrende, venner fra studietiden, kolleger fra arbejdslivet, venner vi har boet i nærheden af, da vores børn voksede op. Det er bestemt hyggeligt, og jeg ser frem til vores sammenkomster, hvor vi kan genopfriske minderne fra gamle dage, og selvfølgelig bekræfte hinanden i, at *vores* politiske positioner stadig er de rigtige.

Også denne aften slog det mig, eller det blev gjort tydeligt for mig, at jeg nu bor sammen med unge mennesker på mine børns alder. Deres forældre er på min egen alder. Jeg finder det interessant at lytte til deres fortællinger om *deres* rejse til Fridlev, hvad der har drevet dem, hvordan deres familier oplever det, hvilke drømme de har for deres børn.

Tak for en dejlig bar- og sommeraften foran Orangeriet!

Mandag den 2. september 2024

Vi har fået ladestandere!

For mindre end en måned siden besluttede Fællesmødet i fuld enighed Ladegruppens oplæg til den praktiske etablering af landestandere i Fridlev, baseret på de principper, Fællesmødet godkendte i starten af året, nemlig at fællesskabet skal eje infrastrukturen, og at den enkelte bilejer betaler for sit forbrug. Mødet besluttede, at firmaet Drivee skal stå for etablering af drift. I dag kan vi konstatere, at der er landestandere på alle tre parkeringspladser.

For de fleste er alle de tekniske detaljer nok ikke så afgørende. Men i en situation, hvor kun et meget lille mindretal af Fridlevs biler på nuværende tidspunkt er elbiler, var det vigtigt for Ladegruppen at lægge alle oplysninger frem, så klart og overskueligt som muligt. Sådan som vi også har gjort, når vi har taget andre beslutninger om fællesskabets investeringer, vel vidende at ikke alle bofæller vil få lige så stor brug og glæde af investeringerne. Det er vilkårene, når man bor i et fællesskab bestående af 42 familier.

Derfor vil jeg i dagens glædelige anledning, hvor jeg selv har koblet min elbils kabel til en ladestander og konstateret, at systemet fungerer, tillade mig at gengive de oplysninger, som blev fremlagt på mødet i sidste måned. Måske kan det også være en hjælp for andre fællesskaber, som planlægger at opsætte ladestandere.

Vi startede for mange måneder siden med at indhente tilbud fra fire ret forskellige operatører, nogle af de helt store på markedet, nogle af de mindre, nogle som udelukkende tilbyder ladestandere, nogle som også leverer elektricitet. Der er mange aktører på markedet, og det kan godt opleves som lidt af en jungle, hvis man ikke har den store tekniske viden, hvilket ingen af Ladegruppens medlemmer havde.

Vi endte med at vælge firmaet *Drivee*, én af de lidt mindre aktører, bl.a. fordi vi oplevede, at størrelsen gav mulighed for en mere personlig betjening. Men det skal også siges, at de tre andre operatører leverede de informationer, vi havde brug for undervejs.

Beslutningen: Aftalen med Drivee om etablering og drift indebærer en éngangsinvestering på 90.675,00 kr. til etablering af den fysiske infrastruktur, plus en årlig driftsudgift for foreningen på 9.288,00 kr. Det er indenfor den afsatte ramme.

Etablering af 3 landestandere: Aftalen indebærer opsætning af tre standere [med i alt 6 udtag], placeret med én stander på hver af de tre parkeringspladser. Anlægget baseres på den infrastruktur, som allerede eksisterer [eltavler og kabler].

Ejerskab: Aftalen indebærer, at Fridlev fra starten ejer det fysiske anlæg, sådan som det blev besluttet på fællesmødet i februar.

Anlæggets kapacitet: Med tre ladestandere [seks udtag] får Fridlev kapacitet til at levere opladning til mindst 13-15 elbiler. Dermed er anlægget efter gruppens vurdering tilstrækkeligt til de næste cirka fire års behov. Skulle der blive brug for mere kapacitet tidligere end forventet, kan der hurtigt etableres yderligere en ladestander på P2 ved brug af det eks-

tra kabel, som allerede er etableret. Det vil stort set koste det samme til den tid, som det ville koste nu.

Drift af anlæg og administration: Aftalen indebærer, at Drivee varetager såvel service som drift, herunder betaling direkte fra brugerne af anlægget [kun bofæller]. Dermed belastes Fridlev ikke selv med nogen form for daglig administration.

Abonnementsaftale: Der indgås aftale med operatøren om at oprette et fast abonnement som betaling for service ved nedbrud, opdatering af firmware, fakturering direkte til brugerne, forbrugsoversigter, ol. Det vil på langt sigt være betydeligt billigere for fællesskabet end at betale via en afgift på hver enkelt kWh, som lades.

Prisen per kWh: Aftalen indebærer, at ladeprisen som udgangspunkt følger prisen på el-børsen time for time [typisk billigere om natten end midt på dagen]. Oveni kommer betaling for energinet, transport, elsel-skab og elafgift [som vi ikke kan få refunderet, fordi vi har solceller på fælleshusene], samt en foreningsafgift. En samlet pris kan ikke fremlægges på nuværende tidspunkt, men under normale omstændigheder vil Fridlev-prisen per kWh være billigere end den pris, der betales ved en offentligt tilgængelig ladestander.

Tilbage er kun at oplyse om de regler, som gælder for parkering på bofællesskabets tre parkeringspladser, som rummer i alt 42 pladser, én for hvert hus. Eller mangel på regler vil nogle måske mene.

For her og nu har vi valgt at se, hvordan det udvikler sig. Som udgangspunkt har ingen biler eller huse *faste* pladser, og det er derfor heller ikke forbudt for en *benzinbil* at holde ved en ladestander. Men vi opfordrer benzinbilisterne til at tage hensyn og undgå parkering ved ladestanderne, hvis det er muligt.

Indtil videre er borgerne i Fridlev ikke underlagt særlig mange husordensregler. Det har vi overlevet indtil nu. Mon ikke vi også finder ud af det, når det gælder elbilisternes behov for at få opladet deres biler.

Torsdag den 12. september 2024

Afrika i Lejre

På billedet ses Priscilla Misihairabwi-Mushonga, Zimbabwes ambassadør i de nordiske lande, sammen med et par af de lejreboere, som var med til at organisere årets Lejre Høstfestival. Hvor man ikke alene kunne lytte til spændende musik, nyde god mad og drikke, og købe spændende lokale produkter i de mange boder, men også møde tre kunstnere fra Zimbabwe, som skaber smukke figurer i sten. De var en del af den tre uger lange "Afrika i Lejre" festival.

En gammel ven og kollega, som har boet i Lejre i mange år, tog efter indflytningen i Fridlev kontakt og spurgte, om jeg havde lyst til at deltage i det årlige *Afrika i Lejre* projekt. Det havde jeg selvfølgelig. Vi har begge boet og arbejdet i Zimbabwe, og vi deler en stor kærlighed til landet, ja, til hele kontinentet. Og til ønsket om at vise danskerne en flig af de store menneskelige og kulturelle værdier, som Afrika og afrikanerne rummer. Jo, Afrika handler også om fattigdom, ulighed, udbytning og mangel på demokrati, men vi må ikke glemme alt det andet, alt det vi selv kan fascineres og lære af.

I sandhedens interesse handlede mit *ja* til at deltage også om at finde fodfæste i et nyt miljø, som jeg godt vil være en del af, udover at mit bofællesskab tilfældigvis ligger i Lejre Kommune. Jeg tænkte, at et samarbejde, som involverede skoler og lærere, kirker og præster, foreninger og aktivister, kunne give mig kontakter, som vi på den lange bane kunne få glæde af i Fridlev.

Som tidligere år handlede *Afrika i Lejre 24* først og fremmest om at etablere ”*relationer i øjenhøjde*”, som Zimbabwes ambassadør formulerede det i en samtale med Roskilde Dagblad. Som det skete på kommunens skoler, hvor de tre stenkunstnere arbejdede med eleverne; som det skete ved udstillinger i kommunens kirker; og som det skete ved Høstfestivalen i Lejre.

Jeg mødte første gang Zimbabwes ambassadør i begyndelsen af 1990'erne, da jeg var lantedirektør for Mellemfolkeligt Samvirkes arbejde i landet. Vi støttede bl.a. en ny kvindeorganisation, *Women's Aids Support Network*, på et tidspunkt hvor HIV/AIDS var i voldsom stigning, og hvor især kvinder følte sig magtesløse i et overvejende mandsdomineret samfund. Priscilla var koordinator, og hun talte højt og klart kvindernes sag og gik til kamp for deres rettigheder.

Det blev starten på et personligt venskab, og ikke mindst starten på Priscillas politiske karriere, fra byrådsmedlem i hovedstaden Harare over parlamentsmedlem for det største oppositionsparti til ambassadør i Stockholm for alle de nordiske og baltiske lande.

Priscilla sagde straks *ja*, da jeg skrev til hende og fortalte om planerne for *Afrika i Lejre*, herunder de tre stenkunstnernes deltagelse. Jeg nævnte selvfølgelig, at et besøg i Lejre også ville give hende mulighed for at møde flere af de danske udviklingsarbejdere fra Mellemfolkeligt Samvirke, hun havde arbejdet sammen med i 90'erne. Og jeg understregede, at jeg forventede, at hun ville bo hos os i Fridlev!

Det affødte måske ikke overraskende denne overskrift i Dagbladet: *"Zimbabwes ambassadør overnatter i bofællesskab på Sjælland"*. Hun vidste, at vi igen var flyttet i bofællesskab, og til Dagbladet sagde hun:

"Jeg elsker natur og fællesskab, og så taler vi tit om bæredygtige boformer, men det er første gang, jeg ser et praktisk eksempel. Man er sammen i hverdagen og hjælper hinanden. Det er meget inspirerende."

Afslappende fritid i Fridlev var der nu ikke meget af. Det meste af tiden gik med at besøge så mange aktiviteter som muligt. Og der var nok at vælge imellem, som den følgende korte oversigt viser.

Stenworkshops: På skoler for 4. og 5. classes elever samt elever på tre efterskoler. Børnene var alle steder meget engageret og formåede på kort tid at lave originale og fine små kunstværker. Allerslev Skole udstillede efterfølgende børnenes arbejder i Sognehuset ved Rorup Kirke. Kunst-Smedjen i Roskilde lavede workshop med de tre kunstnere.

Kunst i kirkerne: Syv kirker i Lejre Provsti udstillede i to uger skulpturer og malerier fra Zimbabwe og Kenya. Initiativet blev indledt med en fælles provstigudstjeneste i Osted med mere 120 deltagere og efterfulgt af en kirketur for 60 deltagere i busser til seks af kirkerne. Turen var en indføring i både afrikansk kunst og lokal kirkekunst.

The Great Green Wall i Hvalsø Bio: Filmaftenen i Hvalsø Bio blev indledt af borgmester Tina Mandrup med en refleksion over klimudfordringerne i henholdsvis Lejre og Afrika. Filmen handler om klimaudfordringerne i Afrika, men er også en film om, hvordan musik og kultur kan være udgangspunkt for handling. Filmen blev fulgt op af en samtale mellem Zimbabwes ambassadør og Ketil Karlsen, chef for Afrikakontoret i Udenrigsministeriet. En spændende aften i en fyldt biograf.

Grøn Kirkefestival: Et samarbejde mellem 10 kirker om en tredages festival med koncerter, udstillinger, mm. Der var udstilling og stenworkshop for børn og talks med billedhugger Laila Westergaard, der fortalte om sine oplevelser og mødet med stenkunstnere i Zimbabwe, om vidt forskellige kulturer, der alligevel har et fælles sprog, og om hvordan man lærer af hinanden.

Lejre Høstfestival: Lejre Kunstforening var som del af Høstfestivalen arrangør af både udstilling af malerier og skulpturer og stenworkshop for børn og salg af små stenværker af børn fra Zimbabwe. Der var stor søgning af både børn og voksne til workshoppen med de tre kunstnere og igen gode samtaler mellem nysgerrige lejreboere og kunstnerne og ambassadøren fra Zimbabwe.

Papaya koncert: Osted Valgmenighed stod for koncerten med Papaya, der netop var hjemvendt fra Sydafrika med sange fra et Sydafrika, der igennem generationer har fundet mod, styrke og fællesskab gennem musikken. Med masser af energi og musikalsk intensitet fik Papaya fortalt både historien om Mandala og unge sydafrikaneres frustration over en virkelighed med arbejdsløshed og fattigdom.

I Fridlev havde vi set frem til at give husly til medlemmerne af teatergruppen *NAFSI* fra Kenya. Gruppen har besøgt Danmark flere gange, og den skulle efter planen optræde og lave workshops i flere af kommunens skoler. Helt overraskende, og meget skuffende, fik gruppen afslag på deres visumansøgning. Alle planlagte aktiviteter måtte aflyses.

Vi ved, at Danmark i disse år forfølger en stram udlændingepolitik, som der åbenbart er ret stor opbakning til. Men at det skal betyde, at vi ikke – som vi har gjort gennem årtier – kan gennemføre *kultursamarbejde* med ”fokus på venskab, respekt og ligeværd og med unge i fokus”, som det formuleres i regeringens nye strategi for samarbejdet med Afrika, forekommer uforståeligt.

Som sagt har *NAFSI* været i Danmark flere gange, og uden problemer. Men efter myndighedernes nidkære gennemgang af ansøgningen, mente man, at der *ikke* var tilstrækkeligt med midler på deres bankkonti; at gruppen *ikke* havde mulighed for at skaffe pengene ’på lovlig vis’; og at gruppen ligefrem var til *fare* for den offentlige sikkerhed.

At den planlagte rejse og opholdet i Danmark var finansieret af midler fra Udenrigsministeriet gør blot beslutningen endnu mere grotesk!

Teaterfolkene fra Kenya ville uden tvivl have bidraget til endnu flere mindeværdige oplevelser for de tusindvis af skolebørn og voksne i Lejre Kommune, som gennem festivalens tre uger fik mulighed for at stifte bekendtskab med Afrika i ’øjnehøjde’.

Efter et besøg på én af kommunens skoler, sagde Zimbabwes ambassadør dette om sin oplevelse:

”Det var en meget stærk følelsesmæssig oplevelse at se den unge zimbabwiske kunstnere vise eleverne, hvordan man arbejder som skulptør og samtidig fortælle om Zimbabwe. Det var meget tydeligt, at der blev skabt en forbindelse, og det var fantastisk at være vidne til.”

Hvis der afholdes *Afrika i Lejre* festival igen i 2025, håber jeg, at Fridlev får mulighed for at stille gæsteværelser og fællesspisninger til rådighed for kunstnere fra Afrika. Vores 50 børn vil uden tvivl være begejstrede for at få lov til at lave stenskulpturer sammen med stenkunstnere

fra Zimbabwe, eller spille teater sammen med artister fra Kenya. For de 70 voksne vil det være en mulighed for at indgå i dialog med mennesker, som lever under andre forhold, end vi selv gør. Meget kan vi få at vide ved at kommunikere på de sociale medier, men der er nu ikke noget, som på samme tid giver indsigt og oplevelse som det personlige møde mellem mennesker.

Heldigvis ved vi, at *Afrika i Løjre* nåede ud til mange mennesker i kommunen, nok især til de unge, men også mange voksne, herunder mange forældre til de skolebørn, som fik de mest intense oplevelser. Og det skete vel at mærke, uden at festivalen modtog store beløb i støtte. Det største kom fra Løjre Kommunes *Klimafond*, som støttede afholdelsen af et arrangement i Hvalsø Bio. Aktiviteter på folkeskoler, efterskoler og i kirker blev finansieret af de pågældende institutioner.

Det tyder på, at der stadig er saft og kraft i det folkelige Danmark. Ikke alt står og falder med, at der står en åben pengekasse klar et eller andet sted i det offentlige system.

Heldigvis var der også borgere, som åbnede deres personlige pengekasse og købte skulpturer skabt af billedhuggerne fra Zimbabwe: Rickson Zavare Murehwa, Goodson Mlera og Rememberance Chikuruwo. Der blev også solgt mange malerier af kunstnere fra andre dele af Afrika.

Selv vil jeg naturligvis huske mine fem dage sammen med ambassadøren, og ikke mindst den store fælles gudstjeneste i Osted Kirke. Her medvirkede den i Danmark bosiddende zimbabwiske bluessanger, *Miriam Mandepira*, og det var bevægende, da Priscilla efter en kort takketale begyndte at synge én af sit lands sange og fik hjælp af de tre billedhuggere og til sidst også den professionelle bluessanger.

Det kan vi danskere godt lære noget af.

Mandag den 16. september 2024

Et eksistentielt opgør

Foto:
Jonas Halfter,
Almenr

Jeg synes selv, det er et dejligt billede af en aldrende bofælle, som vandrer ad Fridlevs stier en solrig sommerdag, mens børnene er i skole eller børnehave, og undervejs passerer en trehjulet cykel, som Svend eller Helga senere på dagen vil suse rundt på. Et vidnesbyrd om, at Fridlev er et sted for både børn og ældre, som kan have stor glæde af hinanden. Og et sted, hvor vi i fællesskab kan leve på en måde, som bidrager til en bedre balance mellem natur og menneske.

Udviklerfirmaet *Almenr* har været bygherre for *Fridlev*. Firmaet fik idéen til at bygge et bofællesskab i udkanten af Hvalsø, fandt og købte en byggegrund, valgte en arkitekt til at udtænke bebyggelsens boliger og fælles faciliteter, og udpegede den entreprenør, som stod for byggeriet. Almenr 'indfangede' også de familier, som havde lyst til at flytte i bofællesskab, men ikke selv kunne overskue at gå i gang med at realisere drømmen selv, sammen med andre. Sådan nogle som mig selv og min hustru.

Denne proces handler min bog om *"Rejsen til Fridlev"* også om. Plus en hel masse andet, der foregår over 575 dage fra april 2022 til november 2023. Efter udgivelsen af bogen spurgte Almenrs journalist og kommunikationsmedarbejder, *Gitte Jørgensen*, om hun måtte interview mig om nogle af de temaer, jeg tager fat på i bogens dagbogslignende artikler. Det sagde jeg selvfølgelig ja til, og vi havde en lang samtale, som Gitte har redigeret til nedenstående tekst, som her bringes i sin fulde længde.

Jeg møder forfatter Bjørn Førde over en kop kaffe en eftermiddag i kontorfællesskabet BLOX i København. Han har indvilget i at fortælle om sin nye bog "Rejsen til Fridlev – om bofællesskaber og klimakrise" – om baggrunden for bogen og intentionen med den.

"Rejsen til Fridlev" er Bjørns nyeste bog, og den blev anderledes, end han havde forestillet sig. Han havde tænkt, at den skulle bestå af små fortællinger om hans egen personlige rejse fra storbylivet til det nye bofællesskab Fridlev på landet, men verdens urolige klima pressede sig på, og bogen endte et andet sted, end den startede.

Her er seks nedslag fra samtalen med Bjørn, som handler om et eksistentielt opgør på flere planer - fra at flytte til det nye bofællesskab Fridlev, der ligger i Hvalsø i Lejre Kommune, til store verdensomspændende temaer om klima og ulighed.

Det utænkelige skete for dig d. 14. april 2022. Du skriver i din bog, at det føltes som et meteorisk nedslag den dag, hvor din hustru Anne foreslår dig, at I skal flytte til bofællesskabet Fridlev. Du står på en skiløkke i Norge, da Anne ringer.

Ja, Anne har læst om Fridlev, så hun ringer og foreslår, at vi flytter fra vores Østerbrolejlighed til bofællesskabet Fridlev, der er ved at blive bygget. Det er som et meteorisk nedslag, det vender op og ned på mine forestillinger om, hvordan livets rejse skal ende for mig og Anne.

Jeg trives jo sådan set meget godt på Østerbro, og hvis jeg skal være helt ærlig, havde jeg nok ikke klargjort, at vi ikke så tingene på samme måde. Jeg er lidt ældre end Anne og har været på pension, hvor jeg har nydt at skrive bøger, mens Anne har været på arbejdsmarkedet, men hun går også på pension på et tidspunkt. Jeg kunne høre, at der inde bag Annes forslag lå et opråb: ”det her er noget, vi kan arbejde sammen om.”

Da jeg talte med Anne, slog det mig også, at det havde været let for os at flytte i bofællesskab i 1990'erne, og at vi dér havde den lykkeligste tid i vores liv sammen med vores børn. Den tryghed, nærhed, den gensidige forpligtelse, vi havde, ikke bare med hinanden, men også med 29 andre familier, er i meget høj grad det, vi begge synes, er en væsentlig del af det gode liv.

Så vi havde fra tidligere gode erfaringer med at leve i et bofællesskab, og jeg tænkte, at det faktisk kunne være sjovt at være med sammen med nogle unge mennesker og bygge noget op fra grunden af, som vi skulle i Fridlev. Det er et helt nyt samfund, der skal bygges op, og det er - selv i ægteskabets sammenhæng - en fantastisk gave og mulighed at få. Så jeg sagde ja til Annes forslag.

***D**u havde forestillet dig en bog med en række små personlige fortællinger, men omverdenen pressede sig på. Hvad var det, der skete?*

Der skete det, at klimakrisen tog til, mens jeg sad og skrev. For eksempel store oversvømmelser i Pakistan og skovbrande i Sydeuropa - og det påvirkede den måde, jeg så bofællesskabers fremtidige rolle på, for os selv og for samfundet.

Jeg kunne se det håb, der ligger i, at vi organiserer os på en ny måde, hvor vi bor sammen og deler vores ressourcer. Jeg tænkte, at jeg kunne bidrage en lille bitte smule ved at skrive en begejstret - eller i hvert fald en positiv - fortælling om, at vi godt kan leve et godt liv, uden at forbruge så meget, og uden at forbruge på den måde, som er drivkraften i klimakrisen i dag.

Hvis du kigger på mængden af rapporter om stigende temperaturer og for meget regn og for mange store oversvømmelser, ved du, at der er noget galt. Det var mængden af rapporter, der ramte mig.

Jeg har løbende registeret udgivelser af diverse klimarapporter. Jeg har skrevet om klimakrisen siden 80'erne, hvor jeg var med til at oversætte Brundtland-rapporten, og jeg skrev den første folkeskolebog om Brundtland-rapporten og klimaforandringer, og hvordan det påvirker verden, at vi har et så stort forbrug.

Der er faktisk nogle ting, vi kan gøre i vores samfund, og der er måder, vi kan leve sammen på, som gør, at vi - uden at det bliver et ideologisk korstog - kan reducere vores forbrug af energi, vores spild af plastik, vores forbrug af materielle ting og så videre. Vi kan hver især gøre noget, som ikke gør ondt.

Vi kan faktisk leve for mindre i et bofællesskab, vi kan udlede mindre i et bofællesskab, og vi kan håndtere forskelligheder og diagnoser bedre i et bofællesskab. For det er jo også en del af bæredygtigheden, at vi kan tage vare på hinanden.

Der skal selvfølgelig også være en systemisk dimension i det. Det vil sige, at der er nogen, der skal lovgive om, at det bliver billigere at købe de rigtige grøntsager i forhold til de 'forkerte', sprøjtede grøntsager. Eller det må da være rigtigere at give en milliard kroner om måneden i tilskud til at lave bæredygtige bofællesskaber end at give en milliard kroner til et landbrug, der forurener. Kan vi ikke tænke i nogle nye baner?

I stedet for, at det er unormalt at bo i bofællesskab, skal bofællesskabet være en del af *normaliteten* på vores boligmarked, fordi det er det sociale kompas, vi har brug for med de udfordringer, vi står overfor. Det var i hvert fald den realisering, jeg fik undervejs.

Jeg kender en buddhist, som jeg har mødt på et af mine besøg i Bhutan, og han sagde til mig, at dét, det handler om - når vi kigger på den lange udvikling - er, at vi allesammen kaster en lille bitte sten ud i den brusende flod, som vi normalt ikke kan tæmme. Men fordi vi alle sammen gør det, kan vi ændre flodens forløb.

Det er netop det, jeg tror skal være den begejstrede og realistiske fortælling om, hvordan vi kan arbejde sammen om at vende klimaet til det bedre.

Du skriver i din bog, at bofællesskabet Fridlev kan bidrage til at mindske uligheden i verden? Det er smukke ord – men store ord. Prøv gerne at uddybe ...

Sådan som jeg oplever verden, er udledningen af CO₂ - som er grundlaget for klimakrisen - en ulighedsskabende konstruktion.

Det er de rige, der har besluttet - uden at spørge de fattige - at vi har ret til at udlede horrible mængder af CO₂, som er en konsekvens af det forbrug og den levevis, vi har valgt i vores del af verden. Og forbruget er i øvrigt baseret på en udnyttelse af arbejdskraft i de fattigste lande. Det er jo f.eks. børnearbejdere, der udvinder mineraler til min elbil, og som samler kakaofrugter, som indgår i min chokolade.

Systemet er ulige, og vores udledninger bidrager til øget ulighed, fordi de fattigste er de første, der bliver ramt af klimakrisens konsekvenser. Mere tørke, mere regn, flere oversvømmelser.

Jeg mener, at vi i Danmark giver omkring 18-20 milliarder i udviklingsbistand, men de skader, vi skaber i udviklingslandene via vores CO₂-udledninger, koster langt mere. Vi har grundlæggende opbrugt vores kvote. Vi har egentlig ikke mere at gøre godt med.

Hvis vi i bofællesskabet kan bidrage til, at vi bruger færre af klodens ressourcer, genbruger mere og har et mindre CO₂-udslip, er vi med til at mindske uligheden i verden på en systemisk måde.

I nogle henseender kan man måske indvende, at det, jeg siger, er dobbeltmoralsk, for jeg har ikke spist vegetarisk igennem mit liv, og vi har haft biler, rejst og fløjet. Så jeg kan ikke bruges som et eksempel på, at "sådan gør man det rigtige". Men for mig er bofællesskabet den ramme, som gør, at jeg trods alt kan bidrage mere, end jeg ellers ville kunne, hvis jeg var blevet boende på Østerbro. For mig er der ingen tvivl om, at det er fællesskabet, der skal lave den her transformation. Det er ikke det enkelte individ, der kan gøre det. Vi skal have nogen omkring os, der gør ligesom os selv, hvis vi skal igennem det her.

Det er et eksistentielt opgør, vi er i gang med. Og det er også sjovere, når vi er flere, der står sammen.

Du fortæller, at mange af dine venner, som ikke selv bor i bofællesskab, har en romantiseret forestilling om, at man må være venner med alle, når man bor sammen. Men er man altid venner, og er man altid enige?

Jeg synes, det afgørende er, at man i et bofællesskab er enige om, at tryghed bl.a. handler om retten til at have mange forskellige meninger om alt mellem himmel og jord, og at vi ikke nødvendigvis skal være nære venner. Det kan man ikke, når man - som f.eks. i Fridlev - er 42 familier.

Bofællesskabet lærer dig at rumme andre mennesker. Du kan ikke leve sammen med dem, der irriterer dig holdningsmæssigt, eller dem, der politisk ligger meget langt væk fra dig, uden at du et eller andet sted i dit hoved eller krop har en *pyt knap*, du kan trykke på og sige til dig selv: ”Jamen, Bjørn, nu er det ikke tiden til, at du skal begynde at argumentere. Det vigtige er, at du prøver at forstå, hvorfor vedkommende argumenterer på den måde, som han/hun gør.”

Normalt er vi vant til at operere i sammenhænge, hvor det er fint at få 51% af stemmerne. Så kører vi! Så tænker vi ikke videre over det. Men det fungerer ikke i et bofællesskab. Her er du nødt til at gå efter at skabe en situation, hvor folk føler sig trygge ved, at der gennemføres ting, som de er uenige i.

Da vi boede i bofællesskab i 1990'erne, var der kun én gang i løbet af syv år, hvor vi stemte. Alle andre gange besluttede vi med konsensus. Og der var aldrig nogen, der brokkede sig over det. Vi vidste alle sammen, at vi jo ikke altid var 100% enige om alt.

Du har været på en lang rejse – fra lejligheden på Østerbro til en dagligdag i bofællesskabet Fridlev. Hvis du skulle give den rejse en overskrift, hvad skulle den så være – og hvorfor?

”Livsbekræftende” er nok det ord, jeg ville bruge, fordi jeg synes, jeg har mødt mennesker, som jeg ved, jeg kommer til at holde af. Mennesker, som jeg kan læne mig op ad - også når livet bliver svært – og som jeg vil have stor glæde af at snakke med - også om dagligdags ting.

Jeg tænker, at vi intuitivt har en oplevelse af, at vi er i gang med noget, som har betydning udover os selv. Fridlev er et projekt, der har med planeten at gøre.

Det går vi ikke rundt og tænker over til daglig, men det er alligevel en del af det, det handler om: Planeten. Det ligger mellem linjerne i næsten alt, hvad vi foretager os. Alle forstår, at fællesskabet kan noget, som er stærkere, end nogen af os kan alene.

Vi er alle i hele verden en del af et kredsløb og et skæbnefællesskab. Og det er også meget konkret. Uanset om vi ønsker det eller ej, kan vi ikke bryde det skæbnefællesskab. Den måde, de håndterer naturen på i Indien er jo lige så vigtig som den måde, vi gør det på i Danmark.

Vi skal kollektivt på *skerump*. Det er min konklusion. Nogle mennesker kan måske gøre det alene, men jeg tror, at bofællesskabet er det redskab, som jeg har brug for, for at kunne håndtere den forandring.

Og for nu at slutte, hvor vi startede. Din kone Anne læser om Fridlev og ringer til dig, mens du står på en løjpe i Norge. Hvis du kigger i bagspejlet, hvad vil du så sige til din kone?

Jeg har sagt til hende, at det var godt, hun insisterede! Tímingen var måske ikke den bedste, fordi jeg var på vej ned ad en glat skiløjpe ... og jeg kunne være røget på røven ... Men det var godt, Anne tog initiativet, for vi havde brug for at være sammen om det her projekt.

At jeg så skabte mit eget projekt i projektet – jeg begyndte at skrive på bogen – ligger i min natur, at jeg bearbejder livet på den måde. Men for Anne var det helt afgørende, at hun ikke endte som pensionist inde i en lejlighed på Østerbro, og dét at have et fælles projekt, som involverer naturen, mennesker og en masse børn, er vi begge meget glade for.

Noget af det stærkeste, jeg oplever, er, når lille Svend kommer cyklende og råber: ”Hej Bjørn!” Han kender alle de voksnes navne!

Jeg har fået en familie, som er større end det, jeg havde før. Og vi holder enormt meget af hinanden. Vi har en landsbystemning på kryds og tværs, og det glæder jeg mig over hver eneste dag.

Søndag den 22. september 2024

Dialog om Fridlevs værdier

Vi mødtes til Fællesmøde på en solrig og varm sommersøndag, længe efter at sommeren burde være slut, takket være klimaforandringerne. Derfor var det oplagt at tage på markvandring i Bakkehaverne efter de første timers dialog om fællesskabets værdier, for at beundre nogle af naturens underværker, som flittige bofæller har ofret mange timers hårdt arbejde på. Jeg gætter på, at børnene glæder sig til at gøre brug af dem til Halloween.

Månedens fællesmøde var planlagt som et længere møde end de halvanden time, vi normalt afsætter. Fordi vi godt et års tid efter de første beboeres indflytning følte, at vi havde brug for at genopfriske og opdatere tidligere drøftelser om de værdier, vi synes skal præge vores fællesskab.

Tidligere havde vores snakker mest handlet om at formulere en *vision*. Nu kunne vi bygge videre på dagligdagens *erfaringer*. Måske havde de givet anledning til nye visioner og prioriteringer?

Hensigten fra mødeledelsens side var ikke, at vi efter en times dialog skulle slutte med at vedtage en ny formulering af Fridlevs vision, som den i dag står mejslet i de vedtægter, vi vedtog i januar 2024. Derimod var formålet at minde om, at under, over og imellem de mange yderst praktiske beslutninger, vi er nødt til at bruge fællesmødernes tid på i denne indledende fase af vores udvikling, gemmer sig masser af *værdier* af helt grundlæggende og principiel karakter.

”Men hvilke tre værdier synes I er de vigtigste?” spurgte Lærke og Maria, vores to mødeledere, de 40 bofæller, som fra formiddagsstunden havde samlet sig i salen og repræsenterede 30 af de 42 husstande. ”Snak om det i små grupper ved bordene, og skriv dem så hver især ned på en seddel, så vi kan få et samlet overblik.”

Som allerede nævnt var formålet ikke, i hvert fald ikke i denne omgang, at revidere vores officielle Fridlev-vision, men det kan alligevel være nyttigt at minde om den:

Bofællesskabet Fridlevs vision er at skabe rammerne for, at en skare af børnefamilier, singler, par uden børn, pensionister og andre, kan virkeliggøre drømmen om 'det gode liv', i et aktivt, trygt og inkluderende hverdagsfællesskab, hvor der er plads til det sjove, muligheder for samarbejde på kryds og tværs, tid til at hjælpe hinanden, og lyst til at nyde godt af hinandens selskab.

Her er drømmen om 'det gode liv' i centrum, for børn som for voksne, unge som ældre, og det skal hjælpes på vej af værdier som: tryghed, inklusion, samarbejde, hjælpsomhed og samhørighed. Andre udtryk kunne sikkert være valgt, da teksten blev undfanget i de samtaler, vi havde tilbage i 2023. Fx kan man med rette spørge, hvorfor *bæredygtighed* ikke fandt vej til vores vision dengang, når selve byggeriet hører til i den bæredygtige kategori, når vi spiser sammen økologisk og vegetarisk, når vi praktiserer en masse genbrug, og når vi hylder biodiversitet?

Alene dette eksempel viser, at der hele tiden er behov for at justere og ændre vores værdigrundlag, og konstatere hvad vi finder vigtigt lige

nu. Det fik vi en god snak om i min gruppe, og efter mængden af forslag at dømme var de øvrige gruppers dialog også ganske produktiv. Her nævnes de hulter til bulter:

Mod. Tryghed. Respekt for andre. Solidaritet. Bæredygtighed (plantebaseret, økologisk, vild natur). Tolerance. Konsensussøgende. Fælles indsats, samlet udbytte. Sjov. Omsorg. Interesse for hinanden. Rummelighed. Lydhørhed. Nysgerrig rummelighed for handling og tale. Rummelighed. Alles behov. Fællesskab for voksne og børn. Virkelyst. Engagement. Plads til at være sig selv. Hjælpsomhed. Rummelighed. Æstetik. Forpligtelse. Bæredygtighed (økologisk, social og økonomisk). Bæredygtighed (økologisk, social og økonomisk). Rummelighed. Mangfoldighed. Lyst og frivillighed. Forpligtende fællesskab. Spørg ikke hvad fællesskabet kan gøre for dig, men hvad du kan gøre for fællesskabet. KM demokrati, modsat MM demokrati. Vi giver plads til hinanden og kan sætte vores egne behov til side for fællesskabet. Din nabo har altid de bedste intentioner. Vi kan rumme og forstå at alle ikke kan det samme. Vi kan bidrage på forskellige måder og har forskellige behov. Vi lytter til hinanden og gør os umage med at prøve at forstå hinanden. Rummelighed. Nysgerrighed, på hinanden, proces, beslutninger. Give plads til dialog (lytte til hinanden). Rummelighed. Viljen til kompromis. Empatisk nysgerrighed. Rummelighed. Hensyntagen. Fællesskabende. Vi går lidt på kompromis med vores egne behov for at være rummelige. Forpligtende fællesskab hvor alle yder efter evne. Fokus på det gode ved forskellighed. Det gode voksen- og børneliv hvor alle passer på hinanden. Vi passer på hinanden. Frihed. Generøsitet. Omsorg. Ansvarlighed. Relationel sammenhængskraft. Vandingsjanser. Sambørighed. Omsorgsfuldt "sikkerhedsnet". Ærlighed. Tillid. Frivillighed Næstekærlighed. Vi giver plads til hinanden og vores forskellige synspunkter. Tolerance. Åbenhed.

Kigger man nærmere efter, er der en del gengangere. Et bud på det fælles kunne være følgende, nævnt i alfabetisk rækkefølge:

Ansvarlighed. Bæredygtighed. Hjælpsomhed. Mangfoldighed. Nysgerrighed. Omsorg. Respekt. Rummelighed. Solidaritet. Tolerance. Tryghed. Åbenhed.

Man kan hævde, at mange af de nævnte værdier er indeholdt i selve begrebet *fællesskab*, sådan som vi til daglig opfatter begrebet. Men selv om dette skulle være tilfældet, er der hele tiden behov for at huske de forskellige elementer, og huske hvad værdierne betyder i den praktiske dagligdag, hvor de skal vise deres værd.

Præcis hvordan vi kommer videre, vil mødeledelse og bestyrelse tage stilling til. Vi venter i spænding!

Formiddagens andet punkt havde en mere konkret karakter, men berørte samtidig flere af de værdier, vi netop havde drøftet: Hvilke krav og forventninger har vi til hinanden? Kan vi med rimelighed kræve, at alle skal lave mad? Hvilke krav stiller vi til hinandens deltagelse i arbejdsdage? Bør alle deltage i mindst én arbejdsgruppe? Hvordan hjælper vi beboere, som har det svært?

I vores vedtægter, som er mindre end et år gamle, har vi efter bedste evne forsøgt at skitsere konturerne af den balance mellem *rettigheder* og *pligter*, som vi fornemmer, at alle bofæller ikke alene kan stå inde for, men også i praksis leverer på. Her står der bl.a.:

"Bofællesskabets medlemmer og øvrige beboere har mulighed for at deltage i flere ansvarsgrupper alt efter tid og lyst, men alle voksne skal som udgangspunkt deltage aktivt i mindst én ansvarsgruppe, eller på anden vis bidrage til fællesskabets arbejdsopgaver."

Ja, der er faktisk et *krav* om, at man skal bidrage aktivt, helst som medlem af en *arbejdsgruppe*, men ellers *på anden vis*. Fx gennem deltagelse i de *fælles arbejdsdage*, som især her i opstartsfasen af vores samliv har været afholdt med jævne mellemrum.

Dage som jeg også selv har deltaget i, men som jeg bestemt ikke har været den mest ihærdige bidrager til. Kroppen rummer ikke længere de kræfter, der skal til, når det drejer sig om større byggeprojekter, og udholdenheden er heller ikke, hvad den har været. "Så bidrager jeg med så meget andet," kan jeg sige, sådan som tonen i vedtægtssproget også lægger op til. Vi er nu engang forskellige, og den mangfoldighed skal vi sætte pris på og værne om.

Og det gør vi! Generelt pegede meldingerne i debatten i samme retning: vi har tillid til, at *alle* bidrager til fællesskabet, med de evner og den tid og energi, som den enkelte nu har - også med de forandringer, som sker igennem livet.

Lille Svend fik den afsluttende bemærkning under dette punkt på dagsordenen, inden vi holdt pause og spist frokost: "Det er dejligt at bo i Fridlev." Og det er vi helt enige i!

 Mandag den 7. oktober 2024

Fred i min tid?

I dag er en sorgens dag. Det er etårsdagen for Hamas-terroristernes afskyelige angreb på børn, unge og ældre i Israel. Det kostede mere end 1.200 jøder livet, flere hundrede blev taget som gidsler. Siden da har staten Israels overlegne krigsmaskine berøvet 42.000 palæstinsere, civile som militsfolk, livet. Fra morgenstunden har kommentatorer forsøgt at gøre os begribeligt, hvad der er sket. Kan jeg tro på, at der bliver fred i min tid?

Min far fortalte, vist nok da jeg var 10-12 år, hvordan han sammen med sin storebror, onkel Poul, i oktober 1943 havde været med til at ro danske jøder over Øresund til Sverige. En operation mange danskere deltog i. Det var i oktober 1943. Han var lige fyldt 19 år. Da operationen var færdig, sluttede de to brødre sig sammen med 5.000 andre danskere til den danske brigade i Sverige. De vendte tilbage i maj 1945, efter tyskernes kapitulation.

Mere fortalte min far mig ikke, og jeg mindes ikke, at han senere i vores liv sammen vendte tilbage til begivenheden.

Senere fandt jeg ud af, at min farfar, en solid venstregårdmand, blev hentet af Gestapo og sat i Vestre Fængsel som straf for sønnernes formodede tilknytning til redningen af jøderne. Takket være farfars bror, en kendt københavnsk bilforhandler, som samarbejdede tæt med tyskerne, blev han hurtigt sluppet fri. Det var min farfar ikke broren specielt taknemmelig for. Han bifaldt sine sønners beslutning.

Med tiden forstod jeg mere og mere om, hvordan anden verdenskrigs uhyrligheder prægede de værdier, mine forældre fandt vigtige for dem selv og deres børn. Der blev aldrig sat spørgsmålstegn ved staten Israels ret til at eksistere og forsvare sig mod angreb. Vi havde alle sammen pligt til at sikre danske jøders ret til at leve i fred og sikkerhed, nu som før. Det var og er jeg enig i.

De mindede os også stilfærdigt om, når der skete noget i Mellemøsten, at det palæstinensiske folk havde samme ret som det jødiske til en stat og til sikkerhed og beskyttelse. Den internationale politiks finurligheder var ikke mine lærerforældres speciale, men deres rettigheds- og retfærdighedskompass var der ikke noget i vejen med. Den er jeg dybt taknemmelig for at have arvet.

Disse erindringer fandt vej til min hukommelse, da statsministeren forleden under Folketingets åbningsdebat gav udtryk for skuffelse over, at der ikke var mange flere danskere, som gik på gaden for højlydt at demonstrere mod den antisemitisme, som skyller ind over Danmark og andre lande i kølvandet på de krigsforbrydelser, vi nu i et meget langt år har været vidne til i Mellemøsten.

Måske spørger hun os også om, hvorfor der er så mange demonstrationer for at gøre opmærksom på det palæstinensiske folks lidelser og rettigheder, og alt for få der siger fra overfor en voksende antisemitisme, som udfordrer danske jøders mulighed for at leve i fred og sikkerhed?

Det kan jeg ikke forklare bedre end mediernes kommentatorer. Måske en stærkere polarisering drevet frem af sociale medier. Måske et overdrevent behov for at simplificere en kompliceret virkelighed. Måske de sociale mediers ekkokamre. Trist er det under alle omstændigheder.

Jeg har samtidig lyst til at fortælle Mette Frederiksen, at jeg ikke i dette smertefulde år personligt har oplevet et eneste eksempel på antisemitisme, ikke i min familie, ikke blandt venner og kolleger, ikke i vores bofællesskab. Men jeg har mødt mange, som har arvet de samme værdier, jeg er flasket op med.

Uenighed om årsager og sammenhænge er der mange eksempler på, også selvom jeg færdes mest i miljøer, hvor medlemmerne møder op til støttedemonstrationer for det palæstinensiske folk og er stærkt kritiske overfor staten Israels krigeriske handlinger efter den 7. oktober. For mig var det naturligt at bede gæsterne til min 75-års fødselsdag om at donere et beløb til støtte for humanitært arbejde i Gaza. Uden at dette skulle opfattes som en kritik af det jødiske folk. Det blev det heller ikke.

Som ansat i bl.a. FN har jeg været nødt til at beskæftige mig med konflikterne i Mellemøsten. Alligevel løber jeg ofte sur i regionens komplicerede historie. Jeg mener dog godt, at jeg kan kende forskel på kritik af staten Israels politik og antisemitisme!

Det tror jeg også, at *Francesca P. Albanese*, en italiensk international jurist og akademiker, som i maj 2022 blev udnævnt til FN's *særlige rapportør for de besatte palæstinensiske områder*, kan. Hende har staten Israel ikke meget til overs for, men jeg synes hun er værd at lytte til.

I et interview med det norske tidsskrift *NY TID* den 1. oktober, bliver hun spurgt om, hvad angrebet på Israel den 7. oktober betyder. Kan midlerne retfærdiggøre målet? Har et folk, som er blevet underkuet gennem årtiers kolonisering, folkeretsligt ret til at forsvare sig? Efter den 7. oktober engagerer mange dele af verden sig mere aktivt i palæstinenserne's sag, end vi har set i mange år - kan det i sig selv retfærdiggøre de ubeskrivelige begivenheder den 7. oktober?

”Jeg vil aldrig kunne retfærdiggøre den strategi, som både Hamas og staten Israel har benyttet,” svarer Albanese. ”Hverken det indledende angreb fra Hamas, eller det efterfølgende voldelige israelske svar, som hurtigt viste sig at være en udslættelseskrig. Det er en katastrofe. Jeg tror ikke, at nogen kommer til at stå tilbage som sejrherre. Gaza er ødelagt. Israel gennemfører en etnisk udrensning af Gaza gennem et folkemord. Der findes ingen vindere i den form for krig.

Væbnet modstand er beskyttet under folkeretten, men væbnet modstand kan ikke rette sig mod civile. Hvis den gør det, skal gerningsmændene stilles til ansvar. Det, som er sket, er, at Israels raseri og krig mod palæstinenserne er blevet retfærdiggjort ved kollektiv afstraffelse, ved at betragte alle som 'ansvarlige'. Men befolkningen i Gaza har været spærret inde i en ghetto uden frihed. Et lille mindretal blandt dem har begået forbrydelser den 7. oktober. Hvorfor skal vi acceptere, at de alle sammen skal straffes?"

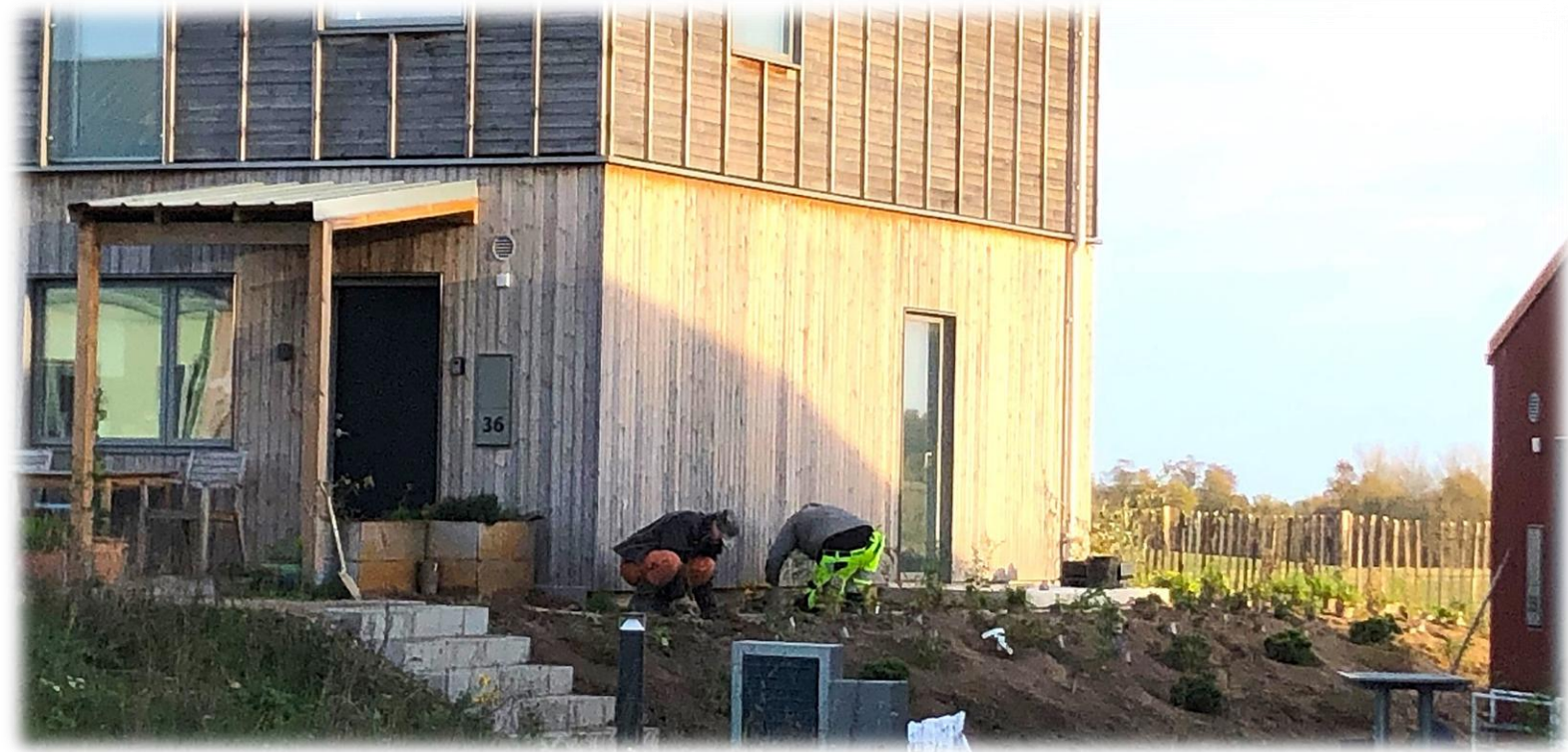
Det kan ikke være antisemitisk at tilslutte sig denne vurdering.

Hvis min far havde levet som aktiv lærer i dag, forankret i det lokalsamfund hans elever kom fra, tror jeg, at han i aften ville have indbudt til *fredskomsammen* på skolen. Til samling omkring troen på, at *alle* mennesker har de *samme* rettigheder, og *samme* behov for beskyttelse og tryghed. Israelere som palæstinensere. Jeg tror, det var den samme overbevisning, som fik hans arme til at drive årerne frem på vejen over Øresund i 1943, blot 19 år gammel. Jeg ved, at han ville have gjort det samme, hvis der havde været palæstinensere om bord.

En komsammen burde vi måske også have indkaldt til her i Bofællesskabet Fridlev. For nogle timer have sat alle vores vigtige praktiske gøremål på vågeblus, holdt hinanden i hænderne, sunget de sange og salmer, vi tyer til i stunder som denne, og bedt vores pensionerede præst om at formulere det håb, vi har brug for, selvom vi hver dag går i seng og vågner op langt fra de bombenedslag, som børn i Mellemøsten har måttet vænne sig til at falde i søvn til eller blive vækket af.

Søndag den 27. oktober 2024

Misundelsens have

Fra mit udsigtpunkt på terrassen foran huset, ud mod en gårdsplads omkranset af 14 huse, kan jeg følge med i, hvad de andre familier har gang i. Under formiddagskaffen i det dejlige solskin er det den livlige aktivitet omkring Annettes hus, som tiltrækker min opmærksomhed. Professionelle gartnere har på ingen tid omdannet hendes udeareal til et ukrudtsfrit og velfriseret haveanlæg, klar til at blive plantet til. Det er to gartnere nu i fuld gang med.

Misundelse, denne følelse af bitterhed eller ærgrelse, fremkaldt af andres held ved at vinde et større beløb i lotteriet, eller lykke ved at blive forfremmet til en bedre stilling i firmaet, rammer undertiden nogle af os.

Man skal ikke nødvendigvis betragte misundelse som en dødssynd, som man vist gør i den katolske kirke. På den anden side er der ikke meget godt at sige om at blive bitter eller ærgerlig, fordi det går andre godt. Især når det gælder familiemedlemmer, gode venner, dejlige kolleger og hjælpsomme naboer er der al mulig grund til at være glad på deres vegne, hvis de vinder i lotteriet eller forfremmes til en bedre stilling.

Men jeg vil ikke lægge skjul på, at der denne formiddag sneg sig en snert af misundelse ind i mine tanker, da jeg nød formiddagskaffen, mens gartnerne plantede løs. For det gik for alvor op for mig, hvad jeg ikke havde tænkt over overhovedet, da vi i sin tid, i april 2022, for første gang så tegningerne over vores hus, indretningen såvel som omgivelserne. Vi var godt klar over, at vi ikke ville blive ejere af en stor parcelhuslignende have med bøgehæk til at sikre privatlivet, det får man sjældent, når man køber et rækkehus, og det var heller ikke formålet med at flytte i bofællesskab, tværtimod, det var sådan set at få mere fælles, både fælles ejendom og fælles dagligliv. Og det har vi fået!

Alligevel er jeg *overrasket* over, men generelt ikke *misundelig* over, at de 42 familier i Fridlev råder over *så* forskellige størrelser haver. Både forhaver og baghaver, men især baghaver.

Vores egen er næsten helt dækket af en træterrasse med plads til et bord og en parasol, og så er der lidt mindre end én meter med jord tilbage til planter. Der har vi fået plads til ti buske, som i fuldvoksen udgave ikke vil gå ud over den herlige udsigt.

Det blegner lidt i forhold til det planteorgie, gartnerne oppe hos Annette præsenterer mig for denne formiddag. Der er betydeligt flere buske og stauder end vores ti buske. Som kan forklares med, at der er tale om et enderækkehus, som giver et ekstra haveafsnit. Er man tilfældigvis så heldig, at man har et stort hus i ét plan, ikke i to som vores, har man et endnu længere hus og en endnu større have.

Snerten af en forkert følelse vil jeg ikke helt afvise. Men jeg er især glad for, oprigtigt glad for, at min udsigt til Annettes hus er blevet meget smukkere. Tak for det!

Onsdag den 30. oktober 2024

Farvel til Vera og Fanny

Foto:
Almenr

Nu skal jeg ikke længere sige godmorgen til Vera, når hun, næsten altid smilende og fuld af energi, ledsaget af Mais eller Tina på turen ned til børnehaven, forlader det lysegrønne hus lige over for vores, mens jeg drikker morgenkaffe på min faste udkigsplads foran huset. Jeg skal heller ikke om eftermiddagen løfte Fanny op på skødet, når hun med logrende hale og pibende stemme vender tilbage fra sin gåtur. Det er jeg ked af.

Kan det virkelig passe, at der allerede er solgt et hus i Fridlev, mindre end et år efter indflytningen, vil nogle læsere sikkert spørge, måske med forundring eller ligefrem bekymring i stemmen? For betyder det, at der er noget galt med Fridlev? Er de blevet uvenner med bofællesskabet eller nogle af bofællerne? Eller må man bare banalt og udramatisk konstatere, hvad vi alle sammen kan komme ud for, når vi tager en så skelsættende beslutning, som det at flytte miljø faktisk er: At virkeligheden ikke passede helt med drømmene!

Det var i hvert fald dét, Tina og Mais understregede i deres budskab til alle bofæller, da de for et par måneder siden fortalte, at de havde besluttet at sælge deres hus i Fridlev og flytte i parcelhus i den anden ende af Hvalsø. Den *balance* mellem det fælles og det private, som er en del af Fridlevs værdigrundlag, var ikke endt lige dér, hvor de havde håbet, at den ville ende. Nok lidt mere *fælles*, end de havde forventet, og altså derfor lidt for lidt tid og plads til det *private*.

Efter mange samtaler med bofæller på gange og stier og til fælles-spisning og fællesmøder kan jeg meddele, at det med garanti er en samtale, som har fundet sted i alle Fridlevs 42 familier. Jeg tror også, at vi ville stå tilbage med 42 forskellige vurderinger, hvis vi spurgte hele raden rundt. Jeg ville i hvert fald blive voldsomt overrasket, hvis vi var helt enige om, at balancen lå lige præcis dér, hvor den *burde* ligge. Vi er trods alt 120 forskellige små og store mennesker.

For mit eget vedkommende har jeg oplevet, at det *fælles* har fyldt enormt meget i dette første år. Og af mange gode grunde. Vi har skullet lære hinanden at kende som mennesker, og det er i sig selv en ret krævende opgave, men bestemt også spændende. Vi har skullet udvikle en møde- og beslutningsform, som alle føler sig trygge ved, og som er meget anderledes end det, de fleste af os har været vant til. Vi har selv skullet stå for en masse praktiske og fysiske opgaver, som at plante vores fælles udearealer til med træer og buske, indrette vores fælleskøkkener, male legerum, gæsterum og toiletter. Plus alt det andet!

Jo, jeg har bestemt oplevet perioder, hvor jeg følte, at det fælles i Fridlev blev for meget. Men jeg har også oplevet, at dét og dét og det var nødvendigt, lige her og nu, og ikke først om et halvt eller et helt år. Fordi det var forudsætningen for, at vi senere kunne gøre alt det andet, vi også gerne ville. Derfor lå balancepilen i perioder længere inde på den fælles banehalvdel, end jeg håber, at den kommer til på den lange bane. Så jeg

har fuld forståelse for, at Mais og Tina i *deres* vurdering, med *deres* prioriteringer, besluttede, at pilen pegede for meget i den forkerte retning.

Men det er nu altså alligevel synd for Vera! Det var det første jeg tænkte, da jeg hørte, at de havde besluttet at sælge.

Det var også lidt synd for mig selv, tænkte jeg, for jeg kommer til at savne Vera! Denne charmerende fireårige spirrevip har dagligt bidraget til at oplyse min tilværelse, når hun på vej til børnehaven sender mig sit store smil, mens jeg nyder morgenkaffen i dagens første solstråler, eller når hun vender hjem om eftermiddagen og fortæller lidt om de af dagens højdepunkter, hun kan huske, mens familiens snehvide puddelhund, Fanny, danser rundt om mine ben, indtil jeg tager hende op på skødet, hvor hun falder til ro, mens jeg klør hende bag ørerne.

Jeg har ofte tænkt på vores egne børn, Lasse og Thea, når Vera dukkede op i mit synsfelt. De var henholdsvis tre og fem, da vi første gang flyttede i bofællesskab i 90'erne. De bedste år af deres børneliv, synes de stadig, når vi ser tilbage. Altid nogen at lege med. Altid en del af et fællesskab. Altid et sted at blive passet. Altid mange forældre. Måske ikke ligefrem 100 forældre, som den kulturradikale journalist, Bodil Graa, lidt romantisk måske, skrev i sin kronik i Politiken den 9. april 1967 og dermed var med til at levere startskuddet til den danske bofællesskabsbevægelse. Men færre kunne bestemt også gøre det, bare der altid var flere end Anne og mig til at skabe tryghed.

Alt det får Vera nu ikke mulighed for at opleve, i hvert fald ikke på helt samme måde. Men selvfølgelig får Vera med tiden mange andre forældre end 'bare' Mais og Tina. Det vil komme helt af sig selv.

Jeg er ikke et sekund i tvivl om, at Vera får det godt i sit nye hjem. Det skal Mais og Tina nok sørge for. Det var deres valg at søge til Fridlev for at skabe 'et godt liv' for Vera, og for sig selv naturligvis. De to ting kan ikke skilles ad, det ved vi alle fra den blanding af gode og bitre erfaringer, ethvert liv er resultatet af.

Vi ved det i hvert fald selv, fordi vi har flyttet vores børn rundt i verden adskillige gange, hver gang på *vores* præmisser, og måske ikke altid med lige stort held. Derfor forstår jeg også de overvejelser, Tina og Mais har været igennem.

Torsdag den 31. oktober 2024

Halloween i Fridlev

Oppe i Bakkehaverne havde Vibse og hendes hjælpere sørget for, at der var store orange græskar til alle, som havde lyst til at fremtrylle lysende og helst skræmmende ansigter og placere dem ved indgangsdøren. Det havde mange familier i Fridlev gjort, også familier uden børn. For vi vidste, at vi denne aften ville få besøg af bofællesskabets børn, som iført skrækindgydende udklædninger ville true os med 'ballade', hvis vi ikke tilbød dem noget slik.

Da jeg var barn i 50'erne, var der ikke noget, der hed *Halloween*. I det hele taget var der dengang ikke så mange engelske ord, som havde sneget sig ind i det danske sprog. Vi havde *Fastelavn* at muntre os med, og det gik vi meget op i, både udklædningen og slikket, som væltede ud af kattens tønne, når man ramte rigtigt, eller var heldig at komme til at slå på det rigtige tidspunkt.

Mit første møde med den amerikanske udgave af Halloween, som danskerne har valgt at omfavne, skete i 1966, da jeg i et år var udvekslingsstudent i Wilmington, Delaware, som udover at være verdenskendt som et sted, hvor mange amerikanske og globale firmaer placerer deres hovedkontor for at slippe billigst muligt i skat, også er Præsident Bidens hjem. Og nåh ja, så er Wilmington hovedsædet for DuPont, som bl.a. er kendt for at have produceret flere af de kemikalier, som USA lod regne ned over Vietnam, Laos og Cambodia i Vietnam-krigens tid.

I Wilmington lærte jeg, hvordan man kan pakke et helt hus ind i spindelvæv, få store plasticedderkopper til at kravle op ad skorstenen, og udsikere græskar mange gange større, end de findes i lille Danmark. Jeg var selv for gammel til at tage det alvorligt, men det gjorde de mindste i den familie, jeg boede hos. Meget alvorligt endda!

Ligesom vores herlige børn i Fridlev både tog det alvorligt og så ud til at have det sjovt, når de med forældrene på slæb bankede på og fik tildelt en afmålt og begrænset mængde slik, inden de nåede at lave alt for meget ballade. Udklædningen var forrygende, og det irriterer mig, at jeg ikke fik taget billeder af dem alle sammen.

Jeg gætter på, at Halloween nu er en fast tradition i Fridlev, så længe der er børn i den rigtige alder. At dømme efter antallet af nyfødte plus antallet af gravide, ser det ud til at være tilfældet i mange år fremover. Den overdrevne kommercialisering af festen er mig inderligt imod, også fordi det meste tingeltangel er produceret i Kina og sikkert er sundhedsfarligt. Men med hjemmedyrkede græskar fra Bakkehaverne kan vi dokumentere, at vores festligholdelse er rimeligt bæredygtig.

Apropos *græskar*, så er salget af denne smukke gevækst (som hverken er en frugt eller en grøntsag, men et *bær*, fordi et græskar har seks rækker af olierige frø) nok den bedste målestok for festens popularitet i Danmark: I 2008 blev der produceret 400.000 græskar i Danmark. Tallet var dobbelt så højt i 2015. I 2019 sendte alene én godsejer på Fyn 300.000 græskar ud til danskerne. Tallet for 2024 kender jeg ikke. Men vi skal huske, at en del også bliver spist!

Lørdag den 2. november 2024

Lad 1000 træer overleve!

Bofællesskabets arbejdsdage er i Fridlev, som i alle danske bofællesskaber, ikke bare en lakmusprøve på fællesskabets sammenhængskraft, men også en basal nødvendighed for at få budgetter og infrastruktur til at hænge sammen. I dag handlede det om beplantning af udearealerne. Der var indkøbt 1000 træer og buske, og vi havde valgt at plante alle 1000 med egne hænder. Det viste sig ikke at være helt så enkelt endda.

Gruppen med ansvaret for at planlægge beplantningen af vores udearealer (altså alle de arealer, som ikke omfatter de få kvadrater, vi hver især ejer foran og bagved vores hus) har uden tvivl haft én af de mest arbejdskrævende og til tider komplicerede opgaver i opstarten af Fridlev.

Beslutningen om, *hvilke* planter vi af hensyn til biodiversitet, børnenes sikkerhed og en række andre kriterier, ønsker at lukke ind på vores territorium, kan sagtens få sindede i kog, eller i hvert fald give anledning til langstrakte drøftelser.

Og *hvor* de forskellige buske og træer helt præcist skal placeres, er heller ikke nødvendigvis så oplagt eller enkelt, som jeg selv i starten lidt naivt forestillede mig.

Erfarne landskabsarkitekter og planteskefolk har naturligvis også været inde over og givet deres besyv med, men de kan såmænd også være uenige med hinanden.

Der er kort sagt blevet lagt mange timers hårdt arbejde i at udarbejde tegninger over de forskellige arealer og derefter beregne, hvor mange buske og træer, der er plads til. Undervejs er planerne blev ændret, når beboere har fundet ud af, at det måske ikke var så smart at have høje træer lige dér eller lave buske lige hér, når de om et antal år - tre, fire, fem eller måske endnu flere - er fuldt udvoksede, og arbejdet ikke handler om at få planterne til at gro, men om at holde dem nede. Som for alt andet i fællesskabet skal der findes kompromisser, som alle kan leve med. Det tager den tid, det tager!

At få planterne i jorden er heller ikke noget, man bare lige gør, i hvert fald ikke når jordens kvalitet er mindre end optimal, og når den ydermere har været udsat for meget store mængder regnvand.

Jeg kan ikke med præcise tal dokumentere, hvor mange af de 1000 store som små huller, der skulle graves, voldte særlige problemer, men jeg så med egne øjne, hvordan flere af mine yngre og stærkere bofæller ikke kunne trænge igennem det betonagtige lag af ler, som skjuler sig under laget af muld. Her var det nødvendigt at tilkalde hjælp fra en professionel, som med sin maskine kunne bore sig vej igennem og få den dybde og bredde, som de store træers rødder kræver.

Ikke desto mindre lykkedes det i det store og hele at få alle de buske og træer i jorden, som ansvarsgruppen havde planlagt. Takket være gruppens grundige forberedelser, og takket være de mange bofæller, som fulgte opfordringen til at bidrage med arbejdskraft.

Hvis en drone havde taget et foto fra luften, ville man kunne se mindre grupper af bofæller grave og plante i forskellige sektioner rundt om Fridlevs tre klynger af huse. Da vi startede arbejdet for mange måneder siden, hjalp man til, hvor der var brug for hænderne. Nu er der lagt op til, at man kan vælge at koncentrere sin indsats i de områder, som ligger nærmest ens egen klynge og tættest på ens eget hus.

Det betyder ikke, at man ikke kan hjælpe til, hvor der er mest brug for det, men når først træer og buske begynder at vokse og der skal vedligeholdes og tilpasses, giver det bestemt mening at lægge ansvaret så tæt på de mennesker, som bor nærmest.

Selvfølgelig, fristes man til at sige, når vi nu befinder os i det mest regnfulde år nogensinde, fortsatte vandet med at vælte ned i ugerne efter den store kraftanstrengelse. Selvom vi havde gjort vores bedste for at grave hullerne dybe og brede nok, få planterne solidt forankret og blandet ler og muld bedst muligt, var det flere steder tydeligt, at vandet ikke som håbet sivede ned. Det blev stående. I værste fald ville rødderne rådne, og så skulle vi igen i gang med indkøb og plantning.

Derfor blev det ved dagens slutning besluttet, at en 'koalition af villige' i de følgende uger skulle holde øje med udviklingen, herunder *omplante* hvor det var nødvendigt. Vi ved godt, at ikke *alle* buske og træer overlever deres møde med Fridlevs jordbundsforhold, men i det mindste kan vi med oprejst pande og ro i sindet gå foråret 2025 forventningsfuldt i møde og glæde os til at se knopperne skyde og grønne blade folde sig ud. Det vil pynte i et landskab, som indtil nu har været præget af byggepladsens lidt triste grå og brune nuancer.

Onsdag den 27. november 2024

Jyllandsturné til bofællesskaber

Billedet er fra bofællesskabet "Grusgraven" i Hinnerup, en halv times kørsel nordvest for Aarhus. Benjamin og Niels Jørgen er i fuld gang med at fortælle om fællesskabet, sådan som en masse engagerede og inspirerende bofæller også har gjort i de 12 andre bofællesskaber, jeg sammen med Anne har besøgt i den sidste uges tid. For at få et indtryk af, hvad der optager dem, og hvordan de tackler de udfordringer, de står overfor.

Til de mange bofæller, som åbnede dørene for os og gav sig tid til at udveksle tanker om livet i bofællesskabet og vise rundt både inde og ude: Tak for jeres store gæstfrihed! Tak for jeres åbenhjertighed! Tak for masser af kaffe, kage og fællesspisning! Og tak for gode forslag til idéer eller aktiviteter, som foreningen *Bofællesskab.dk* kan drøfte og måske komme med udspil om.

For turnéen til de 13 bofællesskaber omkring Esbjerg, Ry, Silkeborg, Holstebro, Skive, Randers og Hinnerup var tænkt som mere end en privat og oplevelsesrig ferietur for Anne og Bjørn. Den var organiseret som en del af foreningen *Bofællesskab.dk*'s ønske om at finde ud af, hvordan vi kan få flere medlemmer, i en tid hvor meget taler for og mange taler om, at *bofællesskabet* kan bidrage til nogle af tidens store udfordringer, fx menneskers ensomhed i en forvirrende verden og nødvendigheden af at skære dramatisk ned på vores udslip af CO2. Derfor skrev jeg i mit brev til bofællesskaberne:

"Foreningen Bofællesskab.dk blev dannet i 2018, med et ønske om at styrke samarbejdet mellem danske bofællesskaber, ved at tilbyde aktiviteter og etablere en hjemmeside. I dag er lidt under 100 af Danmarks omkring 600 bofællesskaber medlemmer af foreningen. Det synes vi i bestyrelsen er for lidt i en tid, hvor interessen for bofællesskabet som boligform ser ud til at få ny energi."

Personligt kunne jeg godt have lyst til at besøge alle landets bofællesskaber, men det lader sig naturligvis ikke gøre, hverken for mig eller foreningen. *Bofællesskab.dk* er stadig en lille forening med et beskedent sekretariat, og en meget stor del af arbejdet bygger på frivillig arbejdskraft. Men med flere *bofællesskaber* som medlemmer, og måske også med mange flere bofæller som *personlige* medlemmer, er der bedre muligheder for, at foreningen kan tiltrække ressourcer, som kan styrke vores stemme i den offentlige debat, rådgive nye bofællesskaber, og inspirere os alle til at bidrage til løsningen af nogle af vores store samfundsmæssige udfordringer, hvor *bofællesskabet* kan noget, som andre fællesskaber ikke kan.

Tvivlere fremhæver undertiden, at *dokumentationen* for vores såkaldte *komparative fordele* når det fx gælder *ensomhed* og *bæredygtighed* stadig ikke er overbevisende. Det kan tvivlerne have ret i, og det er vi i foreningen meget opmærksomme på. Derfor indgår *Bofællesskab.dk* også i denne tid i flere samarbejdsprojekter, som har til formål at skaffe mere solid dokumentation, som kommuner, andre offentlige myndigheder, udviklere og pensionsfonde interesserede i at investere nogle af deres milliarder i bofællesskaber kan finde inspiration og støtte i. Det er vigtigt, hvis vi skal

gøre os forhåbning om at øge den andel af den danske boligmasse, som i dag udgøres af bofællesskaber: mindre end én procent! Det må vi – og Danmark – kunne gøre bedre!

Vores besøg i 13 bofællesskaber i Jylland bekræftede på det anekdotiske plan, at bofællesskabet er et godt sted at leve. Jo, vi snakkede især med de 'troende', som oplever, at de har fået mulighed for at leve det 'gode liv', de har drømt om, både de unge med børn og de ældre med børnebørn, både familier og enlige. Men vi oplevede stor ærlighed om de udfordringer, alle naturligvis står overfor med mellemrum. Det prøver jeg at samle op på til sidst i denne artikel.

Og så starter turen gennem Jylland!

Forsøgsgården i Esbjerg, få kilometer fra centrum, bygget som andelsforening i 1990 med 21 huse og fælleshus. Dengang var der 35 voksne med omkring 15 børn. I dag er der 30 voksne og unge og kun tre børn. Syv af de nuværende beboere har været med fra starten. Forsøgsgården er både medlem af ABF og BOF.

Såvel oprindelige som senere tilkomne beboere fortæller, at Forsøgsgården stadig er et dejligt sted at bo, med traditioner der rækker tilbage til starten, kombineret med tilpasninger som følge af den ændrede beboersammensætning. Arbejdslørdage afholdes stadig, og alle forventes at deltage. Køkkenrengøring involverer også stadig alle. Stormøder afholdes stadig, men nu kun hver anden måned. I tidernes morgen var der kokkepligt til fællesspisningen, men det har ikke været muligt at fastholde, og der spises fælles to-tre gange om ugen. Der spises bestemt mere vegetarisk i dag, men det er ikke et krav.

Gennemsnitsalderen er helt sikkert meget højere i dag end ved starten for 35 år siden. Der er også flere enlige end par. Måske også flere beboere, som ikke deltager i samme omfang, som da fællesskabet startede, engang børnene var i centrum og man altid spurgte hinanden: "Har du talt med din nabo i dag?"

Selvfølge var der også en beboer i Forsøgsgården, som kendte en beboer i Fridlev, vores eget bofællesskab. Så på vej ud, efter at hun havde vist os sin hyggelige bolig, hvor pladsen var udnyttet eksemplarisk effektivt, bad Gudrun os om at hilse Anders, hendes venindes søn. Større er Danmark trods alt heller ikke.

Fladengrund er det første bofællesskab bygget i **Esbjerg**, etableret i 1980, med 12 ejerboliger, hvor de fem stadig er beboet af oprindelige beboere. Hvis man er gammel nok, kan man huske, at navnet Fladengrund blev nævnt dagligt i fiskerinoteringerne.

Beboerne var i sin tid selv med til at designe husene, og som besøgende fornemmer man, hvorfor byggeriet er præmieret, når man kommer gående ned gennem alléen af egetræer og træder ind i det hyggelige fælleshus, som har plads til alle beboere. Ved starten var der 24 voksne og 16 børn. I dag er der langt færre, og de er meget ældre. En udfordring som volder kvaler, for ikke alle har kræfter eller lyst til at være en aktiv del af fællesskabet.

”Vi betragter vel os selv som en slags Ollekoller,” bliver det sagt under den hyggelige fællesspisning, som tilberedes på husbasis og i stigende grad er vegetarisk, men som denne aften, præcis klokken 18 som næsten alle andre steder, indeholder kød. ”Nu skal det fælles arbejde deles mellem færre og færre hænder. Skal vi i højere grad betale os fra at få klaret de ting, vi plejede at gøre selv i fællesskab? Måske er det også et problem, at vi ikke er flere boliger? Måske ville otte huse mere have gjort det lettere at tiltrække unge familier med børn?”

Generationsskiftet bekymrer tydeligvis. Heldigvis kan vi under fællesspisningen konstatere, at engagementet er intakt, der snakkes lystigt på kryds og tværs. Og alderen er ikke nogen forhindring for de små og større skærmydsler, der kan opstå, når der skal tages beslutninger. Engang handlede det måske om, hvad man skulle *plante* hvor. Nu handler det snarere om, hvor lidt eller meget de høje træer skal *beskæres*, så lyset når frem til husene, eller ikke må nå frem til nogle huse.

Balancen er et nybygget udlejningsbaseret bofællesskab i **Ry**, hvor beboerne ikke har langt til søer, bakker og dale. Her har PensionDanmark finansieret 33 boliger, smukt designet af tegnestuen Vandkunsten, som har været med fra bofællesskabernes start i 70'erne. Indflytningen skete i 2021, og der bor nu 45 i bebyggelsen, par såvel som enlige, alle over 50 år, uden hjemmeboende børn, og to tredjedele er kvinder. Boligerne udlejes af Home.

Officielt kaldes det for et 50+ bofællesskab, andre ville måske sige *seniorfællesskab*, eller hvad med *voksenfællesskab*, som det blev nævnt i vores interessante samtale med seks bofæller, alle kvinder, alle med spændende betragtninger om fællesskabets glæder og bekymringer.

Én bekymring har været at få fællesskabsidéen forankret i en udlejningsmodel, hvor lejerne af gode grunde ikke har været med fra starten. Derfor har de udarbejdet en folder om seniorfællesskabets overordnede værdier, organisering og forventninger til deltagelse i fællesskabets aktiviteter, som Home uddeler til interesserede lejere.

Frivilligheden er vigtig, bæredygtigheden ligeså, og omsorg for hinanden. Der afholdes fællesmøde hver tredje uge, hvor beslutninger tages med almindeligt flertal. Der er ikke en fast ordning for fællesspisning, men mange deltager frivilligt to-tre gange om ugen.

Når man kommer kørende til Kildebjerg, parkerer bilen og går op gennem hovedgaden med boligerne liggende på begge sider, fremstår Balancen som et helt 'normalt' bofællesskab. Der er fælleshus, værksted, orangeri, gæsteværelser, vaskerier og fællesarealer med blomstereng, højbede og jordstykker, hvor der dyrkes grøntsager til fællesspisningen.

Fællesskabet er rent juridisk muligvis mindre forpligtende end i et ejerbaseret bofællesskab, men engagementet og idérigdommen hos de seks 50+ kvinder, vi snakkede med, forekommer ikke mindre forpligtende. Vi ved, at der er flere af denne slags udlejnings-bofællesskaber på vej i de kommende år, og det betragter jeg som en positiv udvikling. De nuværende lejeres indhøstede erfaringer kan forhåbentlig bruges i planlægningen af disse.

Grønneparken er et seniorbofællesskab i **Silkeborg**, beliggende midt i byen, tæt ved indkøbsmuligheder, busstoppested, banegård og torv, og i gåafstand til Silkeborg Langsø. Kai tager imod i Fælleshuset og fortæller gavmildt den spændende historie om sin og sin nu afdøde hustrus rejse fra et alt for stort hus i en landsby udenfor Silkeborg til det nybyggede fællesskab, som stod indflytningsklart i 2004.

Der er nok tale om et lidt specielt udlejningsbyggeri, hvor beboerne på grund af deres engagement og ihærdighed er lykkedes med at få mere end almindelig indflydelse både på selve byggeriet og fællesskabets udformning. Det snakkede man fx om i en studiekreds gennem flere år.

”Vi var enige om, at vi skulle hjælpe hinanden, men ikke binde hinanden,” fortæller Kai. ”Der skulle være plads til personlige gøremål, som rejser og besøg hos børn og børnebørn. Vi ville ikke forpligte os til at pleje hinanden, det måtte kommunen tage sig af. Vi er heller ikke forpligtede til at deltage i fællesspisningen, men det er der mange, der gør, og vi deles om madlavning, afrydning og opvask.”

Ligesom mange deltager i den hæsblæsende liste af arrangementer, der organiseres: læseklub, fredagskaffe, brygge-øl-gruppe, sangaften, musik, går til bowling og i biografen og tager på ture ud på landet. Kai understreger, at Fælleshuset har været et vigtigt omdrejningspunkt, fordi der her er plads til alle. Gæsteværelset bruges flittigt

”Da vi flyttede ind, efter at have solgt vores hus, som mange andre også gjorde, var vi 37 personer, de fleste ægtepar. Tyve år senere er vi 27 personer, og mange er enlige ligesom mig. Der findes også yngre beboere end mig, men det er vigtigt, at vi får flere yngre ind, gerne ægtepar.”

Kai tager os på en tur gennem bebyggelsen og forklarer, at Grøneparken er et alment byggeri og en afdeling af Silkeborg Boligselskab. Men afdelingen er et demokratisk fællesskab med egen økonomi, bestyrelse, fælleshusudvalg, aktivitetsudvalg og *indflytningsudvalg*. Det sidste har været vigtigt, for det har gjort det muligt at fastholde en beboerkreds, som bakker op om de grundlæggende værdier, man fastlagde fra starten: tolerance, tillid, lighed, medansvar og åbenhed.

”Det betyder ikke, at vi altid er enige og at der aldrig opstår små konflikter. Selvfølgelig gør der det. Men så diskuterer vi tingene, og så er vi lige gode venner bagefter,” fortæller Kai, da han viser os orangeriet, som er den nyeste anskaffelse og et populært samlingssted, lige ved siden af grill og petanquebane.

Boringen Mejdal ligger i udkanten af **Holstebro** og er bygget i starten af 1980'erne, lige før Schlüter-regeringens kartoffelkur gjorde det dyrt at bygge. Det består af 14 ejerboliger og et selvbygget fælleshus. Den sidste beboer flyttede ind i 2015, og lige nu er der én bolig til salg.

Generationsskiftet er som i mange andre bofællesskaber også en stor udfordring i Boringen. Det vrimler ikke ligefrem med børn, mens vi bliver vist rundt. Når beboerne ser 10 år frem i tiden, indrømmer de, at der nok vil være mangel på kræfter til selv at magte det hele.

Og hvad med fællesspisningen, hvis man ikke længere kan lave mad? I dag spises der tre gange om ugen, og mellem halvdelen og to tredjedele af beboerne deltager.

Ikke desto mindre har man besluttet at investere i nye gynger, for det har børnebørnene trods alt stor glæde af, og det kan også være et salgsargument, når interesserede købere kigger forbi.

Asgård i udkanten af **Skive** er en aldersblandet andelsforening bestående af 20 boligenheder, som alle har en fantastisk udsigt til Limfjorden. Fælleshuset ligger præcis i midten af bebyggelsen, og derfra spreder boligerne sig ud til begge sider, forbundet med en glasgang, som danner et hyggeligt fælles opholdsareal med grønne planter. Der er desuden dejlige udenomsarealer med legeplads, bålplads og terrasse.

Byggeriet stod færdigt i slutningen af 1988, og ved indflytningen var der mange børnefamilier. I dag er der kun seks familier med børn.

Graden af fællesskab har ændret sig over tid, men bestyrelsen tror stadig på den oprindelige filosofi med et fællesskab baseret på socialt ansvar og plads til det enkelte individ. I praksis bliver det udmøntet gennem arbejdsgrupper, fælles arbejdsdage, fælles faciliteter og et tilbud om fællesspisning.

Thorshammer ligger også i **Skive**, er også en andelsforening med 19 andele og fire ungdomsboliger, bygget i slutningen af 80'erne. Boligerne ligger som en firlænget gård med fællesarealer og legepladser i midten, og alle boliger har udsigt til en atriumgård til den ene side, og til egen have på den anden. Et smukt byggeri.

Inga giver en grundig rundvisning: hønsegård, køkkenhave, fodboldbane og masser af opbevaringsplads i kælderen under det velindrettede fælleshus, hvor madplanen hænger på en prominent plads på opslagstavlen, som det ses i de fleste bofællesskaber. Thorshammer ser ud til at være et velfungerende bofællesskab. Som de selv udtrykker det: *"Vi har set folk komme og gå – men Thorshammer har kunnet bestå."*

Det fornemmer man som besøgende mest tydeligt, når man går fordi alle boligerne gennem atriumgården. Her kan børnene løbe på bare

fødder fra hus til hus, uanset hvordan vejret er. Her kan de lidt ældre samles til en omgang eftermiddagskaffe eller et glas vin hen mod aften. Her er der behagelige stole og masser af grønne planter. Der er ikke bare tale om en udvidelse af den private bolig, men et fællesareal som styrker fællesskabet. Men man kan sagtens forestille sig, at der kan opstå kontroverser om, hvor lidt eller meget og hvordan og hvorledes den enkelte har lov til at 'udsmykke' sin del af gården.

Vi bliver budt indenfor i Ingas og Hugos lejlighed i to etager. Den er ikke voldsomt stor, men hyggelig og med effektiv udnyttelse af pladsen. Kaffen kommer på bordet, og vi finder ud af, at vi deler interessen for Latinamerika, hvor vi begge har rejst i mange lande.

Inga og Hugo har været med fra starten og deler åbenhjertigt deres refleksioner om bofællesskabets mange fordele, såvel som de udfordringer, man ikke kommer udenom.

Her hører vi også om den *omsorgsperson*, bofællesskabet har udpeget for at kunne tage sig bedst muligt af de beboere, som af den ene eller anden grund har behov for at få en særlig '*ordning*' med bofællesskabet for at kunne se sig selv som et fuldgældigt medlem af fællesskabet. Idéen opstod, fordi en beboer fik en blodprop, som efterfølgende ændrede hans muligheder for at bidrage til de fælles opgaver. Det blev drøftet med omsorgspersonen, og det fungerer nu fint. En idé til efterfølgelse.

Broland ligger i udkanten af **Arden**, en hyggelig stationsby i Himmerland, med gode togforbindelser til Aalborg og Aarhus, og dermed et oplagt sted at placere et nyt bofællesskab med fokus på grønt byggeri og omsorg for natur og mennesker. En gård blev købt i 2021, og kommunen godkendte en lokalplan i 2023. Nu håber initiativtagerne at finde penge til at byggemodne den mark, hvor der efter planen en dag skal ligge 25 bæredygtige boliger.

En snak med én af initiativtagerne antyder, at Broland ligner de bofællesskaber, der blev udviklet i 70'erne og 80'erne: processen var besværlig, langsommelig, usikker og frustrerende, og den kan også være en stor økonomisk belastning for de involverede.

Rejsen mod en realisering er stadig lang for Broland, men forhåbentlig lykkes det. Det fortjener idéen. Måske er brug for et sted, hvor de kan få svar på alverdens vigtige tekniske spørgsmål.

Drivhuset i **Randers** ligger på én af byens smukkeste grunde, tæt på Gudenåen og med udsigt over våde enge. Også her er der tale om andelslejligheder, 18 stykker i alt, placeret omkring en glasoverdækket gade, som fremstår som et drivhus, når man åbner døren og går op for enden af gaden, hvor fælleshuset ligger.

Lars fra bestyrelsen tager imod og byder på kaffe (og senere deltagelse i fællesspisningen), hvor to andre bestyrelsesmedlemmer deltager. De fortæller, at de fleste beboere har boet der længe, og at gennemsnitsalderen er højere i dag end ved starten i 1984. Men der *er* kommet yngre beboere med børn til, og andelsforeningen forsøger at prioritere to personer med børn, når en lejlighed bliver ledig. Det har foreningen selv indflydelse på gennem en *interesseliste*.

Værdigrundlaget er det samme som ved starten. Beboerne deles om de praktiske opgaver, også i madordningen, hvor man kan spise sammen i fem af ugens dage. Der var stor tilslutning denne aften klokken 18, hvor vi bænkedes om bordene i det hyggelige fælleshus og fik serveret ovenbagt fisk med masser af grøntsager. Børn var der dog ingen af ved denne lejlighed.

”Alt er nedfældet i håndbogen,” forklarede Lars på et tidspunkt. Og det har han ret i, kunne jeg ved selvsyn konstatere. Kort og præcist, ikke for lidt, ikke for meget. Drivhuset er et velfungerende bofællesskab.

Overdrevet i **Hinnerup** er beskrevet i min bog ”*Rejsen til Fridlev*”, som udkom tidligere i år. Derfor var besøget hos Elin og Morten, vores venner fra årene i Zimbabwe mest af alt et personligt genbesøg.

Men det er også et besøg i et bofællesskab, som er lykkedes med det generationsskifte, som giver store udfordringer mange steder, fordi de ’gamle’ ikke kan blive ved med at finde kræfter til alle de opgaver, der er forbundet med at bo i et bofællesskab. I Overdrevet er der fx får og grise og høns, som skal passes, og store arealer med grøntsager, som bruges i fællesspisningen seks dage om ugen.

Og endnu engang bliver jeg imponeret over at konstatere, at en gruppe mennesker for omkring et halvt århundrede siden har formået at tænke tanker om et *bæredygtigt* bofællesskab, som er relevante og nødven-

dige i den tid, vi lever i nu. Uden at have tal, jeg kan smide på bordet, vil jeg mene, at Overdrevet stadig er ét af landets mest bæredygtige bofællesskaber, når man ser på energiforbrug, CO2-udslip og dagligt forbrug.

Og så har de ét af landets bedst indrettede og rummelige fælleshuse, med masser af plads i køkken og fryserum, legerum til små og store, spisesal med plads til alle beboere, stort vaskeri plus meget mere. Det gør fælleshuset til bebyggelsens centrum. Her mødes alle stort set hver dag.

Grusgraven ligger også i **Hinnerup**, men hvor Overdrevet består af 25 ejerboliger, er de 15 enheder i Grusgraven andelsboliger. De to bofællesskaber ligger i hver sin ende af Hinnerup, men der er en historisk forbindelse mellem dem: Da Grusgraven blev startet, tilbød Overdrevet en forkøbsret til en nabogrund, men ønsket blev ikke godkendt af kommunen. Navnet blev aktuelt på den nuværende placering på kanten af en nedlagt grusgrav med sø, der nu er blevet naturområde.

Vores to værter, Niels Jørgen og Benjamin, repræsenterer Grusgravens to generationer: Niels Jørgen var med fra starten; Benjamin hører til den unge generation, som er flyttet ind med børn. Den proces startede for ti år siden, og nu er der igen en fornuftig balance – og igen liv og glade dage i legerummene ved siden af spisesalen, når fællesspisningen fem af ugens dage er overstået. Og her skal det også bemærkes, at der ikke er krav om, at man udelukkende skal spise vegetarisk.

Hvor nogle bofællesskaber har nedfældet deres værdigrundlag på skrift i store detaljer, er det mere *udtalt* i Grusgraven. Man sætter pris på det sociale, uformelle fællesskab i hverdagen; man deles om de praktiske opgaver som fx madlavning og græsslåning; man nyder den dynamik, forskellighed giver, og man sætter pris på rummelighed; man interesserer sig for hinanden og sætter pris på personlige initiativer.

Og som årshjulet på opslagstavlen viser, er der masser af fælles aktiviteter i løbet af året, som kan holde alle beboere beskæftigede.

Rejsen gennem Jylland omfatter et mindre antal bofællesskaber, som for de flestes vedkommende *ikke* er medlemmer af foreningen *Bofællesskab.dk*. De er ikke udvalgt helt tilfældigt, men udgør heller ikke et

statistisk repræsentativt udsnit af de omkring 4-500 danske bofællesskaber, som *ikke* er medlem af foreningen. Her er nogle konklusioner eller refleksioner:

Medlemskab af en forening som *Bofællesskab.dk (BOF)* står ikke øverst på bofællesskabernes dagsorden. De har nok at gøre med deres egne daglige udfordringer, sådan som tilfældet også er i mit eget helt nye bofællesskab. På den anden side afviser de ikke et medlemskab, når man snakker om behovet for, at der i Danmark bør findes en stærk forening, som kan tale bofællesskabernes sag i forskellige sammenhænge.

Andelsbofællesskaberne er i forvejen medlem af den landsdækkende forening for andelsforeninger, ABF, og bofæller udtrykte tilfredshed med den støtte, de modtager herfra. Men flere gav udtryk for, at det ikke behøvede at udelukke medlemskab af *BOF*, som kan levere andre former for støtte end ABF.

Personligt medlemskab kunne også være en mulighed, som flere bofæller end i dag kunne have lyst til at benytte sig af, hvis den blev markedsført lidt mere aggressivt. Foreningen *BOF* har i hvert fald brug for idérige og entusiastiske bofæller i alle dele af landet, som kan være med til at rådgive, når nye bofællesskaber henvender sig til foreningen for at få besvaret alle mulige spørgsmål.

Generationsskiftet nævnes af mange som en vigtig og vanskelig udfordring. Nogle var lykkedes med det, andre ikke. Flere efterspurgte erfaringer og strategier fra bofællesskaber, hvor det var lykkedes. Det kunne være en opgave for *BOF*, og kunne også være et tema for *Fredage med Fællesskab*.

Udlejnings-bofællesskaber er en bofællesskabsmodel i vækst og har ikke altid fra starten tilstrækkeligt med fællesskabstænkning indarbejdet i projektet. Udskiftningen af beboere kan også være større end i fx ejerbaserede bofællesskaber. Det kræver særlige indsatser fra dedikerede beboere. De erfaringer kunne *BOF* også bidrage til at indsamle og dele med nye lejefællesskaber.

Bæredygtighed indgår på forskellige måder i de fleste bofællesskaber, men i større eller mindre grad, og i flere af de besøgte bofællesskaber efterspurgte bofæller gode idéer. Der findes efterhånden et væld af initiativer, og *BOF* har allerede informeret om flere af disse på hjemmesiden, herunder bøger med konkrete eksempler – om selve byggeriet, om energisystemer, om vegetarisk fællesspisning, om genbrug, osv. Men *BOF* kan sikkert bidrage med endnu mere.

Omsorg for bofæller, som slås med særlige udfordringer (sygdom, alder, handicap, diagnoser, ensomhed), er et anliggende, som bofællesskaber allerede tager alvorligt. Undervejs stødte vi på et eksempel, hvor bofællesskabet havde udpeget en 'omsorgsperson', som forekom os at være et eksempel, andre kunne overveje. Det handlede ikke om plejeden, som det offentlige tager sig af, men om at skabe rummelighed og selvværd gennem en eftertænksom planlægning af de fælles opgaver, som de pågældende beboere ønskede at deltage i. Det kunne også være en opgave for BOF at samle erfaringer på dette område.

Definitionen af, hvad et *bofællesskab* egentlig er for en størrelse, blev berørt flere steder. "Vi er måske ikke et *rigtigt* bofællesskab?" blev der sagt ved flere lejligheder. I en tid, hvor der snakkes rigtig meget om behovet for at styrke de forskellige *fællesskaber*, vi alle indgår i, og hvor der samtidig er voksende interesse for bofællesskaber, kunne det måske være nyttigt at se nærmere på definitionen, endnu engang.

Spektakulære fællesskaber, forstået som *selvgroede bofællesskaber*, mødte vi flere af undervejs. Historierne om, hvordan en gruppe mennesker fik en idé, hvordan de første frø blev sået, hvordan de kæmpede med projektet år ud og år ind, var spændende at lytte til. Nu er udviklere og pensionskasser kommet på banen, og det er godt. Men der vil fortsat være mennesker, som ønsker at tage sagen i egne hænder og beholde kontrollen fra start til mål. BOF deltager i et nyt initiativ om "*Spektakulære Fællesskaber*", som forhåbentlig kan støtte sådanne initiativer.

Mandag den 9. december 2024

Børnekokke laver grøn risengrød

Foto:
Astrid Mølgaard Pallesen,
Fridlev

Fridlev er et aldersblandet bofællesskab, og et børnerigt fællesskab. Af godt 120 bofæller er mere end 50 børn, mange stadig i kravlefasen, en del eksperimenterer med at rejse sig op, flere tager de første prøvende skridt, adskillige er i børnehavefasen. Og så er der en aldersgruppe, som begynder at forstå, at man i et fællesskab lever lidt tættere og lidt mere forpligtende med hinanden, end de fleste andre børn gør. De har fx lyst til at bidrage til fællesskabets fællesspisning.

For mange, der vælger at flytte i bofællesskab, er deres børns opvækst en afgørende motivation. Sådan har det været lige siden bofællesskabernes start i slutningen af 1960'erne. Her får børnene mulighed for at være en del af en slags *udvidet familie*, med masser af legeskammerater i nærheden, med masser af 'plejeforældre', som kan hjælpe til, når der er brug for assistance, med masser af legemuligheder i trygge rammer, og med masser af fester og fejring.

Men ligesom nyetablerede voksne bofæller skal vænne sig til, at normer og regler er lidt anderledes i et bofællesskab end i den opgang eller det parcelhuskvarter, de selv er vokset op i som børn og unge, skal børnene selvfølgelig også vænne sig til det nye liv. At der hele tiden er mange andre børn omkring dem. At man skal spise sammen med mange andre flere gange om ugen. At man skal bestræbe sig på at sidde stille og spise sin mad, indtil klokken ringer og legen starter.

I nogle bofællesskaber har man oprettet *børneråd*, hvor børn over en vis alder med mellemrum kan mødes og med behørig støtte fra voksne snakke om, hvad der optager dem. Som fx kan være indretningen af bofællesskabets legepladser, måske hvad de synes om den mad, der serveres til fællesspisningerne, eller hvordan børnefesterne skal organiseres. Måske har bofællesskabet ligefrem afsat en sum penge på en særlig konto til nye aktiviteter, som børnene synes kunne være spændende.

Denne mulighed har også været drøftet i Fridlev, men er endnu ikke blevet institutionaliseret. Ikke fordi der er modstand mod at starte den demokratiske involvering og socialisering af børnene forholdsvis tidligt, men nok især fordi der har været rigeligt med andre presserende opgaver at tage fat på i vores opstart.

Det ændrer dog ikke på, at der rundt om i bofællesskabets kroge foregår ting og sager, som involverer vores børn på spændende måder, og som fortjener at blive fortalt. Fx de middage, som grupper af *børnekøkke* med Astrid i Klynge 1 som primus motor har taget initiativ til. Denne mandag knoklede ni børn i to timer for at gøre en farverig middag klar til de forventningsfulde gæster.

"Det var vildt at se, hvordan børnene bare oppede sig helt vildt, og der var nul brok og nul ballade, alle hjalp alle, alle gjorde, hvad de skulle," beretter Astrid begejstret.

Men hvad var formålet med at starte disse middage egentlig? Var det at lære børnene noget om madlavning? Eller at lære dem at arbejde sammen? Måske 'bare' at de skulle have det sjovt?

”Grundlæggende var det et ønske om at aktivere børnene i nogle *forpligtende fællesskaber*. Havde vi lavet mad derhjemme hver dag skulle børnene jo også hjælpe til, men når vi har fællesspisning, bliver de ofte bare forbrugere. Når de i stedet bliver *medskabere*, er de for alvor en del af fællesskabet, de får ejerskab over spisningen, opdager alt det, de kan, og de bliver stolte af det, de skaber sammen. Det tror jeg styrker fællesskabet, børnene og glæden ved maden. Og for mig er det jo sjovt at lære børnene at kende på den måde.”

Hvor meget var planlagt af dig på forhånd, og hvor meget plads var der til at børnene selv kunne være med til at bestemme?

”Vi holdt et møde dagen før, hvor kokkene mødtes og besluttede forskellige ting. Jeg lavede en dagsorden og startede med at forklare, hvordan man deltager i et møde, og prøver at forklare, hvordan man tager imod andres forslag (*“ja og” frem for “nej”*), og hvordan man søger at nå til enighed.

Efter at have smidt en masse forslag på bordet, blev børnene enige om kokkeholdets navn, hvordan maden skulle præsenteres, og selvfølgelig hvad menuen skulle være. De skal tænke på, at der også skal være noget, som de voksne kan lide, og der skal være nogle grøntsager, de kan lide. De fandt også på et sjovt tvist og det tog vi med.

I det her tilfælde blev det *nachos med farvet risengrød*. Næste gang bliver det måske agurkepizza med boller i karry eller kødsovs med bær. Jeg bestemmer sådan set ikke noget, men forsøger bare at gribe deres forslag, indenfor hvad der er muligt.”

Det er jo ret imponerende, at børnene ikke kom op at toppes undervejs. Hvordan kunne det lade sig gøre? Skyldes det måske også, at børn faktisk opfører sig bedre, når forældrene ikke er i nærheden?

”Jeg oplevede virkelig, at de gerne vil leve op til den positive forventning, jeg har til dem. Jeg forventer, at de opfører sig ordentligt og arbejder, og så gør de det. Der er en klar opgave til dem, og så holder jeg dem også lidt i kort snor på en sød måde, hvis de mister fokus.

Det hjælper helt klart, at det ikke er deres egne forældre, der holder øje med dem. Børn er jo på en måde flokdyr, så hvis de andre opfører sig ordentligt, gør de det også selv.”

Hvad er dine planer fremover? Jeg går ikke ud fra, at børnene skal lave mad flere gange om ugen som en del af den ’normale’ fællesspisning?

”Ja, det har jeg også gået og tænkt over. Der er allerede en del, som efterfølgende har taget deres egne børn mere med i køkkenet, hvilket jo

er vildt dejligt. Jeg kunne godt drømme om, at der altid (eller i hvert fald nogle gange), også var tilmeldt et par enkelte børnehjælpere til de 'almindelige' fællesspisninger. De kunne fx hjælpe til med at dække bord og sådan noget. Men det er der altså delte meninger om i bofællesskabet, som der er om så meget andet.”

Astrids børnekøkke-initiativ er et godt eksempel på, hvad der kan og også bør være plads til i et bofællesskab som Fridlev, uden at det nødvendigvis skal igennem de normale procedurer, hvor der først udarbejdes et forslag, som præsenteres på et fællesmøde, hvorefter forslaget drøftes på endnu et fællesmøde, hvor det kan vedtages, hvis der er konsensus. Er det ikke tilfældet, kan det vedtages med almindeligt flertal på næste fællesmøde. Og så er der gået mindst to måneder.

Hvis børnehjælpere skal indgå som en fast bestanddel af vores fællesspisninger fire gange om ugen, er der straks mere på spil. Så er det de regler og procedurer, som tidligere fællesmøder har vedtaget, som er i spil. Nogle bofæller vil måske mene, at der i forvejen er tryk på, når man på to-tre timer skal lave mad til 40-45 børn og voksne, så hvordan skal man samtidig kunne holde styr på børnene? Andre vil måske synes, at det faktisk er en god idé, men at vores børn måske skal være lidt ældre, før de bliver en integreret del af vores ordning.

Ingen af disse spekulationer ændrer dog ved, at de børn, som i dag optrådte som børnekøkke for første gang, havde en god oplevelse, som de ikke glemmer lige med det samme, og en oplevelse som i praksis lærte dem noget om, hvordan man arbejder sammen i et fællesskab. Det er der brug for i den verden, vi lever i. Det bliver spændende at se, hvordan projektet udvikler sig.

Tirsdag den 24. december 2024

Julemanden og hans kone

Foto:
Jeppe Hjorth,
Fridlev

En uges tid før juleaften fik Julemanden hekseskud og havde svært ved at komme ud af sengen og bevæge sig rundt i oprejst tilstand. Han var alvorligt bekymret for, at han ikke ville være i stand til at besøge de familier, som havde bedt om at få besøg, og dermed videreføre den tradition, som blev startet, da Fridlevs familier første gang fejrede julen i bofællesskabet. Heldigvis fik julemanden rettet ryggen ud, så han med sækken over skulderen og hjælp fra Julemor kunne banke på dørene.

Endnu engang lykkedes det for Julemanden at komme rundt til de mange forventningsfulde børn, takket være Julemor, som hjalp med at bære de tunge pakker, og som sørgede for, at alle børn fik den rigtige pakke. Julemanden svedte nemlig så meget i det milde vintervejr, at hans briller duggede så voldsomt, at han ikke selv kunne læse de navne, der stod på pakkerne.

Mange af de børn, der denne morgen dukkede frem bag døren med en blanding af forventning og forundring, mødte også Julemanden for et år siden. Dengang havde et barn, diplomatisk, høfligt og stilfærdigt, gjort opmærksom på, at ”det da var pænt af Anne og Bjørn at komme forbi med gaver”.

Jeg vil ikke afvise, at nogle af de ældste børn havde en fornemmelse af, at de havde set Julemand og Julemor i en anden slags tøj ved en anden lejlighed. I så fald var det ikke noget, de gav udtryk for, eller noget jeg lagde mærke til gennem mine let duggede briller. Tværtimod gav de fleste ældre børn udtryk for glædelig overraskelse over at få besøg denne juleaftensmorgen, hvor ventetiden på pakkerne under træet allerede var begyndt at føles lang.

Hvad de mindste tænkte – og der var et par forholdsvis nyfødte bofællebabyer imellem – kan jeg kun gisne om. Men et par af dem gemte sig bag mors eller mormors trygge skørter, og det kan jeg sådan set godt forstå. Det må trods alt være lidt af en overvældende og sikkert også uforståelig mundfuld at få en mand med stort hvidt skæg indenfor døren.

Sidste år havde jeg købt et billigt julemandskostume i Jem & Fix, og det viste sig (hvilket ikke burde have været overraskende) at være noget elendigt og utvivlsomt også miljøskadeligt stads fremstillet i Kina. Så snart jeg tog det på, begyndte små røde plasticstykker fra bukser og frakke at sprede sig på gulvet. Skægget smagte heller ikke godt.

Derfor røg kostumet på genbrugspladsen sammen med juletræet, og vi besluttede at investere en mindre formue i det, jeg tillader mig at betegne som et halv-professionelt kostume i en specialbutik i det indre København. Skal man være julemand, skal det gøres ordentligt! Og i et bofællesskab, der roser sig af at tilstræbe så stor bæredygtighed, som det i praksis lader sig gøre, skal kvaliteten naturligvis også være inden for anstændighedens grænser.

Og så håber vi ellers på, at vores korte besøg bidrog til, at denne lange dag præget af forventningens spændte glæde føltes en lille smule kortere og mere overkommelig, end det ellers havde været tilfældet.

Mandag den 30. december 2024

Status over 2024

På årets næstsidste dag er vi taget på udflugt i Bidstrup Skovene, som består af en række mindre skovområder, der starter tæt ved Fridlev. Her kan man finde søer, vådområder, moser, overdrev og græsningssenge med mange hundrede år gamle og majestætiske træer. Det forekommer at være en passende 'scene' for en snak om, hvordan vores nybyggede bofællesskab har udviklet sig i løbet af det år, der er gået, siden vi flyttede ind. Har vi fortrudt? Hvad har overrasket os?

Nej, vi har ikke fortrudt! Heller ikke i bare et kort øjeblik, hvis vi skal være helt ærlige? Næh, og heller ikke i situationer, hvor vi har været uenige i en beslutning, hvor vi har været trætte af for mange møder og for mange arbejdsdage, hvor vi har deltaget i en kaotisk fællesspisning med grædende børn, eller hvor alt for mange regnfulde dage har omdannet vores grønne arealer til mudderpøle.

På turen gennem skoven er vi enige om, at vi faktisk er gået til sengs hver eneste aften i vores nye hus, trygge og glade for at være en del af Fridlev. Men nogle aftener har vi bestemt også været trætte efter dagens dont, for man kommer ikke sovende til at få 42 familier til at leve så tæt og forpligtende sammen, som tilfældet er, når man ikke bare *bor* sammen, men også *ej*er sammen.

Måske er det vores *alder*, som har overrasket os mest, når vi – som vi af gode grunde ofte gør – sammenligner vores tilværelse i vores første bofællesskab tilbage i 90'erne med opstarten på Fridlev. I dag er vi 25 år ældre. Rent fysisk magter vi ikke det samme som dengang. Det er irriterende at måtte erkende, men samtidig har det været dejligt at opleve, at fællesskabet har respekteret tanken om, at vi hver især *yder efter evne*, og at vi kan bidrage på mange forskellige måder.

Snakken på turen gennem Bidstrup Skovene havde ikke til formål at udarbejde en detaljeret *karakterbog for Fridlev anno 2024*, men snarere at få en fornemmelse af, om vi var nogenlunde enige om, hvor Fridlev befinder sig lige nu. Kort sagt: hvor ligger vi på en skala, som starter i den negative ende med *kun lige begyndt*, bevæger sig hen over midten med *godt på vej*, og i den mest positive ende kan konstatere, at vi *næsten er færdige*.

Som inspiration havde vi fra en bæk udsigt til det smukke egetræ, som pryder artiklens indledning. Dets krogede vækst mindede os om, at livet ikke alene er en *lang* rejse, men også præget af større *uforudsigelighed*, end vi undertiden kunne ønske os, og ikke mindst at *tålmodighed* kan være en vigtig dyd, også når man starter et nyt fællesskab.

Det første år har vist os, at det langt fra altid er idéerne, vi bliver uenige om, men snarere den hastighed, vi hver især synes der er brug for, når ideerne skal realiseres. Måske er det igen alderen, som skiller os, selvom man kunne hævde, at det er de ældste i bofællesskabet, som har mest travlt, når det fx gælder om at få ordet det hele.

Her følger en kort opsummering af vores betragtninger i 10 punkter, organiseret i alfabetisk rækkefølge for at understrege, at alle de berørte emner er lige vigtige for fællesskabets udvikling.

1 *Ansvarsgrupperne er godt på vej.* Fridlev har som ejerforening besluttet, at vi som udgangspunkt klarer alt selv. Vi har ikke ansat en administrator, som sørger for at betale alle vores regninger, og som også sørger for, at drift og vedligeholdelse bliver klaret af forskellige firmaer.

Det har fra starten ligget i kortene, at sådan skulle det være, og at det i bund og grund er en del af bofællesskabets værdigrundlag. Derfor også en opgave, som *alle* bofæller påtager sig et medansvar for at løfte. For der er tale om en lang liste af opgaver, som bare *skal* klares: køkkenmaskiner skal holdes vedlige, spisesale skal gøres rene, udearealer skal beplantes, fester skal forberedes, for blot at nævne nogle få eksempler.

Ved årets udgang er vi oppe på 17 *ansvarsgrupper*, som ikke alene har et mandat godkendt af den årlige generalforsamling, men også et budget, som gruppen er ansvarlig for at forvalte. Hertil kommer et antal *interessegrupper*, som fx Fridlev Bryggerlaug, Bytteboksen, Feministisk Cirkel, SangBar, De Frisatte, Pendlerklubben og Yoga. Tilsammen kommer vi op i nærheden af 30 grupper, så der er lidt for enhver smag.

Vedtægterne slår fast, at alle voksne ”som udgangspunkt skal deltage aktivt i mindst én ansvarsgruppe, eller på anden vis bidrage til fællesskabets arbejdsopgaver”. Lever bofællerne op til det? Det synes vi. Men det kommer næppe som nogen overraskelse, at de 70 voksnes 140 forskellige skuldre bærer forskellige byrder. Sådan vil det *altid* være, det *skal* der være plads til, og det *er* der plads til.

Udfordringen for et bofællesskab – og dermed bofællerne - er at sørge for, at der etableres en fornuftig og forståelig balance mellem de bofæller, som lægger en *meget stor* indsats i udviklingen og vedligeholdelsen af fællesskabet, og de bofæller, som investerer *meget mindre*. Hvis nogle står helt ude på kanten af sidelinjen, og hvis de øvrige bofæller ikke forstår, hvorfor nogle har placeret sig dér, kan det true eller irritere fællesskabets balance.

Dét punkt er Fridlev slet ikke nået. Arbejdsdagene har haft stor tilslutning. Meget er nået. Men på et tidspunkt kan der blive brug for, at vi som fællesskab finder en måde at tale sammen om de ’sprækker’, der måtte opstå i vores respektive bidrag.

2 *Beliggenheden er optimal.* Familie og gode venner giver undertiden udtryk for, at ’vi er flyttet på landet’. Formelt er det en sandhed med modifikationer. Hvalsø er trods alt en stationsby med 4.587 indbyggere og dermed også Lejre Kommunes største by.

For mange bofæller, og også os, var det en vigtig del af begrundelsen for at vælge Fridlev, at der var god adgang til offentlige transportmidler. Hvalsø ligger på jernbanelinjen mellem Holbæk og Københavns Hovedbanegård, og det tager ikke mere end ti minutter at cykle fra Fridlev ned til stationen. Hvis regionaltoget ellers kører som planlagt, tager det kun godt en halv time at nå ind i hjertet af hovedstaden, og lidt mere hvis man vælger at stå af på Nørreport eller Østerport. Hvilket er tilfældet, når jeg selv cirka en gang om ugen tager turen til hovedstaden for at mødes med gamle venner, se en film som ikke lige vises i den udmærkede Hvalsø Bio, besøge vores børn, eller deltage i et møde.

Bofæller, der bruger toget hver dag til arbejdspladsen i hovedstaden, kan under fællesspisningen fortælle om irriterende forsinkelser, og om overfyldte tog i morgen- og eftermiddagstimerne, hvor man skal stå op det meste af turen fra Hovedbanen. Det mærker jeg ikke meget til som pensionist, jeg har ofte en hel togvogn for mig selv. Men selvfølgelig er det irriterende, når man en sen aften, hvor der kun afgår et enkelt tog i timen, ender på Roskilde Station, fordi strækningen til Holbæk er lukket.

For os har det vigtigste været, at hverken børn, søskende eller venner kan sige nej til at komme på besøg med henvisning til, at det er alt for besværligt at komme herved, når de ikke har en bil!

Så vi *får* faktisk besøg. Og når de besøgende endelig er nået frem, opdager de, at Hvalsø og omegn og Lejre Kommune i det hele taget har masser af smuk natur og masser af historie at byde på. Så jo, det er ok at mene, at Fridlev ligger lidt ude på landet, samtidig med at det ligger tæt på hovedstad og flere større provinsbyer. Mere kan man ikke forlange.

3 *Bofællerne er åbne, interesserede og forskellige.* Vi har alle vores forskellige begrundelser for at vælge bolig. Beliggenheden i forhold til arbejde spiller ind, hvad den koster er de fleste af os nødt til at tage hensyn til, størrelsen og indretningen går vi også op i.

Men når man flytter i bofællesskab, spiller de mennesker, der bor sammen med dig, en langt større rolle end tilfældet er, når man flytter ind i et parcelhuskvarter eller en opgang i en boligblok. Fordi selve tanken med at bo i *bo-fællesskab* er, at man laver mere sammen, end man normalt gør i et *parcel-fællesskab* eller et *opgangs-fællesskab*.

Logisk set burde det måske betyde, at vi skulle have kendt de øvrige bofæller i Fridlev, før vi besluttede at købe vores hus. Men det var ikke tilfældet, da vi i maj 2022 skrev under på købekontrakten. Vi havde

faktisk ikke mødt en eneste på det tidspunkt. Efterhånden lærte vi hinandens navne at kende ved diverse sammenkomster, inden vi flyttede ind i november 2023. Nu kan vi alle navnene på de voksne, og hvis vi anstrenger os, kan vi også huske de fleste af børnenes navne.

Men *hvor* godt kender 120 store og små mennesker i virkeligheden hinanden efter at have tilbragt lidt mere end et år sammen? Og hvor godt *behøver* man at kende hinanden for at fungere som et fællesskab?

Hvis jeg blev bedt om at skrive en profil på Fridlevs 70 voksne bofæller – lidt om alder, fødested, uddannelse og arbejde – ville jeg komme til kort for de flestes vedkommende. Det er simpelthen ikke den slags oplysninger, vi indtil nu har brugt tid på at udveksle.

Men hvis jeg i stedet blev bedt om at beskrive, hvordan jeg oplevede, at denne eller hin passede ind i vores fællesskab, som det har udviklet sig, ville jeg ikke mangle ord. Det har jeg opfanget brudstykker af, når vi har haft arbejdsdage, været kokke sammen til en fællesspisning, hygget os til en Fredagsbar, lyttet til indlæg ved fællesmøderne.

Vores foreløbige konklusion er, at Fridlev består af mennesker, som udover at været enige om et bredt formuleret værdigrundlag bringer mange forskellige baggrunde og erfaringer ind i fællesskabet, og forholder sig åbent og interesseret til vores forskelligheder.

Og så rummer vi et passende antal kreative og energiske mennesker, som ikke er bange for at prøve kræfter med nye idéer, og som ikke lader sig slå ud, hvis flertallet ikke med det samme følger trop. Vi kan ikke alle sammen være lige kreative og energiske, men ethvert fællesskab har brug for, at nogle har lyst til at gå foran.

I vores første år forlod én familie Fridlev, fordi de som månederne gik fandt ud af, at de ikke havde den samme holdning til, hvordan balancen mellem det *fælles* og det *private* skulle se ud. De ønskede lidt mere privat, end Fridlev kan tilbyde. Om flere med tiden finder ud af, at deres balancepunkter ligger andre steder end dér, hvor de udvikler sig i Fridlev, må tiden vise. Det vil ikke overraske mig. Sådan har det været i de fleste andre nye bofællesskaber. Men foreløbig sætter vi stor pris på alle de bofæller, som omgiver os.

4 *Byggeriet er snart færdigt.* Vi var blandt de sidste, som flyttede ind i november 2023, lettere forsinket. Siden da er der heldigvis sket en hel del, både ude og inde. Hvor der ved indflytningen lå bunker af jord rundt om og mellem husene, ser vi i dag græsplæner, sandkasser og legehuse,

og der er kommet mere end 1000 træer og buske i jorden, takket være bofællernes indsats på adskillige arbejdsdage. Vi har også været igennem første års gennemgang af vores egne huse, og håndværkere har været på besøg for at rette fejl og mangler.

De tre historier fra januar, maj og august om Orangeriets skæbne er måske det klareste eksempel på, at ikke alle dele af byggeprocessen har været så vellykket, som vi kunne ønske. Men den viser samtidig, at det har været nyttigt, at vi har haft et aktivt *byggeudvalg*, som ikke mindst takket være en enkelt bofælles ihærdighed og overblik har fulgt alle dele af byggeriet tæt og holdt regelmæssige møder med bygherre og entreprenør.

En historie fra marts måned beretter åbenhjertigt, at bygherren på et møde erkendte, at kommunikationen til og med bofællerne ikke altid havde været optimal. Ingen tvivl om, at Fridlev har været et kompliceret byggeri med mange muligheder for tilvalg. Vejret har heller ikke ligefrem været befordrende for byggeprocessen og må tilskrives en væsentlig del af årsagen til de mange forsinkelser. Men det undskylder ikke alt. Bedre kommunikation havde hjulpet.

Orangeriets endelige skæbne er endnu ikke på plads. En dispensationsansøgning fra bygherre og entreprenør til den kommunale forvaltning blev afvist. Facader og gavle skal udskiftes! Ifølge planen skulle det være sket inden udgangen af 2024, men sådan er det ikke gået.

Heller ikke de *'pullerter'*, som sørger for belysning på vores stier, er der sket noget med. Vi har klaget over den *lysforurening*, de forårsager. Det meget stærke lys er yderst generende, når man skal sove, hvis man bare er en lille smule lysfølsom. Det er vi sådan set ikke. Til gengæld er vi ikke begejstrede for lysstandernes udseende, som efter vores mening ikke lever op til den smukke arkitektur, husene udstråler.

Ja, arkitekturen, hvad med den? Det var ikke en ubetydelig del af vores begrundelse for at vælge netop Fridlev. Duften af det norske tun, med huse bygget af træ, i smukke farver, placeret i klynger omkring en gårdsplads, havde vi set frem til. Og vi blev ikke skuffede, da alle bygningerne stod færdige.

Men ved udgangen af 2024 er vi knap så begejstrede, og det skyldes hverken arkitektens, bygherrens eller entreprenørens indsats. Siden indflytningen er der lavet en del ud- og tilbygninger, som vi ikke synes fastholder den arkitektoniske renhed, som vi sætter stor pris på.

Problematikken er ikke enkel, og den er heller ikke særlig let at snakke om. Når det gælder arkitektur, er smag og behag forskellig, og vi

har som bofæller meget forskellige opfattelser af, hvor løst eller stramt den enkelte boligejers muligheder for at bygge til skal reguleres. Vi hører helt sikkert til i den hårde ende af skalaen, sådan som det er praksis i masser af landets bofællesskaber.

Derfor havde vi håbet, at vi fra starten havde vedtaget nogle klare retningslinjer, nedfældet i en husorden eller på anden vis. Om hvordan en pergola eller en overdækket terrasse bør se ud foran eller bagved huset? Hvilken slags træ i hvilke dimensioner? Hvilken slags materiale til taget? Hvilke farver? Men sådan er det ikke blevet. Lige nu kan man bygge, som man har lyst til, hvis man ellers holder sig inden for lokalplanens rammer, og det er nogle steder i bebyggelsen blevet mere anarkistisk, end vi synes, det behøvede at blive.

Vi forstår begrundelsen for byggelysten, og vi har selv en pergola på husets indgangsside ud mod gårdspladsen. Især børnefamilier kan have brug for mere garderobepads, som der ikke er meget af i husene. Men vi burde have lavet nogle klare retningslinjer.

Som det har udviklet sig, tror vi ikke på, at Fridlev en dag bliver *bevaringsværdigt*, som tilfældet er med en hel del bofællesskaber, hvor man har anstrengt sig for at 'beskytte' den oprindelige arkitektur.

5 *Børnene er vidunderlige.* Når jeg har deltaget i en fællesspisning i en tæt pakket spisesal, hvor trætte forældre har kæmpet en heroisk kamp med grædende børn, som ikke har lyst til at spise, kan jeg godt et kort øjeblik blive en smule irriteret over alle de børn! Fordi det har været svært at finde ørenlyd til at gennemføre en samtale med andre voksne.

Irritationen forsvinder nu hurtigt, for udover arkitekturen var børnene også en vigtig begrundelse for at vælge Fridlev, og for at vælge et *aldersblandet* bofællesskab i det hele taget. Børn producerer skrål og ballade, men de giver så sandelig også morsomme samtaler og inspirerende 'kammeratskaber', plus en fælles ramme for mange samtaler mellem voksne på forskellige alderstrin, udvekslinger om hvordan vi hver især selv er vokset op, og hvordan vores børn er vokset op.

Vi er enige om, at de mange børn i Fridlev udgør en daglig glæde, som vi ikke ville være foruden.

Heldigvis ser det ikke ud til, at den demografiske udfordring, som præger nationen som helhed, har ramt Fridlev. Siden vores indflytning i november 2023 er der ved udgangen af 2024 født seks børn. Og vi ved, at der er flere på vej. Fantastisk!

6 *Demokratiet fungerer som planlagt.* En del dagbogsnotater i starten af året fortæller om vores bestræbelser for at indrette Fridlevs demokratiske institutioner og praksis, så alle bofæller kan se sig selv i dem. Det er lykkedes, og det fungerer faktisk. Det kan vi godt være stolte af!

Første store udfordring var at skabe enighed om *vedtægterne*, som er grundlaget for alle de små og store beslutninger, der tages på *fællesmødet*, som er fællesskabets beslutningstagende forsamling. Det lykkedes efter nogle kriseprægede møder, hvor en enkelt bofælle var uenig i nogle enkelte punkter. Men til sidst blev vi enige.

Vedtægterne afspejler på mange punkter alt det juridisk nødvendige, som vedtægter for landets tusindvis af ejerforeninger også indeholder. Men vi adskiller os fra den traditionelle ejerforening ved – som mange andre bofællesskaber – at afholde fællesmøde hver måned, og ved at tilstræbe *konsensus* om *alle* beslutninger. Hvilket ikke betyder, at alle nødvendigvis skal være 100 procent enige i alt, men at man i hvert fald ikke er så uenig, at man vil gøre aktiv modstand og stemme imod.

Indtil nu er det lykkedes. Vi har endnu til gode at tage en beslutning ved afstemning, hvor der fx er et meget snævert flertal *for* og et meget stort mindretal *imod*. Men vores regler indeholder naturligvis muligheden for 'traditionelle' afstemninger, for der *skal* også kunne tages beslutninger, når bølgerne går højt.

7 *Fællesspisningen er kommet godt i gang.* Både økonomisk, logistisk og fællesskabsmæssigt er fællesspisningen en krumtap i bofællesskabet. Derfor kan det næppe undre, at ansvarsgruppen har brugt mange møder på at udarbejde forslag til modeller, som er blevet afprøvet, og fællesmøderne har ved flere lejligheder drøftet udfordringerne.

Efter et års praksis kan vi konkludere, at der nu er fællesspisning fire gange om ugen, fra mandag til torsdag; at vi spiser kl. 18 i to af vores tre fælleshuse; og at der spises økologisk og vegetarisk. Alle bofæller er måske ikke helt tilfredse med alle aspekter af fællesspisningen, men mon ikke flertallet oplever, at vi trods alt er kommet godt i gang.

Her burde jeg naturligvis være i stand til at præsentere statistik om spørgsmål som: Deltager *alle* bofæller? Hvor *mange* deltager én, to, tre eller fire dage om ugen? Hvad synes bofællerne om den *mad*, de får at spise? Hvordan har *børnene* det med at spise vegetarisk? Hvordan har de det med at *sidde roligt* de første 20 minutter? Er *prisen* på 40 kr. per voksen for et måltid mad rimelig? Hvad med antallet af *køkketjansere*?

Desværre kan jeg ikke levere den nødvendige dokumentation for disse interessante spørgsmål, men nogle personlige holdninger kan jeg byde ind med. Ikke på det hele, blot et par udvalgte nedslag.

Om bofællernes deltagelse: Hvis målsætningen er, at *alle* bofæller, børn som voksne, bør deltage fire gange om ugen, er vi endnu ikke i mål. Det tror jeg heller ikke er realistisk, og det ville faktisk ikke være muligt rent fysisk, når der kun er plads til 45 personer i hver af de to spisesale. Selv deltager vi normalt to gange om ugen, fordi det passer ind i vores ugerytme. Mange møder op fire gange om ugen. En lille gruppe dukker sjældent eller aldrig op, af grunde som vi kun kan gisne om. Men måske fordi nogle børn har det svært med den fælles spisning, og måske også med den mad, der bliver serveret.

Om antal kokketjanser: Der er ikke noget krav om, at man overhovedet skal spise med, eller hvor mange gange man skal spise med. Til gengæld er der en forventning om, at man sammen med to andre bofæller står som ansvarlig for madlavningen et bestemt antal gange i en bestemt periode. Hvilket betyder, at alle skal være kok det samme antal gange, uanset om man spiser med én, to, tre eller fire gange om ugen. Det kan jeg godt leve med. Er det 'retfærdigt'? Ikke nødvendigvis.

Om det vi får at spise: Vi har valgt at spise økologisk og vegetarisk, helt i tråd med vores overordnede ønske om, at Fridlev skal sætte *bæredygtighed* i højsædet. Og som vi ved, er det ødelæggende for klimaet at spise så meget kød, som vi danskere i gennemsnit gør. Der udfoldes stor fantasi for at servere retter, som både voksne og børn finder attraktive, og det er i vid udstrækning lykkedes. I hvert fald for de voksnes vedkommende. Mange børn ser stadig ud til at være en smule forbeholdne, og det er vel ikke så overraskende.

To initiativer kunne måske gøre fællesspisningen endnu bedre. Den ene er, at alle kokkegrupper melder deres menu ud lidt tidligere, så der er tid til at koordinere og dermed undgå, at man får serveret de samme retter flere dage i træk. Den anden er, at kokkene får tilbudt nogle inspirerende kurser, så vi bliver dygtigere til at tilberede spændende vegetariske måltider. Det har jeg selv brug for!

Om det sociale samvær: Fællesspisningen er ikke bare en foranstaltning, som skal fylde vores maver hurtigst muligt. Det er også en social begivenhed, hvor vi mødes efter dagens dont, snakker om stort og småt, slapper af, lærer hinanden bedre at kende, måske især de bofæller, som ikke bor lige ved siden af os. Det er skam lykkedes at gøre spisningen til

en opbyggelig begivenhed adskillige gange, og vi er vendt tilbage til matriklen med fyldt mave og ro i sindet. Ligesom der selvfølgelig også er dage, hvor trætte børn flipper ud og rummet fyldes af råben og skrigen, som gør almindelig samtale besværlig, især for følsomme bofæller. Det vil ændre sig med tiden, efterhånden som børnene bliver ældre, og efterhånden som de vænner sig til, at reglerne for en fællesspisning er lidt anderledes end middagen hjemme i huset.

8 *Huset fungerer fortrinligt.* Vi var ved indflytningen i november 2023 skuffede over, at huset ikke var rødt, som vi havde aftalt med bygherren, men det blev der heldigvis gjort noget ved i foråret 2024, og nu står det smukt med sin røde farve, som minder os om vores familiehus i de norske fjelde, og med en fantastisk udsigt over engen ned mod vores lille sø og folden med græssende får.

Fra terrassen, stuen og arbejdsværelset ud mod engen nyder vi solnedgangene over den hvide kirke i centrum af Kirke Hvalsø, ofte med voldsomt kraftige røde, gule og blå farver, som kan måle sig med de solnedgange, vi oplevede i årene i Afrika. Solopgangen har vi glæde af fra køkken og arbejdsværelse, og formiddagskaffen kan nydes fra pergolaen ud på gårdspladsen.

Inden døre har vi fået det, som vi ønskede. Vi har masser af plads på de to etager, måske også, hvis vi skal være helt ærlige, mere end vi har brug for til daglig. Vi burde være glade for 90 m² snarere end 120 m². Men vi skal ikke lægge skjul på, at vi er glade for den luksus, det er at have ekstra plads, når børn og børnebørn kommer på besøg fra deres udenlandske domicil.

En privat have i parcelhusagtig forstand kan vi ikke med rimelighed påstå, at vi har fået. Nogle kasser med blomster og urter er der plads til, og også en række buske foran terrassen. Til gengæld har vi sammen med de andre bofæller masser af fælles udeareal, hvor der med tiden vokser buske og træer op, og det er rigeligt til os. Og så har Anne fået tildelt et stykke 'privat' havejord i de nærliggende Bakkehaver, ved siden af et større område fælleshave.

Om et par måneder kommer håndværkerne på besøg igen, denne gang for at tage sig af *fejl og mangler* ved den første obligatoriske årsgennemgang. Vi har ikke konstateret noget, som har holdt os vågne om natten, men vi har en ret lang liste over fuge- og malerfejl, som vi ikke synes lever op til den kvalitet, vi mener, vi har betalt for. Det skal nok gå!

9 *Værdierne er stadig til debat.* I november besøgte jeg sammen med Anne en række bofællesskaber i Jylland, som en del af mit arbejde i bestyrelsen for Bofællesskab.dk. Udover at det var spændende at se, hvordan andre har indrettet sig, slog det mig, at flere af de gamle bofællesskaber, med omkring 30 år bag sig, fortalte, at de enten lige havde haft eller snart skulle have en snak om fællesskabets *værdigrundlag*. Ikke fordi der var ugler i mosen, men fordi *tiderne* og den skiftende beboersammensætning, *generationsskiftet*, gjorde det nødvendigt.

I Fridlev er vi stadig ved at finde vores ben. Vi snakkede værdigrundlag lang tid før byggeriet startede. Vi snakkede videre om det, da vi flyttede ind. Og i september, et års tid efter indflytningen, tog vi endnu en runde. Ikke fordi der var konflikter, men fordi det er *rettidig omhu*.

Formålet var ikke at blive enige om et værdisæt, som derefter kunne hugges ud i sten og bruges til at slå 'afvigerne' i hovedet med. Men at udveksle de tanker og idéer, som 70 voksne mennesker har nået at gøre sig efter indflytningen. Den lange liste over forslag til værdier, som Fridlev bør være præget af, reducerede jeg til et mindre antal, som jeg her har forsynet med en kort forklaring:

Ansvarlighed – for de fælles værdier vi ejer, og for hinanden.

Bæredygtighed – vi skal belaste naturens ressourcer mindst muligt.

Hjælpsomhed – når andre bofæller har brug for det.

Mangfoldighed – vi hylder og nyder vores forskelligheder.

Nysgerrighed – nye skæve idéer hilses velkommen.

Omsorg – bofæller som rammes af udfordringer har brug for os.

Respekt – for de beslutninger vi tager i fællesskab, og for hinanden.

Rummelighed – der skal være plads til os alle sammen.

Solidaritet – at stå sammen også når det stormer.

Tolerance – især overfor de synspunkter man ikke selv er enig i.

Tryghed – så man ikke er bange for at give udtryk for sine meninger.

Åbenhed – også overfor det omgivende samfund.

Det er fint at få den slags skrevet ned, men vigtigst er, at det bliver en del af vores levede liv. Mon ikke vi tager en ny runde til næste år?

10 *Omverdenen trænger sig stadig voldsomt på.* Sammenlignet med "Rejsen til Fridlev" er "Livet i Fridlev 2024" nok blevet lidt mere indadvendt, fordi vi nu alle sammen er flyttet ind og har været travlt optagede af at organisere dagligdagen. Men det betyder desværre ikke, at verden omkring os er blevet mindre kaotisk og truende.

Det er jeg ikke den eneste i Fridlev, som observerer. Verden derude finder også vej til Fridlevs mange samtalerum, under en stilfærdig fællesspisning, en animeret Fredagsbar, en udmattende arbejdsdag hvor planterne skal i jorden, en tilfældig kaffetår hos naboen på gårdspladsen. Ikke alle bofæller har det samme behov for at svælge i de undertiden voldsomt deprimerende nyheder, som næsten daglig vælter ind over os, men vi ved selvfølgelig alle, at Fridlev hverken kan eller skal lukke sig inde i sin egen lille behagelige og privilegerede osteklokke.

Rusland fortsatte i 2024 sin folkeretsstridige invasionskrig af Ukraine, og udover at påføre Ukraines befolkning massive lidelser, har invasionen for første gang siden sidste verdenskrig skabt frygt for en langt større krig i Europa. Det skaber frygt.

Israel fortsatte sit opgør med Hamas som svar på terrororganisationens bestialske angreb den 7. oktober 2023, og krigsførelsen i Gaza og på Vestbredden har indtil videre kostet omkring 45.000 mennesker livet, langt de fleste civile palæstinensere. Det er smerteligt.

Donald Trump blev for anden gang valgt til præsident i USA, og får altså endnu en mulighed for at virkeliggøre sine narcissistiske forestillinger om en verdensorden styret af ejendomsspekulanter, hvor der kun findes én vinder. Det er deprimerende.

Klimaet fortsatte med at give os stadig mere voldsomme og dødbringende eksempler på, hvordan vores eksorbitante overforbrug af fossile brændstoffer og den systemiske voldtægt af vores natur truer selve menneskeheden. Det kan undre, at vores ledere ikke har forstået situationens alvor. Det er trist.

De nævnte begivenheder påvirker os forskelligt. Klimaforandringerne har vi allerede mærket på den hårde måde. Rusland og Israel føles mere indirekte. Præsidentvalget har vi stadig til gode at mærke konsekvenserne af, og man kan desværre frygte det værste.

Men som vi har sagt til hinanden i efterhånden flere årtier, lever vi i dag i en *global verden*, hvor vi er langt mere afhængige af hinanden end nogensinde, sikkert også mere end mange bryder sig om. Det er ikke et system, Fridlev bare kan melde sig ud af.

Alligevel giver *Livet i Fridlev* mig grund til optimisme. I en tid præget af usikkerhed er der mere end nogensinde brug for tætte sociale og menneskelige relationer. Det tilbyder Fridlev!